

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ŞANİZADE MEHMET ATAULLAH EFENDİ’NİN
TARİH ANLAYIŞI**

HALİL İBRAHİM EROL

2501080763

TEZ DANIŞMANI

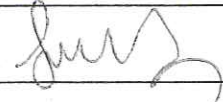

PROF. DR. MEHMET ALİ BEYHAN

İSTANBUL 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM DALI 2501080763** numaralı **HALİL İBRAHİM EROL'UN** hazırladığı **“ŞAMİZADE MEHMED ATAULLAH EFENDİ’NİN TARİH ANLAYIŞI”** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ ŞAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **22.07.2010 PERŞEMBE** günü **Saat: 11:00'DE** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABUL** .....ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR. MEHMET ALİ BEYHAN	Kabul	
PROF.DR.MAHİR AYDIN	Kabul	
PROF.DR. MEHMET CANATAR	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.NERİMANERSOYHACISALİHOĞLU	Kabul	
YRD.DOÇ.DR. ŞAMİL MUTLU	Kabul	

ÖZET

Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Tarih Anlayışı

Halil İbrahim Erol

Her medeniyet ve kültür, kendine has bir tarih anlayışı ve tarihyazım geleneği geliştirmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti de uzun soluklu bir tarih yazıcılığı geçmişine sahip olagelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda neredeyse kuruluşundan itibaren, bir şekilde hadiselerin kayıt altına alınması söz konusu olmuştur. Gazavatnâme, menâkıbnâme ve şehnâme türünde müstakil birçok eser kaleme alınmıştır. Kanuni devriyle birlikte şehnâme tarzındaki yazım türü, kurumsallaştırılmıştır. Bir müddet devam eden şehnamecilik yerini, XVIII. asrın başlarında vak'anüvislik müessesesine bırakmıştır. Bu kurumun çatısı altında görev alan vak'anüvisler ile Osmanlı'daki tarih yazımı, imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. İki yüzyıllık bir maziye sahip olan bu müessesede, daima bir vak'anüvis görevde bulunmuştur. Mustafa Na'imâ ile başlayan vekâyi'nâme tarzındaki tarih yazıcılığı Abdurrahman Şeref'le sona ermiştir.

Arap ve İran tarihçiliğinden belirli ölçüde etkilenen Osmanlı tarih yazıcılığı nihai anlamda kendine özgü bir gelenek meydana getirmiştir. Vak'anüvisler, genel itibariyle birçok noktada bu yazım kültürüne bağlı kalsalar da, kendilerini belirli ölçüde ortaya koyma imkânı bulabilmişlerdir. Muhteviyat ve üslup açısından temelde muayyen bir seyir takip edilse de netice itibariyle vak'anüvisin kendi bakış açısına ve üslubuna göre birtakım farklılıklar ortaya çıkagelmiştir.

Bu çalışmada, vak'anüvis olarak II. Mahmut döneminde görevde bulunan Şanizade Mehmet Ataullah Efendi ve eseri *Tarih-i Şanizade* ele alınacaktır. Bu çalışmada, tarih yazım geleneğinin kökenlerini ve izlediği seyri görmek açısından genel bir giriş yapılacaktır. Şehname geleneği, tarihsel arka planıyla tasvir edilmeye çalışılacaktır. Sonrasında ise vak'anüvislik müessesesi incelenecek ve her iki gelenek arasındaki farklılıklar ifade edilmeye gayret edilecektir. Vak'anüvis olarak görev yapanlar da kendi aralarında eserleri temel alınarak kıyaslanacaktır. Özellikle birbirine halef ve selef olanlar veyahut aynı dönemi yazmış bulunanlar üzerinden etraflı bir mukayeseye gidilecektir. Yapılan karşılaştırmalar üzerinden geleneğin sabit kalan özellikleri ve değişime uğrayan yönleri tespit edilmeye gayret edilecektir.

İki yüz senelik seyrin orta dönemine tekabül eden Şanizade ve eseri ise, yapılan karşılaştırmalarda merkezî konumda olacak ve kendisine bir nevi sabit değişken olarak müracaat edilecektir.

ABSTRACT

Şanizade Mehmet Ataullah Efendi's Perception of History

Halil İbrahim Erol

Each civilization and culture has developed a view of history and a tradition of history writing which are unique theirs. The Ottoman Empire too, in this regard, had a long-lasting record of History writing. Almost from its very foundation, the Ottoman Empire employed several ways of keeping events under record, thus institutionalizing Gavazatname and Menakibname to that end. At the turn of the 18th century, Şehnamecilik was replaced with Vak'anüvislik, an institution whose members, called vakanuvis, maintain the Ottoman history writing tradition till the very end of the empire. The institution of vakanuvislik, which spanned two centuries, always had a vakanuvis in charge of history writing, beginning with Mustafa Na'îmâ and ending with Abdurrahman Şeref.

Being originally inspired from Arabic and Iranian record keeping traditions to a certain extent, the Ottoman historians eventually created a tradition uniquely theirs. Although vakanuvises adhered to this history writing tradition in general, in many respects, they had the opportunity to express themselves within this tradition. Despite relatively regular methods of record keeping in terms of content and style, vakanuvises contributed their points of view and style to the overall Ottoman history writing tradition.

This paper studies Şanizade Ataullah Efendi, who lived during the reign of Mahmut II, as a vakanuvis and his work Tarih-i Şanizade (Şanizade's History), with a broad introduction for the purpose of tracing the roots of history writing tradition and its course throughout history. First, the Şehname tradition is depicted within its historical background, followed by a description of vakanuvislik and a comparison of both, stressing their differences. Vakanuvises are then compared among themselves on the basis of their own works. Detailed and comprehensive comparison is made among the works of those who were predecessors and successors to one another, or those who wrote about the same period. Thus, from these comparisons, conclusion is drawn about what changed and what remained

relatively constant in that tradition. Şanizade, who lived right in the middle of the two-century long period, and his work, Tarih-i Şanizade [Şanizade's History], occupies a central position in the comparisons, and is referred to as a constant variable.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti diğer medeniyet ve kültürler gibi, kendine özgü bir tarih anlayışı ve tarihyazım geleneği geliştirerek uzun vadede bu geleneği devam ettirmiştir. Tarih yazıcılığı, başlı başına bir tarih çalışması olsa da, sosyal, siyasal, kültürel ve dinsel birçok vechesinin bir arada bulunarak kendisine etki ettiği bir alan olagelmıştır. Bu durum da ontolojik, epistemolojik ve metodolojik anlamda farklılaşmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarih yazıcılığına baktığımızda karşımıza oldukça kapsamlı bir geçmiş çıkmaktadır. Gazavatname, menakıbname gibi müstakil çalışmalar kadar kurumsal olarak şehnamecilik ve sonrasında ise vak'anüvislik gibi resmi kimlikler altında birçok çalışma yapılagelmıştır. II. Mahmut döneminin ilk evresinde vak'anüvis olarak görev yapan Şanizade'nin, mezkûr zaman dilimine dair tanıklık ve değerlendirmeleri, süreci ele alışı, icra edilmeye çalışılan yeniliklere dair bakış açısı ve özellikle de Yeniçeriler ve Rumlar hakkındaki tahlil ve tenkitleri oldukça önemlidir. Şanizade'nin eseri, hem siyasî hem de tarihî olarak o döneme dair fikir edinmede birinci el kaynakların başında gelir. Rum isyanına tekabül eden bu devir, ulusçuluk hareketlerinin kendini göstermeye başladığı bir zaman dilimidir. Osmanlı, bu manada son yüzyıldaki en büyük kırılma noktalarından birine şahit olacak ve süreç neredeyse bütün milletlerin bağımsızlığını ilan etmelerine kadar devamlılığını sürdürecektir.

Balkanlar'daki siyasî ve sosyal çalkantılar, Anadolu ve Arap Yarımadası'ndaki isyan ve karışıklıklar, devlet kademelerindeki yozlaşmadan kaynaklanan istikrarsızlıklar, Yeniçerilerin yaptığı taşkınlıklar ve zorbalıkların askerî ve sosyal yapıda ortaya çıkardığı kargaşa, savaşların uzun sürmesi, sıkıntılı saltanat değişiklikleri gibi durumlar, o dönemde ön plana çıkan hususiyetlerdir. XIX. yüzyılın başlarında Sırp isyanı, III. Selim ve IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesi, Kabakçı Mustafa, Alemdar Mustafa'nın yönetime müdahaleleri, Sened-i İttifak, Rum isyanları, Katoliklerin Ermeni Cemaatine nüfuz etmeye çalışmaları gibi ortaya çıkan sorunlar, emniyet ve asayişin bozulmasına meydan vermiştir. Bu durum da, kurumlarda ıslahat yapılma ihtiyacının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Islahat yapılacak müesseselerin başında da teknik bakımdan eskimiş ve yozlaşmış olan Yeniçeri Ocağı bulunmaktaydı. III. Selim döneminde (1789-1807) Nizam-ı Cedîd adı altında, Avrupa'nın ilim, teknik ve tecrübelerinden istifade edilerek idarî, ticarî, sınaî ve özellikle de askerî alanlarda birtakım ıslahatlar icra edilmeye çalışılmıştır. Fakat

bu çalışmalar, büyük tepkilere yol açmış ve nihayetinde III. Selim tahtan indirilmiş ve Nizam-ı Cedîd lağvedilmiştir. IV. Mustafa'nın saltanat döneminde (1807-1808) ve Alemdar Mustafa Paşa'nın müdahalesiyle II. Mahmut hükümdar oluşuna denk tahttaki siyasi çalkantılar devam etmiştir. Hemen sonrasında Sekbân-ı Cedîd, Nizam-ı Cedîd'in ihyası olarak görülmüştür. Bu icraatlar da Yeniçerilerin çıkardıkları isyanlar sonucunda nihayete erdirilmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gelgitler, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını, bir buhranlar yüzyılı yapmıştır. Dolayısıyla 19. asrın "imparatorluğun en uzun yüzyılı" olduğunu söylemek yerinde bir değerlendirmedir. Ve bunun başlangıç noktası olan dönem, bir vak'anüvis olarak Şanizade tarafından kaleme alınmıştır. Bu görevi üstlenen vak'anüvislerin eserlerini ya olayların gerçekleştiği dönem içinde ya da hemen sonrasında kayıt altına aldıklarını düşündüğümüzde, olayların canlı aktarımıyla birlikte va'kanüvisin o dönemki olaylara dair bakış açısını tespit edebilmek mümkün olacaktır. Bu, bize aynı zamanda o devrin siyasi konumunu okuma imkânını da verecektir.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümde tarih yazıcılığının genel problemlerine temas edilmiştir. Modern tarih anlayışı ve yazıcılığının özelliklerinden bahsedilerek geçirdiği dönüşüm tesbit edilmeye çalışılmıştır. Günümüz tarihçiliğinin ilk numunesi olan XIX. asır tarih anlayışının hususiyetleri ortaya konularak geçmişteki klasik ya da geleneksel tarih bakış açısından ne gibi farklılıkları olduğu, nelerin ne kadar ve nasıl değiştiği genel hatlarıyla izah edilmeye çaba harcanmıştır.

Birinci bölümde Osmanlı tarih yazıcılığının genel seyri verilmeye çalışılmıştır. XV. asırda oluşmaya ve yerleşmeye başlayan yazım geleneğinin hangi kültür havzalarından ne şekilde etkilendiği ve sonrasında nasıl bir ekol oluşturduğu anlatılmıştır. Özellikle Şehnamecilik Kurumu merkeze alınmış ve hangi saiklerle ortaya çıktığı izaha çalışılmıştır. Şehnameciliğin, İran tarih yazım geleneği ile olan irtibatının ne derecede olduğu araştırılmış ve Osmanlı'daki XV. yüzyıl tarih yazıcılığına yaptığı tesirler incelenmiştir. Sonrasında ise vak'anüvislik müessesesi ele alınmış ve bu geleneğin iki yüzyıllık geçmişine dair genel bir tablo ortaya konmuştur. Vak'anüvis olarak görev yapanların yetişme tarzları, daha önce görev yaptıkları müesseseler verilmiştir. Bu vazife için aranan şartlardan bahsedilmiştir. Vaka'nüvislerin göreve geldiklerinde yazdıkları dönemlere dair malumat veren genel bir çerçeve çıkarılmıştır. Akabinde va'kanüvislerin tarih ilmüne dair ne düşündükleri,

nasıl bir yazma usulü tercih ettikleri ifade edilmiştir. Birinci bölümün son kısmında ise vak'anüvislere gerek kendileri tarafından ve gerekse sonrasında yöneltilen eleştiriler ortaya konmuştur. Bu tür eleştirilerden yola çıkarak vak'anüvislerin çelişkileri ve sorunlarının neler olduğu tesbit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, XIX. asırdaki Avrupa tarih yazıcılığına kısaca değinilmiştir. Özellikle yüzyılın başlarında yaşanan değişim ve dönüşümler aktarılmaya çalışılmıştır. Şanizade'nin görev yaptığı döneme tekabül eden bu evrede Avrupa'nın tarih anlayışının ne durumda bulunduğu kısaca tasvir edilmiştir. İkinci bölümün ikinci kısmında daha detaylı bir mukayese yapılarak vak'anüvislerin eserleri üzerinden karşılaştırılmaları gidilmiştir. Bu karşılaştırma aynı dönemleri yazan vak'anüvisler arasında olduğu gibi aynı dönemde yazmış olan fakat kurum dışında bulunanlar arasında da yapılmıştır. Üçüncü kısımda, Osmanlı tarih anlayışına etkisi bakımında İbn Haldun'un düşünceleri ele alınmış ve Osmanlı'daki vak'anüvislerle mukayese edilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise, tarih yazıcılığının siyaset ve otorite ile olan irtibatı incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde resmi bir kurum olan şehnameciliğin ve vak'anüvisliğin bu bağlamda ne durumda olduğunun tesbitine gidilmiştir.

Üçüncü bölümde, çalışmamızın asıl mevzusu olan Vak'anüvis Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin *Tarih-i Şanizade* isimli eseri ele alınarak detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Vak'anüvislik vazifesine dair birtakım malumatlar verilerek bu döneme kısaca temas edilmiştir. Eserini hangi dönemde yazdığı ve çalışmasının hangi seneleri kapsadığı, hangi tarihlerde ve kimler tarafından basıldığına dair bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında, Şanizade'nin tarih anlayışı ele alınmıştır. Tarih ve tarihçiye bakış açısının ne olduğu, vak'anüvis geleneğinde nereye tekabül ettiği araştırılarak mukayeseli bir şekilde ortaya konulmuştur. Şanizade'nin tarih yazım usulü ve geleneğine dair bir inceleme yapılarak halef ve seleflerine göre farklılıkları incelenmiştir. Son olarak ise *Tarih-i Şanizade* üzerinden dönemin siyasi, sosyal ve kurumsal yönleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım esnasında teşvik ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan Hocam'a, tezimi okuyup gerekli önerilerde bulunarak bana yardımcı olan Dr. Lütfi Sunar Bey'e ve teknik anlamda eksiklerimde bana destek olan Adem Başpınar Bey'e, İSAM Kütüphanesi'ne ve özellikle de manevi destek ve

yardımlarıyla her zaman yanımda olan Fatma Silkin Hanım'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: OSMANLI TARİH YAZICILIĞI.....	7
1.1. Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazım Gelenekleri	7
1.1.1. Şehnâme Geleneği.....	7
1.1.2. Vak'anüvis Geleneği	16
1.1.3. Genel Hatlarıyla Vak'anüvislerin Tarih Anlayışı	27
1.1.4. Vak'anüvislere Yöneltilen eleştiriler	32
2. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDAKİ TARİHÇİLİĞİN SEYRİ.....	36
2.1. XIX. Yüzyılda Tarih Yazıcılığı	36
2.1.1. XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa'da Tarih Yazıcılığı	36
2.1.2. Mukayeseli Bir Değerlendirme	39
2.1.3. Vak'anüvis Tarih Anlayışına Etkisi Bakımından İbn Haldun	45
2.1.4. Tarih Yazımında Siyaset- Otorite İlişkisi.....	52
3. BÖLÜM: ŞANİZADE ve TARİH YAZICILIĞI	60
3.1. Şanizade'nin Hayatı ve Vak'anüvisliği.....	60
3.1.1. Tarih-i Şanizade ve Eserde Kullanılan Kaynaklar	61
3.1.2. Şanizade'nin Tarih Düşüncesi.....	61
3.1.3. Şanizade'nin Tarih Yazım Usulü ve Geleneği	70
3.1.4. Dönemin Sosyal ve Kurumsal Vaziyeti	90
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	108

KISALTMALAR LİSTESİ

- age. : Adı Geçen Eser
bkz. : Bakınız
b. : Basım
çev. : Çeviren
der. : Derleyen
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed. : Edited
haz. : Hazırlayan
İA : İslam Ansiklopedisi
Inc. : Incorporated
İÜEF : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.A.E. : Mehmet Ataullah Efendi
s. : Sayfa
ö. : Ölümü

GİRİŞ

Tarih aktarımının geçmişi, yazılı dönemle birlikte öncesini de kapsamaktadır. Her toplum kendine has bir tevarüs geleneği inşa etmiş ve onun üzerinden geçmişinin anlatısını kendinden sonraki nesillere aktarmıştır. Tarih, hiçbir zaman maziye hapsolmuş ve orada bir şekle bürünmüş bir kütle olarak kalmamıştır. Geçmiş yaşandığı hal itibariyle tektir. Belli sebepler neticesinde ya da birtakım olaylar muvacehesinde muayyen toplumlarca ya da insanların hal ve hareketleri sonucunda bir şekilde ama tek bir şekilde yaşanmış ve bitmiştir. Bu haliyle yegânedir. Fakat tarihçi, mezkûr durumu ifade etmeye veya yazıya dökmeye kalktığı anda işin içine sübjektivite girebilir. Nesnel bir durumun kendi özünden ayrılıp uzaklaşması ya da uzaklaştırılması kaçınılmaz olur. Bu görecelilik nihai anlamda bir kesinliğe varmanın imkânını ortadan kaldırmaktadır.

XIX. yüzyılda, pozitivism ile birlikte olgular dikkate alınmış, teoloji ve metafizik gibi sahalarda araştırma dışında tutulmuştur. Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında temel bir farklılığın mevcut olmadığı, sosyolojide amacın doğa bilimlerinde mevcut olan nesnel ve bilimsel kanunlara ulaşmak olduğu ve sosyal gerçekliğin gözlenebilir ve ölçülebilir olana tekabül eden mefhumlar üzerinden bilinir hale getirilebileceği ileri sürülmüştür.¹ Özü itibariyle, yaşanmışlığıyla objektif olan fakat hikâye edilmeye başlanmasıyla bu cevheri kaybeden, dolayısıyla izafi hale gelen tarihi nesnel kıstaslara tabi tutmaya çalışmak birtakım sorunlarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Çünkü tarihinin değerlendirmeleri ve bakış açısı, yaptığı bütün gözlemlere ister istemez müdahildir. Bundan dolayı tarih, bütünüyle göreliliğin içine dâhil olmaktadır.² Ve bu rölativite, tarihin farklı bakış açılarıyla her seferinde tekrardan değerlendirilebilme olasılığını ilânihaye sağlamaktadır.³ Dolayısıyla tarih, geçmiş olduğu kadar bugündür de.

Tarih bir yönüyle kitabî olarak yani yazılı bir şekilde tarihçiler üzerinden aktarılırken, diğer taraftan toplumda yaşayan fertlerin nesilden nesile taşıdıkları kültür, adet, gelenek ve görenekler üzerinden de fiilî olarak intikal ettirilmektedir.

---

¹ John Wilson, **Social Theory**, New Jersey, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1983, s. 11-12.

² Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 81.

³ Geçmiş tam anlamıyla yazılıp ortaya çıkarılabileseydi, tarih sadece bir şekilde yazılırdı. Hâlbuki birçok tarihçi, aynı konuda diğer meslektaşlarıyla çelişen birçok eser kaleme almıştır. Bkz. Mehmed Niyazi, **Türk Tarih Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 38.

Gerçek, tarih aktarımında temel anlamda bu minval üzere olsa da neyin, ne kadar, nasıl ve ne şekilde yazılacağını, hangi bağlamda ele alınacağını o toplumun ve tarihçinin kendi tarih düşüncesi ister istemez tayin etmektedir. Bizdeki tarihî dönüşüm ve değişimler tepeden inmece olduğu için geçmişle ilgili çalışmalar daima sancılı ve sıkıntılı olmuştur. Bu nedenle travmatik dönüşüm örneklerinin çokça görüldüğü bir maziye sahibiz. İçinde yaşadığımız tarih değişim ve sürekliliklerin girdabında ilerlemektedir. Değişimler de süreklilikler kadar tarihî arka planın uzantılarından günümüze gelmekte ve onu şekillendirmektedir.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi, kelimenin tam anlamıyla eski ile yeninin fikrî ve fiilî anlamdaki müsademesinin tarihidir. Modernleşmenin, diğer bir ifadeyle batılılaşmanın siyasal olandan kültürel olana yani kurumsal olandan toplumsal olana intikali, daha doğrusu o alanı da kuşatması bu dönemde söz konusu olmaya başlamıştır. Özellikle II. Mahmut dönemi, bu süreçteki seyrin ivmesinin yükseldiği bir zaman dilimidir. Bu sürecin tenkit, tahlil ve tahriri, tarihî bir disiplin olarak ilk etapta karşımıza çıksa da, aslında bütün sosyal alanları kapsar. Değişim ve sürekliliğin izini sürebileceğimiz en göze çarpıcı disiplin olan tarih kadar, bu tarihe şekil veren tarih yazıcılığıdır. Kaçınılmaz olan bu ayrışma, ikili bir yapıdan bahis açmayı mümkün hale getirmektedir.⁴ Birincisi, insan topluluklarının geçmişi, diğeri ise bu zaman dilimini inceleyen araştırma alanıdır.⁵

Tarih yazıcılığı, her zaman *tarihin* önüne geçmiştir. Mazi daima kültürel duyarlılıklara, etik sorgulamalara ve günün siyasi beğenilerine göre ayıklanıp yeniden yorumlanarak kolektif belleğe dönüştürülmüştür.⁶ Osmanlı'yı ve dolayısıyla tarihi mahkûm etmekle maruf ve malul bu ve benzeri çabalar, hâlihazırdaki tarih yazım geleneğini hemen hemen her cenahta olduğu gibi geride bırakarak onun yerine kanunlarda, nizamnamelerde, siyasette ve diğer alanlardaki gibi seküler ve pozitivist bir tarih yazıcılığı anlayışını benimseme yoluna gitmiştir. Binaenaleyh, geçmişe dair yapılan çalışmalarda tarihçi, kendi alanında karşılaştığı teknik zorlukların ötesinde

---

⁴ Hegel tarihi, geçmişin deneyimi olarak tarih (res gestea) ve o deneyimin hikâye edilişi ve bilince çıkarılışı olarak tarih (histoira rerum gestarum) şeklinde ikiye ayırmıştır. Diğer bir ifadeyle, birincisi olmuş bitmiş ve olmakta olan insani ve toplumsal tüm olayları ifade ederken ikinci olanı, bu olayların anlatılması yönüne tekabül eder. Bu manada geçmiş (past) kesinlik ifade ederken, tarih (history) bu çerçevenin dışında kalmaktadır. Buradaki tarih Hegelyen anlamda ikinci kısma karşılık gelmektedir.

⁵ Niyazi, a.g.e., s. 22.

⁶ Enzo Traverso, **Geçmiş Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Versus Kitap, 2009, s. 2.

ideolojik çatışmaların doğurduğu gerilim ile de mücadele etmek durumundadır. Bu problem de, maalesef geçmişi sağlıklı bir şekilde ele almayı daima engelleyebilmektedir. Tarihe ve tarih çalışmalarına yüklenen ideolojik anlamlar tarihi tahrirden öte onu tahrif etmeyi kaçınılmaz kılar. Bu bağlamda şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: “Tarih yazımı incelenirken siyasal iktidarın niteliği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bir ülkenin siyasal kültürü, geçmişinin tanımlanmasında belirleyici rol oynar.”⁷ Burada mezkûr olan *iktidardan* maksat güç odağıdır. Yani siyasetin dışında kalan alanlar da söz konusu edilebilir. Devlet ideolojik aygıtları vasıtasıyla bir taraftan geçmişi şekillendirirken diğer taraftan mevcut yapının devamını sağlama gayreti içinde olur. İdeolojik aygıtlar, eğitim sistemi, hukuk sistemi, siyasal sistem gibi birçok yapı üzerinden kurulan ve devam ettirilen *iktidarda* söz konusu olur.⁸ Özellikle Türkiye’de travmatik bir dönüşümün yaşandığı ve geçmişe yönelik ideolojik bir cephe alındığı müşahade edildiğinde, siyasal kültürün ve ideolojik konumlanmanın önemi daha da belirgin bir hal almaktadır.

Geçmişe nazaran siyaset, tarihe daha fazla müdahalede bulunmakta, onu tayin edip (yeniden) ele alıp yazabilmektedir.⁹ Bu da her iki alanın anlamsızlaşmasıyla var olmaya devam edebilir. Bu özellikle XIX. yüzyılda oldukça belirgin bir hal almıştır. Diğer taraftan ulusal tarih bakış açısının da bu tarz çalışmaların önünde durması tarih disiplini açısından ayrı bir problem teşkil etmektedir. Bu bağlamda “Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerin çoğu, ulusal ideolojileri tarafından çok net biçimde ulus-devlet olarak tanımlanmakta ve genelde Osmanlı dönemini çok sorunlu bir tarzda işleyen ulusal tarihçilikler üretmektedirler.”¹⁰

Bir başka açıdan son dönem Osmanlı tarih geleneğine baktığımızda, Osmanlı’daki tarih yazım tarzında mevcut olan muhteviyat ve üslup zenginliklerinin aynı ölçüde Cumhuriyet tarihçiliğine yansımamış olduğunu görürüz. Çünkü pozitivistimin ve laikliğin etkileri, Osmanlı’ya mesafeli durma ve ondan uzaklaşma

---

⁷ Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” tezinin oluşumu (1929-1937)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 21.

⁸ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2006, s. 63-64.

⁹ Küçük bir kesimin okuma yazma bildiği günlerde halkın hafızasının müdahalelerden daha bağımsız olarak şekillendiği söylenebilir. Oysa günümüzde, iktidarın hâkim tarih yorumu ders kitapları, medya ve iletişim araçlarıyla her yere nüfuz etmektedir. Bkz. John Tosh, **Tarihin Peşinde**, Çev. Özlem Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 11.

¹⁰ Suraiya Farooqi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 14.

temayülünü beraberinde getirmiştir.¹¹ Tüm bunlar Osmanlı tarih geleneğine dair yapılacak çalışmalarda önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vak'anüvislik geleneğinin kesintiye uğraması ya da tam anlamıyla ortadan kalkması ontolojik açıdan oldukça keskin olmuştur. Sürekliliğin olmaması ya da fevri bir kesintinin yaşanması tarih araştırmacılarının bakış açılarını gayri ihtiyari şekillendirdiğinden, zamansal mesafenin üzerine bir de ideolojik mesafe eklenmiştir. Özellikle 1930'lardaki tarih çalışmalarıyla, günümüz Türkiye'si Orta Asya tarihinin ürünü olarak gösterilmeye çalışılmış ve Osmanlı devri tarihin talihsiz bir deneyi olarak tanıtılmak istenmiştir. Bu bakış açısıyla Osmanlı, Orta Asya tarihinden bağımsız sayıldığı gibi Cumhuriyet dönemi de, Osmanlı geçmişinin tamamen karşıtı olarak ve Orta Asya tarihi ile irtibatlı şekilde ifade edilmiştir.¹²

Günümüzdeki ulus-tarih inşasına müstenit olan tarih anlayışı eleştiri getirilmeden kabul görmektedir. Çünkü bu anlayış, kaynaklara dayalı olması, araştırmaların objektif olarak ele alınması, olayların tenkit süzgecinden geçirilmesi gibi hususiyetlerle makbul sayılmaktadır. Belki çoğu tarihçi bunun farkındadır ama yazılanlar ve dile getirilenler üzerinden yola çıkarak şu kolaylıkla ileri sürebilir: Modern tarihçilik, bilimsellik adı altında seküler ve evrimci/ilerlemeci telakkiyi özümsemiştir. "Batıda, XVIII. ve özellikle XIX. yüzyılda gelişen tarih felsefesi ve sosyoloji, tarihin anlamını araştırır ve toplumsal değişimin belirleyici yasalarını bulmaya çalışırken, her iki disiplin de, ilahî iradenin tarihsel ve beşerî olaylara dahlini mutlak anlamda inkâr etme konusunda söz birliği içinde [olmuştur]¹³... Bu açıdan bütün tarih felsefeleri, kendilerine özgü kavramsal modellere bağlı olarak tarihsel akışın arka planında neyi belirleyici görüp kabul etmişlerse, onu

---

¹¹ Günümüzdeki bakış açısına nazaran XX. Yüzyılın başlarındaki Osmanlı'ya yönelik değerlendirme ya da konumlanmanın daha keskin olduğu bir gerçektir. Örneğin, 1931'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nde yer alacak olan üyeler tarafından kaleme alınan ve 605 sayfadan oluşan "Türk Tarihinin Ana Hatları" isimli eserde Osmanlı Tarihine ayrılan sayfa adedi 50'dir. Aynı çalışmada 54 sayfa Çin'e, 60 sayfa ise İran'a ayrılmıştır. Bkz. Ersanlı, a.g.e., s.119-121; Eserin niçin kaleme alındığına dair olan bölümde Türk milleti için milli bir tarih yazma gayesi güdüldüğünden ve Türklerin insanlık tarihindeki rollerinin incelenmesinin hedeflendiğinden bahsedilmektedir. Bkz. İsimli, **Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, s. 25-26; Bir diğer örnek ise, 1932 yılının Temmuz ayı başlarında dokuz gün süreyle yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Osmanlı ile ilgili herhangi bir tebliğ sunulmamış olmasıdır. Bkz. **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, Ankara, Maarif Vekâleti, 1932.

¹² Baykan Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygurlukları**, İstanbul, İÜEF. Yayınları, 1979, s. 165.

¹³ Mesela, Antikçağ'ın ve Rönesans'ın mirasçısı olan Batı hümanizmi, insanı yaratılışın geri kalanından soyutlamış ve insanı onlardan ayıran sınırları çok katı bir şekilde tanımlamıştır. Bkz. Claude Levi Strauss, **İrk, Tarih ve Kültür**, Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 91.

mutlaklaştırmışlardır.”¹⁴ Modern dönemdeki bu tür bir algı ve düşüncenin dışında kalan Osmanlı tarih yazım geleneğini idrak etmeye çalışma çabası, süreci daha iyi okuma bağlamında anlamlı olacaktır.

Osmanlı tarihyazıcılığının amacına ve doğasına dair pek çok tenkit ve değerlendirme yapılmıştır. Ama kurumun iskeletini tutarlı ve anlamlı kılan koşulların, bağlamın, insanî ve fikri yapının tam olarak anlaşıldığı söylenemez.¹⁵ Fleischer bu saptamayı klasik dönem Osmanlı siyasasını değerlendirirken zikretmektedir. Fakat vak’anüvis geleneğinin kurumsal yapısını tüm hatlarıyla ele alan kapsamlı çalışmalar da çok azdır.¹⁶ Bu tezde, bahsedilen sorun kısmen aşılmaya çalışılacaktır. Bunun üstesinden gelmek için *Tarih-i Şanizade* daha detaylı olarak ele alınacak ve diğer vak’anüvis tarihleriyle mukayese edilecektir. Monografik çalışmaların ve tercüme-i hallerin pek de ötesine geçmeyen sözde şümüllü araştırmaların net bir çerçeve verdiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu geleneğin bir halkası olan Şanizade’nin genel bağlama oturtulması ve detaylı bir şekilde ele alınması tarih yazım geleneğinin hatlarını belirginleştirme açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Her yazar aynı zamanda kendisini ortaya çıkaran toplumun ayrılmaz bir parçası olduğundan, yapıtlarını boşlukta incelemek anlamsız olacaktır.¹⁷ Özellikle vak’anüvisler, içinde buldukları sosyal yapının bir ferdi olmaları ve yaşadıkları dönemin hadiselerini kayıt altına almaları bakımından soyutlanmış/mücerred bir incelemeyi hâlihazırda zaten doğası gereği engellemektedir.

Osmanlı tarih yazımı üzerine yapılan incelemelerde, birbirini tamamen dışlamayan ve tek bir çalışmanın içinde bir arada bulunabilecek iki akım mevcut

---

¹⁴ Ali Bulaç, **Tarih, Toplum ve Gelenek**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 76-77; Örneğin Marksizm, Tanrı’yı gözden düşürmek için Tarih’i mutlaklaştırmıştır. Bkz. E. M. Cioran, **Tarih ve Ütopya**, Çev. Haldun Bayrı, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 28.

¹⁵ Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati 1541-1600**, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 2.

¹⁶ Bu bağlamda en önemli çalışma, Bekir Kütükoğlu’nun vekayi’nüvis ismi altında yazdığı ansiklopedi maddesidir. Bkz. Kütükoğlu, “Vekâyinüvis,” **İA**, Cilt XIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 271-287; Kütükoğlu, **Vekayinüvis Makaleler**, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994; Zaten Kütükoğlu da bu sorunu 1989’da sunduğu bir tebliğde dile getirmektedir: “Tarih incelemelerinde hayli mesafe almış olmamıza mukabil, kaynak eserlerimizin tahlil ve tenkidi yapılarak neşri hususunda hala emekleme safhasında bulunduğumuz aşikârdır. Çoğu kusurlu baskıları yanında bir kısmı yazma halinde bulunan tarih te’liflerimizin ciddi bir envanteri dahi yapılmamıştır. Hâlbuki, ilmi araştırmaların selameti, her şeyden önce bu engelleri aşmamıza bağlıdır. Bkz. Bekir Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği,” **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 11.

¹⁷ Fleischer, a.g.e., s. 7.

olagelmıştır. İlki, öncelikle Osmanlı tarihsel metinlerinin, temel olarak askerî ve siyasî olaylar gibi dış referansların tekrardan kurulması için ne derece güvenilir bilgi kaynakları olduğunu tespit etmeye çalışan ekoldür. Diğeriyse, tarih yazımını ve onu kendi içinde ve kendisinin konusu olarak üreten tarihçileri inceleyen ve tarih yazma olayının kendisini tarihsel konuya dönüştüren akımdır. Her ikisi de daima varolmuşlardır. Geçmiş dönemlerde yapılan tarih çalışmalarında ilk akım daha çok revaç bulmuştur. Son zamanlarda Osmanlı tarih yazımının tarihsel bir konu olarak çalışılması ağırlık kazanmaktadır.¹⁸ Bu çalışma da, ikinci akıma dâhil edilecek bir tarih yazım araştırması olacaktır. Şanizade Mehmet Atullah Efendi'nin *Tarih-i Şanizade* isimli eseri tarih yazımı açısından çalışma konusu olarak ele alınacaktır. Tarih yazım geleneği içindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. Meslek itibariyle hekim olan Şanizade'nin dil yönünden ve olaylara yorum getirme açısından herhangi bir farklılık oluşturup oluşturmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

¹⁸ Gabriel Piterberg, **Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu**, Çev. Uygur Abacı, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005, s. 39.

1. BÖLÜM: OSMANLI TARİH YAZICILIĞI

1.1. Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazım Gelenekleri

Osmanlı tarihyazıcılığı, imparatorluk tarihi boyunca farklı yazım geleneklerinden beslenerek kendine has bir üslup ve tarz oluşturmuştur. Kesintisiz bir süreç izlememekle beraber, genel anlamda söylemek gerekirse, belli bir dönemin dışında, II. Bayezid'ten (1481 tarihinden itibaren) Kanunî'ye (1550'ye) kadar gazavatnâme¹⁹ ve menâkıbnâme²⁰ gibi muhtelif türlerde eserler yazılmıştır. Gazavatnâme manzum olması açısından, menâkıbnâme ise padişahların hayatlarından bahsetmesi bakımından bir nevi şehnameciliğin öncüsü olmuştur. Kanunî ile birlikte şehnamecilikle ve sonrasında, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren vak'anüvislikle farklı tarzlarda da olsa bir şekilde yazım geleneği imparatorluğun sonuna kadar devam edegelmiştir. Yazım geleneğinin oluşum ve kurumsallaşmasına öncülük eden şehnamecilik geleneği, genel seyrin ve temel dinamiklerin anlaşılabilmesi için bir sonraki bölümde incelenecektir. Sonrasında da vak'anüvislik müessesesi ele alınarak incelemeye tabi tutulacak ve şehnamecilikle mukayesesi yapılacaktır.

1.1.1. Şehnâme Geleneği

Şehname tarzında yazma, II. Mehmed'in ve II. Bayezid'in saltanatları döneminde ortaya çıkmış, İstanbul'a gelen ve sarayın himayesine giren İranlı şairlerce edebî bir tür olarak geliştirilmiştir. Eserin kendisine sunulduğu sultan

---

¹⁹ Tekili gazâ olan gazavat kelimesi, 'cenge gitmek, ceng etmek' anlamında olmakla birlikte zamanla din düşmanlarıyla yapılan savaşları ifade eden 'cihat' kelimesiyle aynı manada kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla düşmanla yapılan savaşları anlatan eserlere 'gazânâme' ya da 'gazavatnâme' ismi verilmiştir. Türk edebiyatında daha çok manzum olarak ve mesnevi şeklinde düzenlenen gazavatnâme içerik bakımından zafernâme veya fetihnâmelerle hemen hemen aynıdır. Bu tür isimlendirmeler eser yazarlarının kendi tercihlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birkaç eser (Danışmendnâme, Saltuknâme, Battalnâme) göz ardı edilirse, gazavatnâmenin ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanmaktadır. XVI. yüzyılda I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın seferleri etrafında yoğunlaşan bu tür eserler, öncesine nazaran artış kaydetmiştir. Günümüze kadar tespit edilen gazavatnâme sayısı 250'nin üzerindedir. Bkz. Mustafa Erkan, "Gazavatnâme," **DİA**, Cilt XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 439.

²⁰ Sözlükte 'övünülecek güzel iş' manasına gelen menkıbe kelimesinin çoğulu menâkıb bu anlamıyla ilk defa IX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in ashabının faziletlerine dair hadisleri içeren bölümlerin adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvufun IX. yüzyılda itibaren yaygınlaşmasıyla menkıbe kelimesi, sūflerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak üstün davranışlarını ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı devrinde padişah, sadrazam, vezirlerin hayatlarına dair yazılan eserlere menâkıb adı verilmiştir. Bkz. Haşim Şahin, "Menâkıbnâme," **DİA**, Cilt XXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, s. 112.

hakkında yazılan saray edebiyatının ekseriyetine benzer şekilde Şehnameler, hükümdarı ister istemez methetmiş ve eserlerde hatırı sayılır ölçüde övgü dolu ifadeler kullanılmıştır.²¹

Şehname tarzında yazma, II. Mehmed'in (1451-81) saltanatı zamanında ortaya çıkmakla beraber, Osmanlı'da edebi üslup tarzındaki kapsamlı tarihlerin yazılması ilk defa II. Bayezid (1481-1512) döneminde görülmektedir. Akkoyunlu Sarayı'nda başkâtiplik yapmış²², tecrübeli bir divan görevlisi olan ve Safevi işgalinden sonra Osmanlılara sığınan İdris-i Bitlisî (ö.926/1520), padişahın isteği üzerine, ağdalı bir Farsça ile *Heşt Bihîşt*²³ isimli eserini kaleme almıştır.²⁴ İdris-i Bitlisî, klasik olarak addedilebilecek eski İran tarihçilerinin, örneğin, Vassâf'ın *Tecyizetü'l-Emsâr*'ını, Cüveynî'nin *Cihangüşâ*'sını, Hamdullah Müstevfi'nin *Tarih-i Güzîde*'sini esas ve örnek almak suretiyle bir Osmanlı tarihi kaleme almıştır.²⁵ Akabinde II. Bayezid, Kemalpaşazade'den (ö. 940/1534) Bitlisî'nin Farsça yapıtındaki gibi zarif bir dille, Türkçe olarak ve düzyazı şeklinde bir Osmanlı tarihi yazmasını istemiştir.²⁶ Bu karar neticesinde Kemalpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman* isimli eserini kaleme almıştır. *Heşt Bihîşt* ile mukayese edildiğinde *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın hem içerik hem de biçim bakımından daha ilmî bir çalışma olduğu ileri sürülür.²⁷

²¹ Şehname'nin kendisini vak'anüvislik müessesinde devam ettirdiği gösteren belirtilerden biri de methiye üslubunun mevcudiyetini koruması olmuştur. Buna, Şanzade'nin eserinden örnek verilebilir: "Husrevâ dâd-gerâ şîr-dilâ bahr-kefâ, Ey cenâb-ı tû be- envâ'-ı hîred erzânî, Heme etrâf girift ve heme âfâk küşâd, Sît-i Mahmûd ve âvâz-ı şeh-i Sultanî": Ey âdil, arslan yürekli, eli deniz gibi (cömert), çeşitli akıllara liyakatli olan padişahlar padişahı! Mesut ünün, Şah Sultan diye anılan adın bütün âleme yayıldı, her an söylenip durmakta. Bkz. Şanzade Mehmet Ataullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, Cilt II, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s. 338.

²² Mevlana Hakimüddin İdris b. Ali İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihîşt*, Cilt I, Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Ankara, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2008, s. 11.

²³ Türkçe tercümesi Sekiz Cennet olan eser, Heşt Bihîşt ve Heşt Behîşt olarak iki şekilde telaffuz edilebilmektedir. Heşt Bihîşt, II. Bayezid ve ondan önceki yedi padişahı ve onların saltanat dönemlerini konu olarak almıştır. Ağdalı bir tarzda kaleme alınmış olması hasebiyle edebî bir üsluba sahiptir. Temelde nesir türünde kaleme alınan eserde, yaklaşık sekiz bin mısradan oluşan kaside ve rubailer mevcuttur. Heşt Bihîşt, bir mukaddime, sekiz ana bölüm ve bir hatimeden teşekkül etmektedir. Her bölümde ayrıca önsözler, girişler, alt bölümler ve sonuç bölümleri mevcuttur. Kitap, 1505-1506 yılı ortalarında tamamlanmıştır. İdris-i Bitlisi, eserin tamamlanmasının iki yıl altı ay sürdüğünü ifade eder. Bkz. İdris-i Bitlisi, a.g.e., s. 48-51.

²⁴ Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisî," *DİA*, Cilt XXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 487.

²⁵ Şehabettin Tekindağ, Osmanlı Tarih Yazıcılığı, *Bellekten*, Cilt XXXV, Sayı 140, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1971, s. 658.

²⁶ İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazade eserlerini padişahın isteği üzerine yazmış olmalarına rağmen her iki müellif de hiçbir zaman tarih yazmak için göreve alınan ve korunan kişiler gibi "resmî" tarihçi olmamışlardır. Bkz. Fleischer, a.g.e., s. 257.

²⁷ Piterberg, a.g.e., s. 47.

Bayezid'ten sonra Kanunî zamanına kadar hanedan tarihi yazılması için kimse görevlendirilmemiş, Kanunî dönemiyle birlikte (1550'lerden itibaren), sarayda şehnamecilik memuriyeti ihdas edilmiştir. Şehnamecinin göreviyse, Farsça manzum ve methiye tarzında bir Osmanlı tarihi kaleme almak olmuştur.²⁸ Bu yazım türü, saray tarihyazıcılığının bir erken dönem formu olarak addedilebilir ki temel işlevi hükümdarın üstün başarılarını dile getirmektir.²⁹ Başlangıçta pek de başarılı çalışmalar ortaya koyamayan şehnamecilik, ilk ürünlerini 1580'lerde vermeye başlamıştır. Şüphesiz bu tür az ya da çok tarihsel nitelik taşıyan çalışmalar, hanedanın düzensiz desteğine rağmen XVI. asır boyunca var olmaya devam etmiştir. Şehname türündeki eserler, sadece manzum olarak kaleme alınmamış, mensur olarak da yazılmıştır. Bu geleneğin en önde gelen eserlerinden biri olan Heşt Behişt, temelde nesir halinde yazılmakla birlikte yaklaşık sekiz bin mısradan oluşan mazum öğeleri de kapsamaktadır. Bu ve benzeri tarzda yapılan çalışmalar, üç kısım altında değerlendirilebilir: İlki, hem manzum hem de mensur biçimindeki fetihnâme, gazavatnâme, Selimnâme ve Zigetvarnâmeler gibi büyük çoğunlukla tek bir hadise, sefer veya saltanat dönemine ayrılmış çalışmalardır. İkincisi, yalın bir Türkçe ile yazılmış olan ve *Tevarih-i Âl-i Osman* geleneğini devam ettiren Osmanlı hanedanı tarihleridir. Sonuncusu ise, Osmanlı tarihinin değişen uzunlukta ve ayrıntı düzeyinde kapsandığı evrensel tarih çalışmaları olmuştur.³⁰

Genel bir ifadeyle, padişahların özelliklerini, şöhret ve zaferlerini tasvir ederek kayıt altına alan eserlere şehname denmiştir ve kronik tarzda eserler kaleme alınmaya başlanıncaya kadar bu türden çalışmalar yapılagelmiştir.³¹ Padişahın vasıflarını, şan ve zafer günlerini kaydetmek şehnamecilerin görevi olagelmiştir.³² Şehnâmeccinin maiyetinde kâtipler, musavvirler ve müzehhipler bulunmaktadır.³³

---

²⁸ Fleischer, a.g.e., s. 247.

²⁹ Robert Charles Bond, "The Office of the Ottoman Court Historian or Vak'anüvis 1714-1922: An Institutional and Prosopographic Study," Unpublished Doctoral Dissertation, Los Angeles, University of California, s. 13; Bekir Kütükoğlu, **Vekayi'nüvis Makaleler**, İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994, s. 8.

³⁰ Fleischer, a.g.e., s. 248.

³¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s. 318-319, Mithat Sertoğlu, "Şehname," **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986, s. 321-322, İlhan Ayverdi, "Şehnameci," **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Cilt III, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2006, s. 2964.

³² Colin Imber, "İlk dönem Osmanlı'nın Tarih Kaynakları," **Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 57.

³³ Seyyid Lokman'ın *Hünernâme-i Âl-i Osman* isimli eseri bu bağlamda örnek olarak verilebilir: Eserde bulunan altmış beş levhada Kanuni Sultan Süleyman'ın avları, zaferleri, düğünleri, ziyaretleri

Şehnâmeciler ilk zamanlarda eserlerini manzum olarak yazmışlar, Lokman'dan itibaren ise hem manzum hem de mensur olarak yazmaya başlamışlardır.³⁴ Hayatları bilinen ilk şehnameciler; Fethullah Ârif Çelebi (ö. 1562),³⁵ Eflatun(ö.1570), Seyyid Lokman b. Hüseyin (ö. 1601),³⁶ Tâlikizâde Kâtip Mehmet Subhî Efendi (ö.1600) ve Hasan Hükâmî Efendilerdir (ö. 1638).³⁷

Şehnamecilerin, Divan-ı Hümayun çatısı altında “tahrîr-i vekâyi-i yevmiyye ve zabt-ı kazayây-ı divâniyyeye kâdir, nazm u nesr, imlâ vü inşâda nâdir’ül-akrân, hüsn-i hatt ve lutf-i edâda müşârik bi’l-benân” olmak gibi hususiyetleri kendilerinde bulundurmaları beklenmiştir.³⁸ XVIII. yüzyıldan evvel vak’anüvislerin vazifelerini şehnâmenüvisler yapmış ve tarihlerini genelde manzum olarak kayıt altına almışlardır.³⁹

II. Beyazıt devriyle başlamış olan genelde bir Osmanlı yüksek kültürü özelde bir Osmanlı düzyazısının ortaya çıkma süreci, dilbilimsel ve kültürel olarak torunu Süleyman’ın şahsi teşviki sayesinde önemli bir merhale kat etmiştir. Arapça ve özellikle Farsça asla etkisini kaybetmemiş⁴⁰ ve saygınlıklarını korumuş olsa da

---

ve hususi hayatı, şehzade Mustafa’nın şahadeti, İbrahim Paşa’nın cenazesi, Zigetvar zaferi, muhasara savaşları, Kanuni Sultan Süleyman’ın Belgrat önlerine araba ile getirilen cenazesi, İstanbul manzaraları ile At Meydanı resmedilmiştir. Bkz. Ahmed Refik Altınay, **Âlimler ve San’atkârlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 68.

³⁴ Hasan Hükâmî Efendi’nin şehnamecilige tayinine yönelik III. Mehmed tarafından 1601 tarihinde verilen nişan-ı hümayun, nasıl bir eser yazılması istendiği göstermesi bakımından önemli bir vesikadır: Buyurdum ki, bugünden sonra yüce saadetli devletimde şehnameci olup ülkelerimin hudut ve sınırlarında, memleketimin uzak ve yakınında yeni kazanılan fetihlerin ve gazaların, savaş ve çarpışmalarla vesair divanlardaki icraat ve günlük vak’aların, daha önce şehnameci olan Talikizade gibi nazım ve nesirle güzel ifade ve beğenilecek bir inşa ile tertip edilip yazılarak, tezhip ve tezyin edilip Rikâb-ı Hümayun’uma isal eyleye. Bkz. Altınay, a.g.e., s. 73.

³⁵ 1540’ların başlarında İstanbul’a gelen İranlı bir Türkmen olan Ârif Çelebi, hem Farsça hem de Türkçe şiirde ustaydı. Kanuni döneminde İran kültürünün sarayda büyük saygınlığa sahip olmasının etkisiyle padişah tarafından şehnamegüya ya da ilk Osmanlı şehnamecisi olarak atanmış ve Firdevsi’nin ünlü Şehname’si tarzında Farsça bir Osmanlı hanedanı tarihi yazmakla görevlendirilmiştir. Bkz. Fleischer, a.g.e., s. 29.

³⁶ Bkz. Bekir Kütükoğlu, “Lokmân b. Hüseyin,” **DİA**, Cilt XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 208.

³⁷ Altınay, a.g.e., s. 64.

³⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s. 15.

³⁹ Sertoğlu, a.g.e., s. 354.

⁴⁰ Bilim ve edebiyatta yüksek İslam kültür geleneğiyle bağlantılı olarak Arapça ve Farsça kullanımı tercih ediliyordu. Türkçe’nin Osmanlı’ya özgü biçimi XV. yüzyılın sonlarında bir edebiyat dili olarak saygınlık kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Türkçesi’nde sözcük dağarcığı, yapı ve sözdizimi açısından İslam edebiyatının yerleşik dilleri olan Arapça ve Farsça ile XV. yüzyıl Orta Asya’da kültürel önem kazanan Çağatayca örneklerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Türkçe’nin bu yeni biçiminin kültürel söylemde giderek Arapça ve Farsça’nın yerini almasıyla, Osmanlı Türkçesi’nin kullanıldığı edebiyatın hacmi XVI. yüzyılda artış göstermiştir. Bu edebiyat büyük ölçüde Farsça örneklerle dayanıyordu ve görece basit Türkçe yerine Osmanlıca’yı rahat kullanmak, zamanla Osmanlı

Osmanlıca'yı başlı başına bir edebî dile dönüştürmekte tarih yazımı büyük rol oynamıştır.⁴¹ Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki bu tür gelişmelere rağmen, tarih yazıcılığı kapsam ve içerik bakımından önceki yazılanlara benzer şekilde hükümdarın arzu edilen imgesini pekiştirmekle sınırlı kalmıştır. Bu anlamda çabuk revaç bulan ilk alt tür gazanâme olmuş ve sultanın gazi imgesini tahkim etme görevini yerine getirmiştir. Bunu da şehnameciliğin müesseseseleşmesi takip etmiştir.⁴² 1550'lerde Kanunî Sultan Süleyman tarafından ihdas edilen Şehnamecilik, bir tür saray tarihçiliği olarak XVI. yüzyılın ilk yarısında, beş şehnameci (Ârif, Eflatun, Lokman, Tâliki-zâde Kâtip Mehmet Efendi ve Hasan Hükâmî) ile kurumsallaşmıştır.

İlk beş şehnamecinin ortaya koyduğunu bildiğimiz on beş eser, Şehnameciliği devam ettirmiştir. Bu eserler, Osmanlı tarih yazıcılığının gelişimi üzerinde pek etkili olmasa da iki açıdan önem taşımaktadırlar: Üslup açısından kendine has bir tarz geliştirerek, siyasî ve edebî değişimi yansıtmış ve eserlerde kendilerinden bahsedilen padişahların ilgilerini ortaya koymuştur. Birinci özellik her yazım ve kültür geleneğinde kaçınılmaz olarak mevcut bulunur. Fakat padişahların ilgilerini aktarmak daha çok özel yaşama dâhil edilebilir. Bu hususiyet vak'anüvis tarih geleneğinde devam etmemiştir. Diğer bir ifadeyle şehname geleneğindeki padişahın, anlatının merkezinde olması ve kendisinin yaşamına dair bilgilerin aktarılması gibi hususiyetler, vak'anüvis geleneğinde yerini daha kolektif bir anlatıya bırakmıştır. Hükümdar, anlatının merkezinde yer almasa da nihai anlamda otorite olarak zımnen anlatı hiyerarşisinin zirvesinde yer almaya devam etmiştir. Padişahın üst merci olarak kabul edilmesi siyasi⁴³ ve dini⁴⁴ hususiyetlerden kaynaklanmaktadır. İlkinin, otorite

---

yönetici sınıf üyeliğinin ayırt edici özelliklerinden biri haline gelmiştir. Bkz. Fleischer, a.g.e., s. 20-21.

⁴¹ Piterberg, a.g.e., s. 48.

⁴² Piterberg, a.g.e., s. 48.

⁴³ "Hidmetü'l mülûki nısfu's-sülûk": Gayelere ulaşmak için hükümdarlara hizmet etmek, yolun yarısını kat etmektir. Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, **Tarih-i Şanizade**, Cilt II, Dersaadet, Ceride-i Havadis Matbaası, 1290, s. 181; "Sultan ne irade ederse o olur. Her şeyi kötü yapsa da iyi olur." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi**, Cilt II, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s. 802; Sultanın görüşüne aykırı görüş aramak, kendi kanyla elini yıkamak olur." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 987; "Kim hükümdarın düşmanı olursa, işin sonunu bu şekilde görür." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 1233.

⁴⁴ "El-mülûkü mülhemün": Padişahlar, [Allah'ın] ilhamına mazhar olmuş kimselerdir. Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, s. 345; "es-Sultânü zıllullâhi fi arzihî": "Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 548; "kim hükümdarı küçük görürse, Allah da onu küçük görür." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 802; "Hükümdar, Allah'ın yeryüzündeki ve kulları içerisindeki halifesidir. Onun halifeliği, Allah'a muhalefet ederek devam etmez." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 984.

olarak ötesine geçildiği zamanlar da Osmanlı yönetim sisteminde mevcut olagelmıştır.⁴⁵ XVI. yüzyıl sonlarıyla birlikte (1590'lar) padişahların askeri faaliyetlere bilfiil katılmamaları yani savaşlar, seferler gibi süreci taşıyan ve çoğunlukla hayatın kendisi etrafında döndüğü hadislerin dışında kalmaları, yazım geleneğinin muhteviyatını değiştirdiği ifade edilebilir.

Erken dönem Osmanlı padişahlarının öncelikle başarılı bir askeri lider olarak savaşlarda kazandığı zaferler, hükümdarın Şehname imajını takviye etmiştir ve bu da sultanın kendisiyle saygın İranlı kahramanlar arasında yakın bir irtibat kurulmasına yol açmıştır. Sultanların başarılarını baba, oğul Zâl ve Rüstem⁴⁶ gibi Şehname kahramanlarıyla karşılaştırmak göze çarpan betimsel bir hususiyettir. Bu bağlamda Şehname'nin beslendiği en önemli kaynaklardan biri eski İran'ın tarih geleneklerini ve mitolojisini içeren *Hüdâinâme* isimli eser olmuştur.⁴⁷ Fakat Osmanlı şehnamelerini, Farsça emsallerinden ayıran temel özellik, efsane yerine devrin olaylarını konu edinmeleri olmuştur. Bu durum, şüphesiz Osmanlı şehnamelerini İran şehnamelerinden ayıran temel özelliktir ve şehnameyi tarih yapmaktadır.

Osmanlı'da tarih yazıcılığının oluşum sürecine baktığımızda, İran edebiyat ve tarih yazım geleneğinin kendisi üzerindeki büyük çaplı etkisi müşahede edilebilmektedir. Her ne kadar klasik dönemde Müslümanlar arasında ilmî tarihçilik yaygın olsa da zamanla edebî tarihçilik tarzının etkisi ve yaygınlaşması görülmeye başlanmıştır. Bu yönelimde Firdevsî'nin meşhur manzum destanı *Şehnâme*'nin⁴⁸ büyük rol oynadığı görülmektedir. Muhteviyata tercih edilen belagati ve tumturaklı dili, gerçeği ortaya koyma çabası yerine tarihin ahlakî değerini ifade etmeyi gaye edinen ve daha ziyade mensup olduğu çevrenin görüşünü aksettiren bu tarihçilik ekolü Müslüman Türk saraylarında himaye görmeye başlamıştır. Osmanlı tarihyazım

---

⁴⁵ “Ulemânın hükmü, hükümdarlar üzerinde de geçerlidir” ifadesi yukarıdaki zikredilen iddiayı destekler mahiyettedir.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 650.

⁴⁶ Örneğin; Firdevsî Şehnâme adlı eserinde, inanmamakla birlikte Rüstem'in tek başına Türkleri yenmesinden bahsetmektedir. Bkz. Firdevsi, **Şehname**, Cilt IV, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956; Baykan Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul, İÜEF. Yayınları, 1979, s. 133.

⁴⁷ Firdevsi, **Şehname**, Cilt I, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1974, s. X.

⁴⁸ Firdevsi tarafından Mesnevi şeklinde ve 'Faulün Faulün Faulün Faül' vezni ile yazılmış olan Şehname altmış bin beyitten oluşmaktadır. Eserde, tarihî vak'alar ve masalımsı anlatılar, bir arada bulunmaktadır. İran'ı üstün tutan millî ruhun belirtilmesi bakımından bir epope özelliği taşımaktadır. Şehname'de konular, kronolojik sıraya göre sülalelere, sülalelerde padişahlara göre tasnif edilmiştir. Esaslı şahsiyetlerin ölümünden sonra, dünyanın faniliği ve kötülüğü hakkında düşünceler tekrar edilir; kahraman ve savaş tasvirleri birbirine benzerdir. Ve eser, bu muntazam hal üzere, başından sonuna kadar aynı şekilde akıp gitmektedir. Bkz. Firdevsi, **Şehname**, Cilt I, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956, s. XVII- XVIII.

sahasında, İran edebî tarihçiliğinin mensur numunesi olan İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'i, nazım alanında da ise özellikle İran sahasında yetişmiş şairlerce nazm edilmiş “şehnameleri” örnek olarak zikredebiliriz.⁴⁹

“İran’ın çok eski ve zengin olan ve halk arasında sözlü kültür olarak yaşayan millî geleneklerini yazılı hale sokmak teşebbüsü Firdevsi’den çok önce VI. yüzyıldan itibaren” başlaması söz konusu olsa da Firdevsî’nin eseri geleneğe dair fikir vermesi açısından kullanılabilir.⁵⁰ Firdevsi’nin *Şehname*’si, iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, çeşitli İran efsanelerinden yola çıkılarak yazılmıştır. İkinci bölüm ise, tarihî ve gerçek kişiler üzerine o çağda elde mevcut olan bilgiler ve rivayetlerden istifade edilerek kaleme alınmıştır. Eserin Türkçe’ye çevrilmiş bulunan ilk dört cildi, birinci bölümü yani efsanelerin bulunduğu kısmı içermektedir.⁵¹ Şehname, vezir ve danışman olarak yönetim mevkilerini ele geçirmiş olan Türklere, Yakın Doğu Dünya Devleti gelenek ve göreneklerini öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır.⁵² Bu yönüyle kendisine, gelenek aktarım misyonu yüklenmiştir. Zaten Firdevsi’ye göre tarih ancak gelenektir. Bu sebepten ötürü tarih bilinemez. Fakat gelenek, bilge kişiler tarafından sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Firdevsi açısından muhtelif olayların yön verdiği bir tarih mevcut değildir. Onun yerine gelenek vardır ve gelecek de bu geleneğin dışına çıkamayacaktır.⁵³

Şehname geleneğini yekvücut ve statik bir yapı olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. Ârif, Lokman ve Tâlikizâde, toplam on beş eser yazmışlardır. Fakat bunların, gerek üslup ve gerekse muhteviyat açısından tek tip bir tarzda yazıldığını söylemek güçtür. Örneğin Lokman’ın Selim Han-nâme adını verdiği şehnamesi II. Selim devri hadiselerinden, Şehinşah-nâme adlı eseri III. Murad döneminden, Hüner-nâme isimli kitabı Osmanlı hükümdarlarının hünerlerinden ve Kıyâfetü’l-insâniyye fî şemâilî’l-Osmâniyye adlı eseri ise beden yapısı ile karakter arasındaki ilişkiden bahsetmektedir.⁵⁴

Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) benzer tarzda eserlerin yanı sıra Selimnâme ismiyle bir alt kategori olarak I. Selim’in fetihlerini anlatmak, hanedanı

---

⁴⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s. 8.

⁵⁰ Firdevsi, a.g.e., Cilt I, 1956, s. III.

⁵¹ Sezer, a.g.e., s. 121.

⁵² Sezer, a.g.e., s. 128.

⁵³ Sezer, a.g.e., s. 134-135.

⁵⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s. 11-14.

övmek ve İran'daki Safevi hanedanını ya da diğer rakipleri etkilemek üzere tarihyazım çalışmaları da yapılmıştır. Temel anlamda Selimnâmeler, şehnamelele aynı gayeye hizmet etmiştir.⁵⁵ Bu tür müstakil eserlerde, Yavuz Sultan Selim'in Gürcülerle, babası ve kardeşleriyle giriştiği mücadelelerden, Safevi ve Memlûklularla yaptığı savaşlardan bahsedilmiştir.⁵⁶ Bu tarz çalışmaların, Farsça şiir örneklerini Şehname'den alması hasebiyle onun tesirinde kaldığı ileri sürülmüştür. Nazım ve nesir halinde yazıldıkları gibi, hem nazım hem de nesir olarak bir arada buldukları da vakidir. Genelde Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520) ortaya çıkan bu eserler aslında daha çok Kanuni döneminde (1520-1556) kaleme alınmışlardır. Dil itibariyle; Türkçe, Farsça ya da Arapça olarak yazılmışlardır.⁵⁷ Bilhassa, nazım halinde yazılan Selimnâmeler, olayları kısa ve özlü bir şekilde vermeleri açısından önem arz etmektedir. Dili ve planı basit olanlar mevcut bulunduğu gibi tam planlı ve ağıdalı kroniklerin varlığı da söz konusudur. İdris-i Bitlisî, İshak Çelebi, Keşfi Mehmed Çelebi, Kalkandelenli Sücûdî, Celâlzâde Mustafa Çelebi gibi müelliflerin yazdığı Selimnâmeler akla ilk gelenlerdir.⁵⁸

Şehnamecilik, şehnamecinin farklı kökene ya da kültürel arka plana sahip olmasına veya saraydaki edebî zevkteki değişime göre içerik ve üslup bakımından zamanla dönüşüme uğramıştır. Örneğin, Lokman'ın şehnameci olarak görev yaptığı dönemde dil olarak Farsça yerine Türkçe, edebî üslup olarak da şiir yerine nesir tercih edilmiştir. 1583'ten itibaren Lokman'la, Türkçe yeğlenmiş ve böylece Firdevsî'de mevcut olan şiirsel tarzdaki şehname modeli terk edilmiştir. Sonrasında da III. Mehmed (1595-1603), Tâlikizâde'den Farsça yerine eserlerini Türkçe yazmasını istemiştir. Tâlikizâde'nin Şehnameci olarak atanmasıyla, 1590'lardan itibaren yazı dilinde Türkçe'nin hâkimiyeti artmıştır. Özellikle III. Murad döneminde görev yapan Lokman'ın, şehname yazımında önemli bir değişim ve dönüşüm meydana getirdiği görülmektedir. Bu da tamamen sultanın durumuyla alakalıdır. Hükümdar, ordunun başında komutan olarak savaşlara katılmamış ve İstanbul'da sarayında kalmıştır. Dolayısıyla Lokman, şehname geleneği anlatısında yaygın olan askeri harekâtları yöneten bir figür olarak hükümdarın tasvirini yapmada birtakım

---

⁵⁵ Bond, a.g.e., s. 17.

⁵⁶ Şehabettin Tekindağ, "Selim-nâmeler," **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı I, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970, s. 197.

⁵⁷ Mustafa Argunşah, "Türk Edebiyatında Selimnâmeler," **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8, Fall 2009, s. 32.

⁵⁸ Ahmet Uğur, "Selim-nâmeler," **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XXIII, Ankara, 1978, s. 367-374.

sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun sonucunda Lokman asker ve ordu ile ilgili olaylara kısmen değinmiş, daha çok saray ve çevresini ve İstanbul'daki yaşam biçimini minyatür eşliğinde tasvir etmek durumunda kalmıştır.

Nihai anlamda tarih yazıcılığı açısından Şehnamecilik iki bakımdan tarihi kaynak olarak değerlendirilebilir: Birincisi, Şehnamelerin dönemin temel gerçek malumatının kaydedilmesine katkıda bulunmasıdır. İkincisi, dönemin düşünce siyasetine ışık tutmasıdır. Kurumsal açıdan, Tâlikizâde ve Hasan Hükâmî'nin kâtiplik becerileri ve zevkli nesir yazma kabiliyetleri göz önünde bulundurularak bu makama getirilmeleriyle 17. asrın başından itibaren şehnamecilik görevine yapılan atamalar edebiyatla irtibatlı olmamış ve daha çok kalemiye sınıfındaki memurlar arasından yapılmıştır. Şehnamecinin statüsü kâtip derecesine indirilince şehnamecilik kurumunun ayrı bir makam olarak devam etmesinin pek bir mantığı kalmamıştır. Şehnameciliğin lağvedilmesi, dönemin hükümdarına yararlı olup olmamasıyla birebir irtibatlıdır denebilir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren III. Mehmed ve I. Ahmed'in kuruma karşı ilgisizlikleri ve şehnamecilerin vazife yönünden kalemiye sınıfına yakınlığı, şehnameciliğin kurumsal olarak tamamen ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁹

XVI. yüzyılın sonlarında Seyyid Lokman'ın Türkçe düzyazı ve şiir yazmaya başlamasına kadar yazılan tarihler ve genel itibarıyla saray edebiyatı Farsça'daki edebî üsluplara bağlı kalmıştır. Dolayısıyla şehnameci tarih kadar edebiyat ile ilgili görevleri de üstlenmiştir. Amaç ise Osmanlı Devleti'nin eylemlerini meşrulaştırmak ya da resmen onaylandığı şekliyle aktarmaktan öte zarif bir dille Osmanlı propagandası yapmaktır. XVII. yüzyıl başlarından itibaren şehnamecilik bir makam olarak fiilen ortadan kalkmış ve yüzyılın sonuna kadar tarih yazdırma anlamında pek bir girişim olmamıştır.⁶⁰

---

⁵⁹ Christine Woodhead, "An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnâmeçi in the Ottoman Empire," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Mongenlandes* 75, Wien, 1983, s. 157-182.

⁶⁰ Fleischer, a.g.e., s. 247-248.

1.1.2. Vak'anüvis Geleneği

'Vekayi'nüvis' ya da sonraki kullanımıyla 'vak'a-nüvis'⁶¹, Osmanlı merkez teşkilatında devletin, tarihî olayları kaydetmekle görevlendirdiği kişilere verilen isimdir. Vekayi'nüvis kelimesi, köken itibariyle Arapça *vak'a* kelimesinin çoğulu ile Farsça *nuvis* kelimesinden türetilmiş bir birleşik isimdir. Kelimenin bu şekliyle ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemekle beraber XVII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığına dair bir takım emareler mevcuttur. Şehnameciliğin son temsilcilerinden olan İbrahim Mülhimî, IV. Murad adına yazdığı eserinde Vekâyi'nüvis sıfatını kullandığı gibi Nergisî Mehmed Efendi de, Revan seferine olayları yazmak üzere vekâyi'nüvis sıfatıyla katıldığını kaydetmiştir. Tabi ki burada muayyen bir maksat veya hassa hizmeti için olayları yazmakla, Divan-ı Hümayun'a bağlı sürekli bir memuriyet olan vekâyi'nüvisliği birbirinden tefrik etmek gerekir.

Vak'anüvisler, kendilerinden önce yazılan mevcut çalışmaları tedvine ve aynı zamanda içinde buldukları zaman dilimindeki olayları yazmaya memur edilerek Osmanlı tarihini telif etmeye çalışmışlardır.⁶² Başka bir ifadeyle vekâyi'nüvis, Osmanlı Devleti'nde zamanın olaylarını kaydetmekle görevli resmî devlet tarihçisi olmuştur. Halepli Mustafa Na'îmâ Efendi'nin ilk vak'anüvis olduğu yönündeki iddia genel kabul görmüştür.⁶³ Na'îmâ eserini, Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın (ö. 1702) emriyle kaleme almıştır.⁶⁴ Osmanlı resmî tarihçilerine *vak'anüvis*⁶⁵ adının verilmesi XVII. yüzyılda başlamıştır. Kendisi, *Tarih-i Na'îmâ* adıyla bilinen ve

---

⁶¹ 'Vekâyi'nüvis' ile 'vak'a-nüvis' arasında bir derece farklılığı söz konusu olduğuna, 'hadise-yazıcı'nın özel bir hadiseye bakan ve bunun için hizmet eden kâtip sekreterine tekabül ettiğine; 'hadiseler-yazıcısı'nın ise değişmez bir kâtip sekreterine karşılık geldiğine dair tasnif ya da ayırımı bulunmak gereksiz bir iddia olacaktır. Çetin Aykurt, bu tarz bir farklılıktan herhangi bir kaynak göstermeden bahsetmektedir. Bkz. Çetin Aykurt, **Şanı-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1999, s. 12; Arapça ve Farsça cüzlerden oluşması sebebiyle Osmanlıca olarak ortaya çıkan "vak'anüvis" in, vekâyi'nüvis kelimesinden galat olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Kütükoğlu, "Vekâyi'nüvis," **İA**, Cilt XIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986, s. 271.

⁶² Kütükoğlu, a.g.e., s. 103.

⁶³ Sertoğlu göre ise, 'vekayi' yazmaya ilk defa memur edilen Tevkii Abdurrahman Paşa'dır ki *Vekayi'nâme* adlı eseri 1648-1684 yıllarını ihtiva eder. Ondan sonra vak'anüvis olan Halepli Mustafa Na'îmâ Efendi kendisinden önce yazılmış tarihleri tetkik ve telif ederek 1572 tarihinden itibaren 67 yıllık vukuatı yazmıştır. Bkz. Sertoğlu, a.g.e., s. 354-355.

⁶⁴ Ayverdi, a.g.e., s. 3331.

⁶⁵ Kütükoğlu, vekayi'nüvisliğin menşei hakkında değişik görüşler ortaya atıldığını, bunlardan en benimsenenin, bu müessesenin, Kanuni devrinden itibaren devamlı bir devlet hizmeti halinde gelen Şehnameciliğin değişik şekildeki bir devamı olduğunu iddia eder. Bkz. Bekir Kütükoğlu, **Vekayi'nüvis Makaleler**, 1994.

1574- 1665 yıllarını kapsayan⁶⁶ *Ravzatü'l-Hüseyn fi-Hulâsatil-Ahbâri'l-Hafikeyn*⁶⁷ adlı eseri kaleme almıştır. XVII. yüzyılın başlarında, mümtaz bir tarihçi olan Na'îmâ; sanatı, üslubu ve parlak tasvirleri ile kendisinden önce gelen bütün tarihçilerin önüne geçmiştir.⁶⁸

Kurumsal olarak vak'anüvislik, divan-ı hümayun dairesinde XVIII. yüzyıldan itibaren ihdas olunan bir memuriyettir.⁶⁹ Bu kurumun çatısı altında çalışan vak'anüvislerin vazifesi devletçe zabt ve tahriri kendilerine verilen vesikaları kaydetmek olmuştur. Lakin bütün vesikaların kendisine verilmesi söz konusu olmadığı zamanlar da vakidir. Bu yüzden de meydana gelen ve *vak'anüvis tarihleri* diye anılan kronikler çok zaman dördüncü, beşinci derecedeki bilgileri kendilerinde bulundurmışlardır.⁷⁰ Diğer taraftan, kaynak malzemesini oluşturan veri ve bilgileri sağlama bakımından istisnâî sayılması gereken sınırlamaya karşılık vak'anüvis, eserini tamamlayabilmek için sadrazam ve padişahın onay ve kontrolüne sıkı sıkıya tabi bulunmak gibi, çok daha önemli bir sınırlamaya maruz kalmıştır. Padişahın uygun görmeyeceği bir eserin yazılabilmesi daha önce fiilen belki mümkün olmamıştır. Ancak vak'anüvisliğin resmi memuriyet haline gelmesiyle, bu onay zorunlu ve kurumsal bir nitelik kazanacaktır. Vak'anüvis eserlerinin, içerik ve yorum bakımından gittikçe fakirleşen bir gelenekselliğe gömülerek, yeknesak ve sıkıcı bilgilerin birer koleksiyonunu haline gelmesinde, bu yeni değişimin etkisi, veri kaynaklarının az veya çok gizli tutulmasından daha önemli olmuştur.⁷¹

Vak'anüvislik müessesesinin kuruluşuna dair bir takım farklı iddialar ortaya atılmıştır.⁷² İddiaların birinde, Mehmed Raşid Efendi'nin bu makama tayin yılı olan 1714 senesinden itibaren vak'anüvislik müessesesinin başlatıldığı ifade edilmiştir.⁷³ Na'îmâ, vak'anüvislik kurumunun ilk göreve atanan tarih yazıcısı olarak değil de daha çok geçiş dönemini temsil eden bir figür olarak ele alınmıştır.⁷⁴ Buradaki

⁶⁶ Mehmet İpşirli, "Na'îmâ," **DİA**, Cilt XXXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 318.

⁶⁷ Türkçe'ye, 'Doğu ve Batı Haberlerinin Özeti Hakkında Hüseyin'in Bahçesi' şeklinde çevrilebilir.

⁶⁸ Altınay, a.g.e., s. 207.

⁶⁹ Pakalın, a.g.e., s. 574-575.

⁷⁰ Sertoğlu, a.g.e., s. 354.

⁷¹ Mehmet Genç, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum," **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, s. 441.

⁷² Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 251.

⁷³ Bond, a.g.e., s. xii.

⁷⁴ Bond, a.g.e., s. 3.

karışıklık Na'îmâ'nın halefi olan Raşid'in vak'anüvis terimini sıkça kullanması, kendisini vak'anüvis olarak adlandırması ve mezkûr görevde Na'îmâ'nın kendisinden önce bu makamda bulunduğunu zikretmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁵

Na'îmâ'yı ilk vak'anüvis olarak ele alanlar, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın kendisini 1699 senesinde bir tarih eseri kaleme alması için görevlendirmesini kıstas olarak kabul ederler. Diğer taraftan Raşid'i ilk vak'anüvis olarak kabul edenlerin delili ise Raşid'in eserindeki kendi durumu ve Na'îmâ ile ilgili açıklama ve değerlendirmeleridir. Makul olan resmi bir görevlendirmenin esas alınmasıdır. Fakat yine de bunun, ortadaki müphemliği bertaraf ettiği söylenemez. Mevcut kapalılık ya da karışıklık şehname geleneği için de söz konusudur. Sebebi ise şudur: Şehnamecilerin daima sarayla iç içe olmaları, yazdıkları eserleri padişah veya devlet erkânına arz etmeleri, karşılığında ulufe ve hediyelerle ödüllendirilmeleri şehnameciliği kurumsal bir yapının çatısı altında değerlendirebilmeyi güçleştirmektedir. En önemlisi ise müessesenin kurulmasıyla ilgili ferman ya da herhangi bir belgenin henüz bulunmayışıdır.⁷⁶ Zikredilen durum süreçlerin başlangıç noktasını net tayin edememeye alakalıdır. Nihai anlamda vak'anüvislik bir müessesedir ki çatısı altında daima bir vak'anüvis görevli olarak bulunmuş ve imparatorluğun sonuna kadar da kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu itibarla vak'anüvislik kurumunun Na'îmâ ile başladığını söylemek mümkün olacaktır.

Vak'anüvislik, ilim telakkisi ve tekniği itibariyle zaman içinde teşekkül edip kendine has yazma geleneği oluşturmuş olan İslam tarih yazıcılığı ananesine bağlı olmakla birlikte aynı anda hem ilmî hem de edebî tarih ekollerinin tesiri altında kalmıştır:

“Bazı çalışmalar istisna edilirse XVI. yüzyıla kadar yazılan tarih eserleri hikâye ve destan tarzında ve halk lisan ve zihniyetiyle yazılmış basit ve aynı zamanda muhtasar malumatı bir araya getiren takvimler veya vekâyi'nâmelerdir. XVI. asrın başında *Heşt Bihişt* adını verdiği Osmanlı hanedanının tarihini ihtiva eden meşhur eserini yazmış olan İdris-i Bitlisî, XIII. yüzyıldan beri moda olan İran edebî tarihçiliğini Osmanlı'ya bütün manasıyla getirmiştir. İdris-i Bitlisî ve takipçileri tarihteki vak'aların sebep ve sonuçlarını esas itibariyle mukadderat-ı ilâhiye ile

⁷⁵ Lewis V. Thomas, *A Study of Na'imâ*, Ed. by Norman Itzkowitz, New York, New York University Press, 1972, s. 36-37.

⁷⁶ Bond, a.g.e., s. 36-37.

açıklayan, vak'alarda ricalullahın müspet veya menfi tesirlerine inanan; adalet, gazap, intikam veya ihsan-i ilâhî ile vak'aların birçoğunu açıklamaya kalkışan; bazen de vak'aların meydana gelişini yıldızların hareketlerine ve burçlar üzerindeki seyirlerine atfeden, vak'alarda amil olan şahısların hareketlerini, ahlak ve seciyelerini dinî ve mistik bir ölçü ile ve ekseriya mecazlı ve kinayeli cümlelerle ve hatta zımnî istihzalarla tenkit eden ve bu yolda ayetleri ve hadisleri, meşhur Arap darbimesellerini ve şairlerin beyitleriyle doldurup açıklayan yazarlar olmuşlardır. Tarihçiler, olayları bu şekilde nakil ve izah ve hatta tenkit etmiş olmakla beraber nakilci, hikâyeci ve tasvirici bir müverrih olmaktan öteye geçememişlerdir. *Descriptive/tasvirî* ve *narrative/naklî* olan bu tarihçilik bazı istisnalar dışında Tanzimat devrine kadar bu şekilde gelmiştir.”⁷⁷

Yaklaşık iki asırlık bir dönemi ihata eden vak'anüvislik müessesesini kurumsal olarak daha anlaşılır kılmak için görevlendirilenlerin arka planlarını ve kendilerinde aranan hususiyetleri açıklamak makul olacaktır. Özellikle bu makamın Osmanlı bürokrasisinde nereye tekabül ettiğini göstermek, kuruma verilen değer ve ehemmiyeti açığa çıkaracaktır.

Vak'anüvisler, genelde hâcegânlık rütbesine ulaşmış kâtipler arasından seçilegelmişlerdir. “Vekâyi'nüvisler kalemi, Divan-ı Humâyûn'un Beylikçi, Teşrifatçı, Âmedci, Ruûs ve Tahvil kalemleri arasında teşekkül ettiği için, daha çok hâcegân mertebesine ulaşmış ve münşilik vasfını haiz kâtipler arasından seçilmişlerse de hem edebî kudreti, hem de gerçek tarihçilik vasfına sahip ilim mensupları da bu hizmete tayin olunmuş ve itibar görmüşlerdir.”⁷⁸ Fakat ilmiye sınıfı mensubiyeti olan son üç vak'anüvisten (Âsım, Şanizade ve Es'ad Efendiler) sonra, vak'anüvislik görevi Âmedî halifesi Mehmed Recai Efendi'ye tevdi edilmiştir.⁷⁹ Aşağıdaki tabloda vak'anüvislerin iki yüzyıla göre bu göreve atanmadan önce buldukları birimlerin dağılımı verilmiştir.

---

⁷⁷ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik,” **Tanzimat**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1999, s. 573.

⁷⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s. 19.

⁷⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s. 103-106.

Tablo 1. Vak'anüvislerin Geldikleri Birimler			
Birimler	18. Yüzyıl	19. Yüzyıl	Toplam
Müderris	4	2	6
Kadı	1	1	2
Maliye	7	0	7
Saray-Mülkiye	3	7	10
Bilinmeyenler	5	0	5
Genel Toplam			30

Başka bir istatikselsel malumat ise vak'anüvislerin göreve başlamadaki yaş ortalamalarıdır.⁸⁰ Devlet hizmetinde göreve başlama yaşı XVIII. yüzyılda 27,3 ve XIX. yüzyılda ise 19,8 gibi rakamlara⁸¹ tekabül ettiği göz önünde bulundurulduğunda, vak'anüvislerin bir hayli tecrübeyi kendilerinde bulundurdukları müşahede edilecektir. Bu makama atanmada yazı becerilerinin yanında tecrübenin de gerekli olduğunu ya da önemsendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 2. Vak'anüvislerin Göreve Atanma Yaşları⁸²			
	Genel Ortalama	İlmiye	Kalemiye
18. Yüzyıl Ortalaması	41.3	44	38.5

⁸⁰ Tablo 1'in oluşturulmasında büyük oranda Bond'tan istifade edilmiştir. Fakat Charles Bond, Mustafa Na'îmâ'yı geçiş dönemini temsil eden bir figür olarak ele almakta ve vak'anüvislik müessesesini Râşid Mehmed Efendi (ö. 1735) ile başlatmaktadır. Biz buraya ilk iki vak'anüvisi de eklemiş bulunuyoruz. Bkz. Bond, a.g.e., s. 158.

⁸¹ Bond, a.g.e., s. 125.

⁸² Bond, a.g.e., s. 125.

19. Yüzyıl Ortalaması	47.6	44.2	53.3
-----------------------	------	------	------

Osmanlıların tarihi kayda geçirmekteki özeni, Osmanlı tarihinin vak'anüvisler tarafından detaylı olarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Yazdıkları, olayların bir kısmına dair belgeleri (gizli olmaları nedeniyle) göremediklerinden, belgelere değil, tanıklıklara, rivayetlere dayandığı da vakidir.⁸³ Bunun yanında bu tarihlerin, Osmanlı divan edebiyatının gelişmesinde katkıları olduğu yönünde yorumlar da mevcuttur. Her biri “üslupçuluk” kaygısıyla yazılmış, tarih olduğu kadar sanat yapıtı niteliği taşımasına da özen gösterilmiş olan bu eserler, divan nesrinin önde gelen örnekleri arasında yer almaktadır. Na'îmâ gibi Şanizade de bu tür bir üslubu eleştirmiştir. Sonrasında ise Ahmet Cevdet Paşa tarafından da özellikle edebî üslup ve mahiyete gark olan bu tür tarih yazıcılığı ciddi bir tenkide tabi tutulacaktır.

Diğer bir hususiyet ise vak'anüvislerin eserlerini telif ederken hangi dönemi kaleme aldıkları ile alakalıdır: “İlk devlet tarihçisi olarak kabul edilen Na'îmâ'dan Osmanlı saltanatının ilgasına kadar geçen 200 seneyi aşan zaman zarfında vak'anüvislik makamında bulunan müverrihlerden bazıları Cevdet Paşa'nın yaptığı gibi kendilerinden önceki devri de kaleme almışlardır.”⁸⁴ Bu tarzda yapılan tarihçilikte oldukça fazla eleştiri alan Osmanlı tarih yazıcılığının siyasî meşruiyet ve de dönemin padişahına matuf yazılmasının dışında daha objektif kaleme alındığı en azından eleştirel gözle tenkit süzgecinden geçirildiği ileri sürülebilir. Bu süre zarfını vak'anüvislik görevini deruhte etmelerinden önceki dönem olarak alırsak son Osmanlı vak'anüvisi olan Abdurrahman Şeref'in (ö. 1925) görevi esnasında Kanun-ı Esâsî'nin ilanından (Temmuz 1908) itibaren 1909 yılını da kapsayan olayları kaleme almasını örnek olarak zikredebiliriz.⁸⁵ Eserinde Abdülhamit dönemini katı bir şekilde eleştirel olarak kaleme almıştır. Fakat aslında bu bakış açısı, siyasî otoritenin paralelinde üstlenilen vak'anüvislik vazifesinin kendisinde var olan bir hususiyet

⁸³ Aslında bu çok genel bir yargı olarak kalmaktadır. Örneğin Şanizade'nin direkt tanık olmadığı veya bir şekilde duyarak aktardığı olayları, “el-uhdetü ala'r-râvi” yani sorumluluğu aktaran aittir ifadesiyle kayıt düşerek aktarmıştır. Fakat bunların hemen hemen tamamı sosyal ve münferit olaylarla ilgili olmuştur.

⁸⁴ Mücteba İlgürel, “Cevdet Paşa Tarihi'nin Kaynaklarından Vâsıf Tarihi,” **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 125.

⁸⁵ Bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

olduğundan, siyasi konjonktürün değişmesi tarih düşüncesinin de ona göre şekil almasını beraberinde getirmiştir. Tabii ki bunu genellemek yanlış olacaktır. Örneğin Ataullah Efendi eserinde, 1808-1821 tarihleri arasındaki vak'aları kaydetmiştir. Fakat vak'anüvis olarak 1819-1825 yılları arasında görevde bulunmuştur. Aynı şekilde Ahmet Cevdet Paşa da *Tarih-i Cevdet*'de kendinden önceki bir zaman dilimini kaleme almıştır. Cevdet Paşa 1855 yılında vak'anüvislik görevine getirilmiş, eserinde ise 1774-1826 tarihleri arasındaki dönemi yazmıştır.⁸⁶ Bu tür en azından kendinden önceki dönemin siyasî girdabının dışında kaleme alındığı öngörülebilirse de bakış açısının çokça değiştiği düşünülmemelidir.

Vak'anüvis geleneğinde, tarih yazımında ortak bir bakış açısı, dünya görüşü ve yazma usulü ortaya çıktığını söylemek doğru olacaktır. Na'îmâ'dan Cevdet Paşa'ya kadar hemen hemen vak'anüvislerin eserlerinin çoğunda ikili bir yapı görülür: Vak'anüvislerin bir kısmı öncelikle yazdıkları eserlerin mukaddimesinde teorik çerçeve diyebileceğimiz, tarih ilmiyle ve tarihçiyle alakalı bir takım malumatları zikrederler. Genelde tarih ilminin ne olduğundan, neye, kime ve nasıl hizmet edeceğinden; tarihçinin nerelere dikkat etmesi gerektiğinden, eserin ne şekilde, nasıl bir üslupla kaleme alınmasına ve ele alınması elzem ya da lüzumsuz olan hususlara dair bilgileri ihtiva eden bir bölüm kaleme alınmıştır. Gelenek içinde ön plana çıkan isimler Mustafa Na'îmâ⁸⁷ ve Cevdet Paşa olmuştur.⁸⁸ Her iki vak'anüvisin de büyük oranda İbn Haldun'un görüşlerini benimsediği ve eserinin giriş kısmında bu fikirleri zikrettiği görülmektedir. Diğer vak'anüvisler, düşünsel anlamda bu ikisini aşacak mahiyette bir tez hemen hemen hiç sunmamışlardır. Genel itibariyle vasat bir seyir takip edilmiştir. Muhteviyat itibariyle ise "sefer ve zaferlerin yüceltilmesi [ya da diğer bir ifadeyle dönemine göre bu konulara fazlaca yer verilmesi] Türk Tarih yazımının önemli bir yekûnunu oluşturma gelmiştir.⁸⁹ Tabii ki bu erken ve orta döneme

---

⁸⁶ Christoph K. Neumann, **Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı**, Çev. Meltem Arun, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 22.

⁸⁷ Na'îmâ *Ravzatü'l-Hüseyn fi-Hulâsati'l-Ahbâri'l-Hafikeyn* isimli eserinin girişinde, Hudeybiye Barış Anlaşmasının da içinde bulunduğu teorik mevzulardan 65 sayfa boyunca bahseder. Bkz. Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Naîmâ**, Cilt I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

⁸⁸ Cevdet Paşa *Tarih-i Cevdet* isimli eserinin birinci cildine seksen altı sayfalık bir giriş bölümüyle başlamaktadır. Bu bölüme, vak'anüvis geleneğinde vazgeçilmez olan tarih ilmine övgü ile giriş yapılır. Burada, tarih ilmine ve tarihçiye dair detaylı teorik bilgiler verilmektedir. Giriş bölümü *Tarih-i Cevdet*'in ilkelerini içeren iki sayfayla sona erer. Bkz. Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt I, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1312; Christoph K. Neumann, a.g.e., s. 24.

⁸⁹ Farooqi, a.g.e., s. 2-3.

has bir özellik olmuştur. Geç dönemde olumsuzlukların anlatılmasının eserlerde daha çok yer aldığı söylenebilir.⁹⁰

Geleneğin ayırt edici vasfı diyebileceğimiz diğer bir hususiyeti ise, eserlerin mukaddimesinde zikredilen teorik çerçeve ile akabinde olayların aktarımının yer aldığı pratik çerçevenin neredeyse hiç örtüşmeşiştir. Başka bir ifadeyle adeta iki müstakil bölüm izlenimini veren bu ayırım, hiçbir vak'anüvisin bu "ideal tarihe ve tarihçiliğe" bağlı kalamadığını göstermiş ve kendi eserleri üzerinden kendi iddialarını kendileriyle çürüttükleri bir tablo ortaya çıkarmıştır. Şimdi bu iddialarımızı somut örnekler üzerinden ele almaya çalışalım.⁹¹

"İlm-i tarihten gazez-i aslî, vukuatın hak ve nâ-hakkına ve esbâb-ı hakikiyyesine vukuf ile mucib-ı teyakkuz ve intibah olacak malumat iktisabından ibaret olmayan müverrihin vazife-i zimmeti faide haber verecek ve medar-ı ibret olabilecek vekâyı'nın esbâb-ı sahîhasını tebliğ edipte herkesin anlayacağı veçhile selis ve münakkah olarak ifade etmektir. Yoksa tekellüfât-ı münşiyâne ile ibraz-ı fazl ve hüner eylemek veyahut jurnal yollu rûz-merre vukuatı söylemek değildir. Amma bazı eslâfın belîgâne ve münşiyâne yazdıkları âsâr-ı mergûbenin illet-i gâiyyesi faide-i tarihiyye olmayıp belki fenn-i inşaya bir hizmettir."⁹²

Cevdet Paşa inşadan kaynaklanan ifade yoğunluğundaki sıkıntıların, tarih yazımında uygun görülemeyeceğini ifade eder. Bu tarz yazılan tarihlerde vak'anın gerçekleşen olaya mutabık olmasının lüzumlu görülmediğini ve tarih yazımında edebî anlatımların ön plana çıkartılarak olayların gerçek seyrinden saptırıldığını ileri sürer. Benzer türde bir üsluptan tarihçinin kaçınmasının gerektiğini söylemektedir. Cevdet Paşa Arap tarihçilerinin⁹³ tarih ile inşa ilmini birbirine karıştırmadığını fakat sonrasında bazı kimselerin maksadını tayin ve temyiz etmeden hangi ilme hizmet ettiğini bilmeyerek hareket ettiklerini ve dolayısıyla yazdıkları eserler ile de bir fayda ortaya koyamamış olduklarını ifade etmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, bu tarz bir hataya düşmekten sakınacağını ve olayları tashih etme yolunda gayret sarf edeceğini ve vukuât-ı şettâ gibi sıradan olayları yazmaktan da uzak duracağını dile getirir.⁹⁴ Fakat yine de kendi eserinin birçok yerinde mevcut tarih yazım geleneğinin izleri

⁹⁰ Bkz. Tablo 6.

⁹¹ Şanizade'nin tarih anlayışından, kendisinin etrafıca ele alındığı üçüncü bölümde bahsedilecektir.

⁹² Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Cilt I, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1312, s. 84.

⁹³ İbn Haldun'da da benzer iddialar mevcuttur.

⁹⁴ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 84.

kolaylıkla görülebilir. Örnek vermek gerekirse vak'anüvis geleneğinin hemen göze çarpan özelliklerinden biri olan vukuat-ı şettâ, yani tayinler, terfiler, törenler, doğumlar ya da ölümler gibi mutata olayların bahsedildiği bölümler *Tarih-i Cevdet*'te sıkça bulunur.

Tarih-i Şanizade de aynı durum söz konusudur: Şanizade, eserinin birinci cildinde elli beş, ikinci cildinde kırk dokuz, üçüncü cildinde on altı ve dördüncü cildinde ise dokuz defa tayin, terfi ve tevcihât ile ilgili konulara yer vermiştir ki diğer mevzularla mukayese edildiğinde mezkûr bahisler büyük bir yekûn tutmaktadır.⁹⁵ Ayrıca, her ne kadar Cevdet Paşa tarih ilminden bahsederken önemli ve umumî olayları olduğu gibi/gerçekleştiği üzere yazılması gerektiğini söylemiş⁹⁶ ve cüzî hadiseleri yazmanın gereğini vurgulamış⁹⁷ ise de, nihai anlamda siyasî tarih çerçevesinde gerçekleşen durumların dışına çıkabildiği pek söylenemez. Diğer bir ifade ile dildeki hususiyet mahiyette de mevcut olmuştur. Osmanlı tarih yazıcılığı, genel itibarıyla havastan bahsettiği için ona hitap edebileceği bir dili tercih etmiştir. Bu durumun II. Bayezid öneminden itibaren ana hatlarıyla bu şekilde devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3. Vak'anüvis Olarak Görev Yapanlar		
Vak'anüvisler	Yazdıkları Dönemler	Geldikleri Kurum
Mustafa Na'îmâ Efendi (ö. 1716)	1574-1665	Kalemiye
Masrafzâde Şefik Mehmed Efendi (ö.1715)	-	Kalemiye
Râşid Mehmed Efendi (ö.1735)	1660-1722	İlmiye

⁹⁵ Daha ayrıntılı bilgi için Tablo 6'ya bakınız.

⁹⁶ "Âlâ vukûihî" tabiri günümüz tarihçilerine tanıdık gelecektir. Bu, Ranke tarafından "as it actually happened" ya da "as it essentially happened" şeklinde ifade edilen tarih anlayışıdır. Zaten Cevdet Paşa, Sırbistan müverrihi meşhur Ranke'den bahsetmekte ve ondan faydalandığını ifade etmektedir. Bkz. Zeki Arıkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler," **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 191.

⁹⁷ "Mütalaa-i tarihten murad ve faide yalnız bir maddenin filan tarihte vuk'unu bilmek değildir". Çünkü "tarih denilen şey vuku'ât-ı külliye ve mühimmeyi âlâ vukûihî ifade ve muhakemeden ibaret" olduğu için "havâdis-i cüz'iyenin dahi tahrir ve meczî" zorunludur. Aktaran Arıkan, a.g.e., s. 177.

Küçük Çelebizâde Âsım İsmail Efendi (ö.1760)	1722-1729	Kalemiye
Arpaemînzâde Mustafa Sâmî Efendi (ö. 1734)	1730-1731	İlmiye
Hüseyin Paşazâde Şâkir Hüseyin Bey Efendi (ö.1742)	1731-1735	İlmiye
Râmî Mehmed Paşazâde Abdullah Re'fet Bey Efendi (ö.1745)	-	Kalemiye
Hıfzı Mehmed Efendi (ö. 1752)	1735-1740	İlmiye
Subhî Mehmed Efendi (ö.1769)	1730-1744	Kalemiye
İzzî Süleyman Efendi (ö.1755)	1744-1752	Kalemiye
Seyyid Hâkim Mehmed Efendi (ö. 1770)	1752-1767	Kalemiye
Çeşmîzâde Reşîd Mustafa Efendi (ö. 1770)	1766-1768	İlmiye
Mûsâzâde Mehmed Ubeydullah Efendi (ö. 1782)	1768-1770	İlmiye
Enverî Sadullah Efendi (ö. 1794)	1769- 1774	Kalemiye
Antepli Behçetî Hasan Efendi (?)	-	İlmiye
Ömerzâde Süleyman Efendi (ö. 1807)	-	İlmiye
Enverî Sadullah Efendi (ö. 1794)- (İkinci tayin)	1774 -1783	Kalemiye
Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1806)	1783- 1787	Kalemiye
Teşrifâtî Hasan Efendi (ö. 1797)	1787-1792	Kalemiye
Enverî Sadullah Efendi (ö. 1794)- (Üçüncü tayin)	-	Kalemiye
Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1806)- (İkinci tayin)	-	Kalemiye
Esseyyid Edîb Mehmed Emin Efendi (ö.1801)	-	Kalemiye
Enverî Sadullah Efendi (ö. 1794)- (Dördüncü tayin)	-	Kalemiye

Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1806)- (Üçüncü defa tayin)	1789-1795	Kalemiye
Enverî Sadullah Efendi (ö. 1794)- (Beşinci defa tayin)	1787-1792	Kalemiye
Halil Nûrî Bey Efendi (ö. 1799)	1798-1799	Kalemiye
Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1806)- (Dördüncü defa tayin)	1752-1774	Kalemiye
Muvakkitzâde Mehmed Pertev Efendi (ö. 1807)	-	Kalemiye
Esseyyid Ömer Âmir Bey (ö.1815)	-	Kalemiye
Mütercim Ahmed Asım Efendi (ö. 1819)	1803-1807	İlmiye
Şanizade Mehmed Ataullah Efendi (ö.1826)	1808- 1821	İlmiye
Sahhaflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi (ö. 1848)	1821-1825	İlmiye
Recaî Mehmed Şâkir Efendi (ö.1874)	-	Kalemiye
Âkif Paşazâde Nâil Mehmed Bey (ö.1855)	-	Kalemiye
Ahmed Cevdet Efendi (ö.1895)	1774-1826	İlmiye
Ahmed Lutfî Efendi (ö.1907)	1826-1879	İlmiye
Abdurrahman Şeref Efendi (ö.1925)	1908-1909	Kalemiye

İki yüz seneyi aşan bir zaman dilimine tekabül eden vak'anüvislik müessesinde genel manada iki farklı sınıftan gelen, fakat daha özele inildiğinde oldukça muhtelif görevler üstlenen şahısların vak'anüvislik vazifesini yerine getirdiği görülecektir. Yukarıdaki tabloda gösterilmeye çalışıldığı üzere müessese tarihi boyunca toplam 30 vak'anüvis görev yapmıştır. Bunlardan 13'ü ilmiye sınıfından, 17'i ise kalemiye sınıfından gelmektedir. Toplamda atama sayısına bakıldığında sayı 37'ye ulaştığı görülecektir. Enverî'nin farklı zamanlarda 5 defa, Vâsıf'ın 4 defa ataması yapılmıştır ki bu ikisinin dışında göreve birden fazla gelen olmamıştır. Tekrardan atananları göz önünde bulundurduğumuzda 24 defa

kalemiyeden, 13 defa ise ilmiyeden olmak üzere vak'anüvislik görevi icra edilmiştir. Diğer taraftan vak'anüvislerin tümünün nihai anlamda eser bıraktığını söylenemez. Nitekim 9 vak'anüvis herhangi bir eser bırakmamıştır. Bunların 7'si kalemiye sınıfından gelmektedir.

Görev silsilesinde bazı dönemlerin yazılmadığı görülse de son tahlilde iki yüz seneyi aşan son dönem Osmanlı tarihi kesintisiz bir şekilde kayıt altına alınabilmiştir. Boşluk olan dönemler de sonraki vakanüvisler tarafından yazılmıştır. Bazı dönemlerin mükerreren yazıldığı da vakidir. Mevcut eserlere baktığımızda en uzun dönemli olanı Na'imâ'nın çalışmasıdır ki yaklaşık 70 senelik periyodu ihata etmektedir. Akabinde Cevdet Paşa'nın takriben 50 yıllık bir dönemi ihata eden eseri gelmektedir. En kısa eserler ise yaklaşık bir seneye baliğ olanlardır. Bunların dışında kalanlar eserler ortalama 5 seneyi kapsar. Her ne kadar daha çok teknik beceriler göz önünde bulundurularak vak'anüvis atamaları yapılsa da son dönemdekiler özellikle ulemanın desteğini almaya yönelik taktiksel tayinler olarak görülmüştür.⁹⁸

1.1.3. Genel Hatlarıyla Vak'anüvislerin Tarih Anlayışı

Vak'anüvislik kurumunun başlangıç tarihi ile ilgili birtakım ihtilaflar olsa da genel itibariyle mezkûr müessese Mustafa Na'imâ Efendi'ye Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Şârihü'l-Menarzâde Ahmed Efendi'nin yazma tarih müsveddelerini esas alarak bir tarih eseri yazmasını bildirmesiyle başlatılmaktadır.⁹⁹ Buradan yola çıkarak vak'anüvislik kurumunda vazife almış ve yazdığı tarih eserleriyle ön plana çıkmış olan belli başlı vak'anüvislerin çalışmaları göz önünde bulundurularak geleneğin genel hatlarıyla tarih düşüncesi ve anlayışı incelenecektir. Ana konumuz Şanizade'nin tarih anlayışı olsa da, Şanizade'nin tarihe bakış açısının ve düşünce yapısının mevcut gelenek içinde tam olarak nereye tekabül ettiğini, hangi noktalarda gelenekle örtüşüğünü veya ayrı düştüğünü görebilmek için genel fikriyat haritasını ön plana çıkan birkaç vak'anüvisin eserlerinden tespit etmeye çalışmak yerinde olacaktır.

Mustafa Na'imâ Efendi eserini yazarken Şârihü'l-Menarzâde tarihi müsveddelerini temel almıştır. Bunun yanı sıra Na'imâ 1654 senesinden sonraki

---

⁹⁸ Bond, a.g.e., s. 106.

⁹⁹ Zuhuri Danışman, **Na'imâ Tarihi**, Cilt I, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967, s. 12.

zaman dilimini kaleme alırken muhtelif kaynaklardan istifade etmektedir. Kâtip Çelebi, Hasan Beyzade, Peçuyulu İbrahim, Topcular Kâtibi, Vecîhî, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Tevkiî Abdi Paşa, İ sazâde, Mehmed bin Mehmed'in *Nühbetü't-tevarih*'i, Mehmed Halife'nin *Tarih-i Gilmanî*, *Tuğî Tarihi*, Cevrî, Cenâbî gibi isim ve eserlere müracaat etmiştir. İstanbul dışındaki hadiseler hakkında Kâtip Çelebi'nin fezlekesini kullanmıştır.¹⁰⁰ Aslında birçok vak'anüvisin eserini telif metodu Na'îmâ'nınki ile benzerlik arz eder. Daha önce kayıt altına alınmış ve bir araya getirilmiş bilgi ve malumatların bir eser halinde telif edilmesi yaygın bir usûl olagelmıştır. Vak'anüvislerin büyük bir kısmı, kendilerinden önce yazılmış veyahut yazılamamış dönemi kaleme alırken bir taraftan da kendi dönemleriyle ilgili malumatları toplamayı ihmal etmemişlerdir. Çoğu zaman kendilerinden önceki dönemin yazılmasını tamamlama meşguliyeti, vak'anüvisleri kendi dönemlerini ihmal etmelerine sebep olmuştur.

Osmanlı tarih yazıcılığında, Na'îmâ'dan Cevdet Paşa'ya kadar vak'anüvislerin eserlerinin neredeyse tamamının bir mukaddimesi vardır ve bu bölüm teorik çerçeveyi oluşturur. Müellifler, bu giriş kısmında tarih ve tarihçiye dair fikir ve düşüncelerini belirterek eserin telif edilme gerekçelerini izaha çalışırlar. Na'îmâ da eserin mukaddime kısmını buna ayırmıştır. Bu bölümün İbn Haldun, Âli ve Kâtip Çelebi gibi müelliflerin muhtelif eserlerinden özet olarak nakil suretiyle hazırlandığı ve pek fazla hususiyet arz etmeyeceği ifade edilmiş olsa da biz, aktarım dahi olsa bir düşünce ve görüşün eserde zikredilmesini, o kişinin bu fikriyatı paylaştığının bir göstergesi olduğu için önemli bulmaktayız. “Na'îmâ, İbn Haldun'a ilgisini bizzat İbn Haldun'u ve eserini zikrederek ve överek göstermiştir. Müneccimbaşı'nın çağdaşı olan Na'îmâ, tarih görüşünde İbn Halduncu bir yaklaşım sergilemekte ve dikkate değer bir tarih felsefesi ortaya koymaktadır. Na'îmâ, tarihin anlamı, önemi ve faydası ile tarihçiliğin şartları üzerinde dikkatle durmaktadır. Açıkça anlaşılabilceği üzere, tarihin tanımı ve tarihçide bulunması gereken nitelikler gibi konularda İbn Haldun'u izlemiştir.”¹⁰¹

Tarih-i Na'îmâ'nın giriş kısmında tarih ilmine dair bir takım hususiyetler zikredilmektedir: “Devr-i akdemden bu deme gelince cihanda zuhur eden havadis ve

¹⁰⁰ Na'îmâ Mustafa Efendi, a.g.e., Cilt I, s. XVII-XXII.

¹⁰¹ Ejder Okumuş, “İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi,” *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı XV, İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi, 2006, s. 162.

gayri talim ve ahd-i Âdem'den bu vakte erince kevn ü mekânda hudûs eyleyen vekâyi'-i hayr u şerri tefhim için mevzu nef'i amîm bir ilm-i celîl ü azim olmakla ümem ve düvel beyninde mütenâvil ve tavâif ü milel indinde muteber ü mütedâvil olup daima selatîn-i izâm ve hükkâm-ı kirâmın makbul ve mergûbu ve fuzalâ-i benâm¹⁰² ve ukalâ-i enâmın mutena vü matlubu ola gelmiştir. Nef'-i âmmeye ait bir ilm-i kesîrû'l-fevâiddir ki ulemanın hads zekasını ziyade ve ukalânın teyakkuz ile dîde-i basiretlerin küşâde edip avamı ahbar-ı sâlifeye vâkîf ve havâssı esrâr-ı hafiyeye arif eder”¹⁰³

Naîmâ'ya göre tarih, geçmişten bugüne yani ilk insandan bu zamana değin dünyada iyi veya kötü gerçekleşen hadiselerin anlaşılmasında, herkesin faydasına olan bir ilimdir ki milletler, halklar ve devletlerce muteber kabul edilmiştir. Yüce sultanların, soylu hâkimlerin, erdemli kişilerin ve akıl sahiplerinin kabul ettiği, rağbet gösterdiği bir mesele olagelmiştir. Faydası çokça olan herkese yönelik bir ilimdir ki âlimlerin hissî zekâsını artırır ve akıl sahiplerini de uyararak onların basiretlerini açar. Halkı geçmişteki olaylardan, havâsı da gizli sırlardan haberdar eder. Tarih ilmine vakîf olanlar da gerçekleri ve zamanın değişmesi ile değişen hususların dinamiklerini öğrenmiş olur. Bu şekilde, geçmiş milletlerdeki değişim ve dönüşümlerin neler olduğu ve bunların nelere binaen husule geldiği bilinmiş olur. Böylece mukayese ve tahlil imkânı elde edilir. Dolayısıyla safsata ve hurafelerden kurtulmuş olunur. Gaibi, şahitten kıyas ve olmayanı mevcuttan iktibas ederek pek çok tecrübe ve haylice deneyim ile bir işin gerçekleşmesinden önce o işin sonunun ne olacağı idrak edilebilir. Zihindeki hadiselerin neticeleri aşikâr, hayır ve şer suretler (iyi ve kötü durumlar) apaçık bir şekilde meydana çıkmış olur.¹⁰⁴

Na'îmâ'nın eserinde, tarih ilmine dair yapılan izahatın akabinde tarihçiyle ilgili bir takım hususiyetler zikredilmektedir: Tarihçinin, doğru sözlü olup asılsız hikâyeler kaleme almaması gerektiğinden, şayet yazacağı olayın hakikatine vakîf değilse onu tam anlamıyla araştırıp öğrenmesi icap ettiğinden, bir hadisenin nasıl gerçekleştiği ve ne tür sebeplerden dolayı meydana geldiği bilindiği halde zayıf düşüncelere dayanarak yanlış ve asılsız sözler ortaya atıldığı için, halk arasında dolaşan söylentilerden uzak durarak vak'ayı olduğu gibi aktaran kimselere itimat

¹⁰² Benâm, parmak ucu demektir. Hâlbuki metindeki siyaktan “be-nâm” yani ünlü, meşhur anlamındaki kelimenin kullanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

¹⁰³ Na'îmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 2-3.

¹⁰⁴ Na'îmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 3.

etmesinin elzem olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca, sadece olayların aktarılmasıyla yetinilmeyip ders çıkarılması gereken noktaların belirtilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Tarihçinin, takdir ve övgüde ölçülü davranmasından; ağıdalı ve anlaşılması güç terkip ve ifadelerden kaçınarak anlaşılması kolay olan kelimeler kullanmaya özen göstermesinden; öğrendiği latife ve faydalı hikâyeleri yeri geldiğinde uygun bir şekilde nazım veya nesir olarak eserinde zikretmesi gerektiğinden söz etmektedir. Ayrıca eğer tarihçi, ilm-i nücûma (astroloji) vakıf ise zamanın tahvîl-i sinîn (senelerin değişmesi), küsûf ve hüsûf (ay ve güneş tutulması) ve benzeri olayları usulünce kayıt altına alıp bunların devlet bünyesine tesirlerini araştırarak delillerini yazdığı olaylar içinde belirtirse rüşünü ispat etmiş olur.¹⁰⁵ Mustafa Na'îmâ Efendi'nin eserinde, *li-münşi'ihî'l-fakir* başlığı altında tarih ilminin faydası, nazm halinde zikredilmektedir:

Budur, menkûl erbâb-ı hünerden
Haber ilmiyle yeğdür genc ü zerden
Zer ü gevherden alur dîde lezzet
Olur, ilm ü haber nur-ı basiret
Kütüb güya nedîm-i bî-suhandır
Habîr-i hâl-i gerdûn-ı kühendir
Zebân-ı hâl ile oldukça güya
İder mahremlere esrarı ifşa
Tevârîh oldu dehrin tercümanı
Vekâyı' bildirir yoktur zebânı
Gehî bast-ı makâl eyler siyerden
Söz açar gazve-i Hayr'ul-beşerden
Haber verir gehî nâm-âverândan
Hikâyât-ı selâtin-i cihandan
Gehî izah-ı sırr-ı devlet eyler
Beyân-ı hâl-i mülk ü millet eyler

¹⁰⁵ Na'îmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 4-5.

Nev ve köhne havadis evvel âhir
Olur, tarihten malûm ve zâhir
Tevârih olduĝuyçün fenn-i âlî
Ana raĝbet eder tab‘-ı e‘âlî
Bu fennin sahibi kâmil-nazardır
Bu fenden gafil olan bî-haberdir
Vekâyi‘ yazmasa ehl-i ma‘arif
Kim olurdu selef haline vâkîf
Gelen ihvan için sabık ekâbir
Müheyyâ ettiler helvâyı hâzır
Edip ahlâfa şefkat ehl-i hikmet
Eser vaz’ında çektiler meşakkat
Budur lâyıık ki erbâb-ı mekârim
Ola vaz‘-ı eser semtine âzim
Bulup bir münşî-i azbü’l-beyânı
Nigâh-ı lutfâ mahzar ede ânı
İbârât-ı belîĝa ola kâdir
Vakâyı‘ zabt ede yaza me’âsir
Olur, celb-i duaya bir vesile
Eser, bâis olur zikr-i cemîle.¹⁰⁶

“Osmanlı tarih yazıcılıĝında, Na‘îmâ’dan Cevdet Paşa’ya kadar hemen hemen vak’anüvislerin eserlerinin tamamının bir mukaddimesi vardır ve bu bölüm teorik çerçeveyi oluşturur” şeklindeki genellemenin dışında kalan vak’anüvislerden üçü; Arpaemînizâde Mustafa Sâmi Efendi (ö. 1734), Hüseyin Paşazâde Şâkir Hüseyin Bey Efendi (ö.1742) ve Subhî Mehmed Efendi’dir (ö.1769). Müellifler eserlerinde kendi tarih felsefelerinden ve görüşlerinden bahsettikleri ayrı bölümler kaleme almamışlardır. Fakat Subhî Efendi, tarih ilminin önemine temas ederek geçmiş

¹⁰⁶ Na‘îmâ Mustafa Efendi, a.g.e., s. 5-6.

dönemlerde kaleme alınan bazı tarihleri bir şekilde tenkit etmiştir. Ve imâlî bir üslupla, kendinden önceki bazı mürevvihlerin eserlerini tamamlamak için gereğinden lüzumsuz bilgilere yer vermelerini, önemli önemsiz insanların vefat haberleri yazmalarını eleştirmiştir.¹⁰⁷

Özetlenecek olursa, Osmanlıda tarih genellikle ibret alınması gereken ve geçmişteki tecrübeleri istifade edilmeleri için aktaran bir ilim addedilmiştir. Fakat olayların kendine has bir tarzda klişeleşmiş şekilde ardı ardına edebî temaların içeriği ikinci plana ittiği bir üslupla yazılması, tarihin birinci katmandan yola çıkılarak değerlendirilmesi tarihten beklenen faydayı azalttığı söylenebilir. Zira “nasıl” sorusundan “niçin” sorusuna intikal ettiril(e)meyen bakış açısı, tarihin anlatı seviyesinde kalıp, felsefî olana geçemeyişine zemin hazırlamıştır. Bu manada İbn Haldun’un tarih anlayışının çok uzağına düşen bir bakış açısıyla Osmanlı tarih yazıcılığının, vak’anüvis geleneğinin içinde bir tarih düşüncesi, tarih anlayışı geliştirdiğini söylemek zor olacaktır.

1.1.4. Vak’anüvislere Yöneltilen eleştiriler

Vak’anüvislere yönelik eleştirileri başlıca iki kısma ayırabiliriz. Birincisi vak’anüvislerin meslektaşlarına yönelik olanlarıdır. İkincisi ise kendilerinden sonra gelen ve kelimenin tam anlamıyla modern diyebileceğimiz tarihçilerin vak’anüvislere yönelik eleştirileridir. Bu yapı, dâhili ve harici tenkit olarak da tasnif edilebilir. Dâhili diyebileceğimiz ilk kritik, daha çok yazı üslubuyla alakalı olmuştur.

Vak’anüvislerin başlıca tenkit noktası herhangi bir eleştiri kültürüne sahip bulunmamaları olmuştur. Aslında bunu kısmen yanlışlar mahiyette bir üsluba sahip olan vak’anüvisler mevcuttur. Ayet, hadis, atasözü veya Farsça, Arapça ya da Türkçe şiir alıntıları üzerinden bunun edebî üslup desteğiyle aşıldığı yerler vakidir. Bu yolu seçerek dolaylı bir tenkit metodu geliştirmişlerdir. Örneğin Şanizade, *Mir’âtü’l-Ebdân* isimli eserini ilmiye sınıfı usulü gereği Şeyhülislam’a teslim etmiştir. Fakat uzun süre cevap alınmaması üzerine “insanoğlu kişilerin hayrından ümitli olur, ama benim senin utanç ulaştırın hayrından ümidim yok” şeklindeki Farsça beyiti

---

¹⁰⁷ Mesut Aydınar, *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin*, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. CII.

zikretmiştir.¹⁰⁸ “Bu durum [da] onların eseri özellikle belirli kişi ya da kurumları müdafaa etmek, övmek ya da ön plana çıkarmak veya birilerini yermek ya da tenkit etmek için değil, döneme ait vak’aları zabt ve gelecek nesillere rapor etme amacıyla kaleme aldıkları gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁰⁹ Vak’anüvislik kurumu, yapısı itibariyle üstlenilen vazife gereği, sadece vâk’aları kayıt altına almak olduğundan eleştirel bir bakış açısını bu tür eserlerde aramak yerinde bir çaba değildir. Fakat bu değerlendirmeden de hiçbir zaman tenkitsel bir yaklaşımın mevcut olmadığı ileri sürülemez.

Dolayısıyla, “genelde daha çok doğrudan devleti ilgilendiren konuları yazmakla görevli olan ve kaleme aldığı bu bilgileri yine öncelikle devletin belgelerine dayandıran vekâyi’nüvis, hem olaylara ait ilk elden ve henüz olgunlaşmamış taze bilgiler -ki bu günümüz modern tarih yazıcılığının hiçbir zaman kabul edip benimseyemeyeceği bir tarih yazım usulüdür- sunan muasır bir tarihçi vasfından hem de yapısı itibarıyla doğal olarak kendisini dönemin siyasi söyleminden ve devletin resmî görüşünden tamamen kurtaramamıştır.”¹¹⁰ Bu açıdan bakıldığında vak’anüvis geleneğinin resmî ve “ideolojik” olduğu yönünde birçok eleştiri gelmektedir. Tarihçinin, tarihini yazdığı toplumun bir ferdi olduğu göz önünde bulundurulduğunda moda tabirle objektiflikten uzak olabileceğini düşünmek mümkün gözükmemektedir. Her bireyin siyasi ve ideolojik bir duruşu ister istemez olacaktır. Rejim itibarıyla teokrasi veya demokrasiyi benimseyen bir yönetimin ideolojik uzantı ve aygıtlarının tarih üzerindeki etki alanı farklı olacaktır. Fakat nihai anlamda olacaktır. Ve tabiatı itibarıyla paradoksal olarak demokratik dahi olsa bir ulus devlet, geçmişe nazaran tarih üzerinde haddinden fazla şekillendirici olabilmektedir.¹¹¹

Osmanlı tarih yazım geleneğinin kurumsallığını temsil eden vak’anüvislik ya da o görevi deruhte eden vak’anüvislerin tarihçilikleri, “Osmanlı tarih yazıcısı (vak’anüvis) dediğimiz zaman modern tarihçiden söz etmediğimiz açıktır. Osmanlı toplumunun vak’anüvisi, geleneksel ortaçağ toplumlarında görülen bir tarihçi

---

¹⁰⁸ “Ümmîd-var buved âdemî be-hayr-kesân, Merâ be-hayr-ı tû ümmîd nîst şerm-resân.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 783.

¹⁰⁹ Aydın, a.g.e., s. CII.

¹¹⁰ Aydın, a.g.e., s. CV.

¹¹¹ Bkz. Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2006, s. 62-69; Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu: (1929-1937)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 103-116.

tipidir”¹¹² gibi olumlu ama daha çok olumsuz birçok değerlendirme ve tartışmaya konu olmuştur. Ortaylı’ya göre gerçekte Osmanlı vak’anüvisi parlak bir düzyazı üslubu, iyi düzenlenmiş bir olaylar anlatımı gibi meziyetlere sahip olmakla birlikte, menkîbecilikten de kısa zamanda vazgeçmiştir. Ama Bizans tarih yazıcıları gibi kimi yerde adam lanetlemek veya methiye düzmek ve dedikodu yapmak da bu üslup içinde yer alır.¹¹³

Babinger ise şu tür bir eleştiri de bulunmuştur: “Oldukça geç zamanlara kadar Osmanlıların kronik niteliğinde olan tarih yazıları bütün göçebe ulusların tarih tasvir şekillerini göstermektedir. Atalarından tarih yazıcılığının temellerini ve yardımcı vasıtalarını öğrenmiş olan, tarihî eserlerinin daima tam, düşünülmüş ve iyice incelenmiş bir sanat eseri intibainı uyandırdığı ve her tarafta çok eski çalışmalarının tesirleri görülen komşuları Bizanslıların tam aksine olarak Osmanlıların en eski tarih geleneklerinde böyle bir sanatın izi bile görülememektedir. Yazış acemice ve ilkeldir; hemen hemen birbirleriyle hiç ilgili olmayan olaylar destânî veya tarihî oldukları göz önünde tutulmadan birbirine eklenir veya yalnız destânî-tip ve motifleri ile yan yan konur.... Bizans tarih yazıcılığı en yüksek gelişme çağına eriştiği bir zamanda Osmanlılarınki daha başlangıçtaydı.”¹¹⁴

Burada temel sorun bakış açısının sübjektif bir duruş içermesidir. Kısacası, “Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmalarda temel mesele, Osmanlı tarihini genel tarih içinde anlamlı bir şekilde yorumlayabilecek tutarlı bir tarih anlayışı ve metodolojisinin¹¹⁵ geliştirilememiş” olması bir devleti ya da topluluğu genel tarih içinde ve kendi yaşadığı çağa göre olmak üzere yapılacak dikey ve yatay mukayeseyi anlamsızlaştırabilir.¹¹⁶ Dolayısıyla, Babinger’in yaptığı karşılaştırmaya dayalı tarif ya da tahrif Osmanlı’yı anlamaktan çok onu anlamsızlaştırır ya da onu anlamlandırmamızı adeta engeller. Çünkü her geleneğin kendi içinde nevi şahsına

---

¹¹² İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2006, s. 39.

¹¹³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006, s. 43.

¹¹⁴ Babinger, a.g.e., s. 7.

¹¹⁵ Batı- eksenli tarih yazımı ile ulusal tarih yazımı, Osmanlı’nın dolayısıyla da tarih yazıcılığının anlaşılmasında yol açtığı tarihi süreklilik problematiği bizi tarihin makul ve makbul bir şekilde anlamamız ya da anlamlandırmamız önündeki engellerinden belki de en kritik olanını oluşturmaktadır. Yatay ve dikey mukayesenin önemi bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Bkz. Ahmet Davutoğlu, “Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası etkileşim açısından dünya tarihi ve Osmanlı,” **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı VII, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı, 1999/2, s. 1-63.

¹¹⁶ Davutoğlu, a.g.e., s. 12.

münhasır bir makuliyeti vardır. Dolayısıyla yapılacak tarih çalışmalarında bu metodun göz önüne alınması icap etmektedir.

Üsluba yönelik eleştirilerin yanında muhteviyata dair tenkitler de yapılagelmiştir. Örneğin Şanizade, dönemindeki sosyal ve siyasi olaylarla alakalı birçok değerlendirmede bulunmuştur. Özellikle yeniçerilere dair uzunca bir değerlendirme eserinde mevcuttur. Buna rağmen Şanizade'nin bu bağlamda birtakım eleştirilerden uzak kaldığını söylemek güçtür: “Yeniçerilerin taşkınlıkları dolayısıyla muasırlarında, daha eskilere tesadüf edilen tarzda yaptığı mülahazalar bir tarafa bırakılırsa memlekette mevcut müesseselere ve idare şekline karşı hemen hiçbir şüphe ve imaya tesadüf edilemez. Yer yer onda da birçok tenkitlere rast gelinir; fakat bunlar bir sistemden ziyade akl-ı selim hadiseler karşısındaki aksülamelidir.”¹¹⁷

Şanizade, kendisinden sonra vak'anüvislik görevine getirilen Sahnâflar Şeyhizade Seyyid Mehmed Esad Efendi tarafından da eserine yönelik eleştirilere maruz kalmıştır. *Tarih-i Şanizade*'nin ilk cildinin Asım Efendi müsveddelerinden yola çıkılarak yazıldığını, dolayısıyla hatalardan uzak olduğunu, fakat diğer taraftan ikinci cildin baştan aşağı yanlışlıklarla dolu olduğunu ve bu yanlışlıkların Şanizade'nin düzeltelim derken bozmasından dolayı ortaya çıktığını ifade eder.¹¹⁸

---

¹¹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1976, s. 114.

¹¹⁸ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LXXIV.

2. BÖLÜM: XIX. YÜZYILDAKİ TARİHÇİLİĞİN SEYRİ

2.1. XIX. Yüzyılda Tarih Yazıcılığı

XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'daki tarih yazıcılığı önemli ölçüde değişime uğramaya başlamıştır. Özellikle ünivesite bünyelerinde daha akademik ve profesyonel çalışmalara hız verilmiştir. Gerek ontolojik ve gerekse epistemolojik bir kopmanın yaşandığı dönemin kurumsallaşmaya başladığı bu zaman dilimi çalışmamızın ana konusu olan Şanizade'nin yaşadığı devre denk düşmektedir. Dolayısıyla Avrupa'daki seyri göstermek adını oradaki gelişmelere ve dönüşümlere kısaca temas edilecektir.

Vak'anüvis geleneğini küllî bir bakış açısıyla ele almak bu çalışmanın hedefinin ötesindedir. Ancak imkân nisbetinde vak'anüvislerin eserleri üzerinden genel hatları gösterecek bir mukayese yapılabilir. Vak'anüvislik kurumunun ikinci ve son yüzyılına denk düşen bu dönemde müessesede görev alanların mukayesesinin daha anlamlı olması için belirli noktalarda XVIII. asırdaki seleflerine müracaat edilecektir. Bu çerçevede merkeze Na'ima'yı alacağız.

2.1.1 XIX. Yüzyıl Başlarında Avrupa'da Tarih Yazıcılığı

Tarih ilmi, her kültür ve gelenekte kendine has bir şekilde mevcut olagelmıştır. Tarih yazıcılığı kadim gelenekler kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Bu tür bir ilişki, geçmişte bizzat fiilî olarak varlık göstermiş toplulukların, devletlerin, imparatorlukların tarihten silinmemeleri, kitabî olarak kayıt altına aldıkları eserler sayesinde olmuştur. Avrupa'da da nevi şahsına münhasır bir tarih yazım geleneği vücuda getirilmiştir. XVIII. yüzyıla kadar genel anlamda ontolojik olarak Avrupa'nın da diğer medeniyetler gibi dinî bakış açısını dışarıda bırakmayan bir tarih düşüncesi vardı. Bu asırdan sonra ise bu anlayış ontolojik olarak farklı bir zemine kaymıştır. Burada meseleyi epistemolojik ve metodolojik açıdan ele almak yerinde olacaktır.

XIX. asrı tarih ilmi açısından geçmiş dönemlerden farklı kılan unsur, tarih araştırmalarının profesyonel bir hüviyete bürünmesi ve bu araştırmaların üniversitelerde ve araştırma merkezlerinde yoğunluk kazanması olmuştur. Profesyonelleşme sürecinin merkezinde ise, tarihin bilimsel konumuna dair sağlam bir inanç bulunmakta idi. Tarihin kendisinin bilimsel bir disiplin olarak tanımlanması, tarihçinin ortaya koyduğu eser ile bilimsel ve edebî söylem ve

profesyonel tarihçiler ile amatör olanlar arasında keskin bir ayırım yapılmasını gerekli kılmıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyıl tarihyazımı, klasik Yunan antik çağının tarihçilerine uzanan bir geleneğin üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla bu asırda “bilimsel” tarih ile edebî tarih gelenekleri arasında ortaya çıkan ayrışma düşünüldüğü kadar keskin olmadığı söylenebilir. XIX. asır itibariyle ortaya çıkan tarih disiplini, Thukydides’in mit ile gerçek ayırımı paylaşmıştır. Ayrıca bu disiplin, bilimsel olup tarih yazıcılığının retorik dışı özelliğini vurgulasa da tarihin, bir anlatı biçiminde kaleme alınmasını kabul etmeye devam etmesi yönünden klasik yazma geleneğini sürdürmüştür.¹¹⁹

XIX. yüzyıldaki profesyonel tarihyazım geleneği, anlatıya dayalı ve olay-yönelimli bir niteliğe sahiptir. Geleneksel tarih yazımı ise, “soyut genellemelere karşı koyan bireylerin aracılığına ve kasıtlılık unsuruna odaklanmış” idi. Bu tarih yazımı, tarihin konusunu oluşturmak için çok daha dar biçimde bireylere bir diğer ifadeyle “büyük adamlar” a ve olaylara odaklanarak daha geniş bağlamı göz ardı etmiştir.¹²⁰ Benzer durum vak’anüvis tarihleri için de geçerlidir.

Batı dünyasında XIX. asrın başlarında tarih araştırmasının profesyonel bir disipline dönüştüren; yazma ve düşünce yöntemini değiştiren köklü bir farklılaşma yaşanmıştır. Alman üniversitelerinde ortaya çıkan bu tarih disiplini, hem tarihin eğitim yönünü vurgulamış hem de eğitimi dar antikçilikten kurtarma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda 1810’da Berlin Üniversitesi kurulmuştur. Eski rejimin merkeze öğretimi almasına karşılık, yeni üniversitede öğretimin araştırma yoluyla verilmesi hedeflenmiştir. Leopold von Ranke 1825 senesinde Berlin Üniversitesi’ne bu amaç doğrultusunda davet edilmişti.¹²¹ “Ranke’nin amacı tarihi, profesyonel olarak eğitim görmüş tarihçiler tarafından icra edilen pozitif bir bilime dönüştürmektir. Tezinin konusu olan Thukydides gibi, geçmişin dürüst bir yeniden canlandırılışı ile edebi zarafeti birleştiren bir tarih yazımının peşindeydi. Yalnızca uzmanlar için değil daha geniş anlamda eğitilmiş kamu kesimi için de, tarihin uzmanlar tarafından yazılması gerekiyordu. Böylece tarih hem bir disiplin, hem de bir kültür kaynağı olacaktır.”¹²²

¹¹⁹ Georg G. Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2000, s. 1-2.

¹²⁰ Iggers, a.g.e., s. 3.

¹²¹ Iggers, a.g.e., s. 24.

¹²² Iggers, a.g.e., s. 25.

Ranke, belgelerin eleştirel bir gözle ele alınmasına yönelik seminerler başlatmış ve katı kurallara bağlı bilimsellik anlayışıyla değer yargısı içeren yaklaşımlardan uzak durmayı hedeflemişti. Tarihçinin, “geçmiş yargılamaktan” sakınması gerektiğini ve “şeylerin gerçekten nasıl olduğunu göstermekle” sorumlu olduğunu ileri sürmüştü.¹²³ Bunun neticesinde Ranke, “Tanrı’nın istemiş olduğu gibi var olan düzeni ortaya koyduğunu” düşünmüştü.¹²⁴ Bu anlamda Ranke “belki de insanlık tarihinde Tanrı’nın yönlendirici rolünün ortaya konacağına inanan son büyük tarihçiydi.”¹²⁵ Fakat “profesyonelleşmenin ve ona eşlik eden bilimsel ethos ve bilimsel uygulamaların gelişimiyle birlikte tarihyazımının giderek artan düzeyde ideolojileştirilmesine yol açması” söz konusu olmuştur. “Tarihçiler arşivlere kendi milliyetçiliklerini ve sınıfsal kanılarını destekleyecek dolayısıyla onlara bilimsel bir otorite sağlayacak kanıtlar bulmak amacıyla” girmeye başlamışlardır.¹²⁶

XVIII. yüzyıl Avrupa’sında filozoflar tarafından, insanlığın Antikçağ’da gerçekleştirmiş olduğu şeylerin ötesine geçebilecek bir geleceğe sahip olabileceklerine dair düşünceler ortaya atılmıştı. Aydınlanma dönemindeki tarihçiler ve filozoflar, geçmişi ilerleme felsefesini temel alarak değerlendirme yoluna gittiler. Bu düşünceye göre insanlığın, aklın egemenliği altında hem maddi hem de manevi açıdan daha iyiye doğru gideceği varsayılıyordu. XVIII. yüzyıl toplumunun, geçmişte yapılan barbarlıklardan ve kabul edilen batıl inançlardan kurtulduğu ölçüde insanlık olarak kemale erebileceği ileri sürülmüştü. Neticede “ilerleme olarak tarih” anlayışını savunanlar, geçmişi kendi “aydınlanmış” standartlarını temel alarak değerlendirmiş ve dolayısıyla da Ortaçağ gibi dönemleri anlama ve anlamlandırmada yetersiz kalmışlardır. Zaten akademik bir disiplin olarak tarihin sert tepkisi bu tür pratik amaçlara yönelik yapılan tarih araştırma ve yaklaşımlarına karşı ortaya çıkmıştır. Bu tepki de öncelikli olarak Almanya’da XIX. yüzyıl başlarında görülmüştür. Genel anlamda tarihselcilik (historisizm, historismus) olarak bilinen bu yaklaşımla, her çağın kendi kültür ve değerleriyle insan ruhunun eşsiz bir tezahürü olduğu, bir çağdan bakarak bir başka çağı anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için, arada geçen zamanla birlikte hayat koşullarının ve insan zihniyetinin köklü bir

---

¹²³ “Tarih, geçmişin muhakemesini yapma, gelecek çağların yararına bugün için ders çıkarma görevini üstlenmiştir. Bu çalışma, böyle yüce işlere yönelik değildir. Amaç, geçmişte gerçekten neler olup bittiğini (wie es eigentlich gewesen) göstermektir sadece.” Bkz. Tosh, a.g.e., s. 15 ve G.P. Gooch, **History and Historians in the Nineteenth Century**, Boston, Beacon Press, s. 74.

¹²⁴ Iggers, a.g.e., s. 25-26.

¹²⁵ Tosh, a.g.e., s. 15.

¹²⁶ Iggers, a.g.e., s. 29.

şekilde değiştiğinin kabul edilmesi gerektiği, içinde bulunulan zaman diliminin değerlerinden soyutlanarak geçmişteki bir çağın kendi hususiyetleriyle içeriden bakılarak ele alınmasının elzem olduğu ileri sürülmüştür. Kısacası, Aydınlanma'nın dünyayı kavramak için merkeze aldığı akıl yerine tarihselci yaklaşım, tarihin kendisini koyuyordu.¹²⁷ Buna en uygun örneklerden biri Marksist tarih anlayışıdır.

Tarihselcilik, bir tarih kuramı olmaktan öte bütüncül bir yaşam felsefesi olarak görülmüştür. Hatta insanın bir doğası olmadığı; onun sahip olduğu tek şeyin tarih olduğu ileri sürmüştür. Dolayısıyla tarihin, anlamı ortaya çıkardığı ve o anlamın kendisinin ise sadece tarihte açıklığa kavuştuğu ifade edilmiştir. Bu sebeple Ersnt Troeltsch ve Friedrich Meinecke, historisizm terimini XIX. yüzyıl Alman akademi camiasının dünya görüşünü tanımlamak üzere kullanmıştır.¹²⁸ “Historisizm kuramı, Ranke'nin ‘her çağın Tanrı'nın hemen yakınında olduğu’ şeklindeki düşüncesini izliyordu. Aslına bakılırsa geniş bir Avrupalı bakış açısına sahip olan Ranke tarafından bile bütün çağlar, tarihçi açısından eşit derecede ilginç olarak değerlendirilmeyordu. Ranke dünya tarihini yazmayı arzuladı, ama ona göre dünya tarihi, Cermen ve Latin halkların, Orta ve Batı Avrupa'nın tarihiyle eş anlamlı olmuştur.

2.1.2 Mukayeseli Bir Değerlendirme

Vak'anüvislik müessesesi, iki yüzyıllık bir zaman dilimine yayılan uzun soluklu bir kurum olmuştur. İlk vak'anüvis kabul edilen Na'îmâ ile birlikte kurumun XVIII. yüzyılda gerek üslup ve gerek içerik açısından belirli bir istikrar kazandığı görülmektedir.¹²⁹ Bu anlamda Na'îmâ'nın nasıl bir üslup ve içerik benimsediğinin - vak'anüvis geleneğinin son yüzyılına dair yapılacak mukayesede bir fikir vermesi açısından- zikredilmesi yerinde olacaktır: Muhteva bakımından *Tarih-i Na'îmâ*'da yaklaşık bin dört yüz başlık bulunmaktadır. “Bu başlıklar, saray ve İstanbul hayatı, padişahlarla ilgili çeşitli konular, başta sadrazam, vezirler, şeyhülislam ve kazaskerler, beylerbeyi olmak üzere seyfiye, ilmiye ve kalemiye mesleğine mensup

¹²⁷ Tosh, a.g.e., s. 13-14.

¹²⁸ Iggers, a.g.e., s. 29.

¹²⁹ Na'îmâ'dan sonra gelen vak'anüvisler, “içtimaî görüş, zengin ifade ve tasvir kudreti bakımından Na'îmâ ve bu arada Na'îmâ Tarihi'nin kendisinden geniş ölçüde istifade ettiği Şarihü'l-Menarzâde kadar muvaffak olamamakla beraber, devirlerinin tarihi macerasını ve tarih görüşünü bize tanıtmak yolunda ellerinden gelen gayreti sarfetmekten geri durmamışlardır. Bkz. Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt II, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, s. 784.

devlet erkânının tayin ve azilleri, yeniçeri ve sipahiler, askerî ağaların [ümerâ] tavır ve tutumları, huzursuzluk ve isyan çıkarmaları, Avusturya-Macaristan ve Şark sefer ve serhatlerinden gelen haberler, Macaristan, Eflak-Boğdan, Kırım, Kafkaslar, Haremeyn, Yemen gibi bölgelerin ahvali ile alakalı bazı gelişmeler, meşveret meclisleri ve zaman zaman hasbihal değerlendirmeleri başlıca konuları teşkil etmektedir.”¹³⁰

Bu bağlamda Şanizade'nin eserine baktığımızda konu dağılımı itibariyle pek bir farklılık göze çarpmamaktadır. Na'îmâ, nasihat,¹³¹ kelâm-ı ibret-encâm,¹³² silsile,¹³³ fâide,¹³⁴ şeklindeki isimler altında kendine has bir üslupla farklı mevzulardan bahsettiği gibi, örneğin silsile başlığı altında tayin ve terfileri zikretmektedir. Muhteviyat açısından konuların değişmesi, dönemin olayları ile birebir alakalı olduğundan mevzular vak'anüvisin kontrolü dışında kalmaktadır. Dolayısıyla tayin, terfi, sürgün, azil, idam, makam değişiklikleri (tebeddülât) tarzındaki konu başlıkları Na'îmâ'da olduğu gibi Şanizade de mevcut bulunmaktadır. Bu tarz konu başlıkları, geleneğin temel karakteristiğini içerik olarak tanımlayan en önde gelen özelliklerindedir.

Osmanlı vak'anüvisleri, yöntem açısından da Na'îmâ'nın ortaya koyduğu usulü büyük ölçüde devam ettirmişlerdir: Bir kroniği oluşturan geleneksel yıllık düzenin esas alındığı ve üzerine bölgesel bir düzenin kurulduğu, olayların vuku buldukları bölgelere göre bir araya getirildiği ve bütün bir şekilde aktarıldığı anlatı tarzında iç düzen açısından sadece “alt bölümler”den teşekkül eden başlıkların mevcut olduğu bir anlatı biçimidir.¹³⁵

Karşılaştırma açısından Şanizade'nin halef ve seleflerinden ön plana çıkan ya da dönem itibariyle kendisine yakın olan bir vak'anüvisi ele almak daha da anlamlı olacaktır. Mukayeseye, Şanizade'nin selefi olan Antepli (Mütercim) Ahmed Âsım Efendi ile devam edilebilir: Muğlâk bir dil, külfetli bir üsluba sahip olan Âsım Efendi'nin kendine has ağır tenkidi barındıran bir yazım tarzı vardır. Döneminin sefih, şımarık, mukallid ricalini acı bir dille kötüler; ayanı münafık, Fransızları ikiyüzlü, devletçe itimat edilen Rumları şemsetli bulur. İmparatorluğun çözülmesini,

¹³⁰ Na'îmâ, a.g.e., Cilt I, s. XXVI.

¹³¹ Na'îmâ, a.g.e., Cilt I, s. 193; Cilt III, s. 1144.

¹³² Na'îmâ, a.g.e., Cilt I, s. 201.

¹³³ Na'îmâ, a.g.e., Cilt III, s. 999, 1099, 1112, 1201, 1245, 1513, 1568.

¹³⁴ Na'îmâ, a.g.e., Cilt III, s. 1181, 1350, 1437, 1867; Cilt IV, 1883.

¹³⁵ Neumann, a.g.e., s. 59.

vükela ve ulemanın ahlak düşüklüğüne bağlar.¹³⁶ Âsım Efendi, Gayrimüslim ve batılılara benzemenin uğursuzluğa yol açacağını, sulh ve sükûnet içinde rahat bir hayatın cengâverlik, cihat duygularını köreltip israfa sebebiyet verdiğini, XVI. yüzyıldan sonraki gerilemenin asıl müsebbibinin bu husus olduğunu ifade etmiştir.¹³⁷

Şanizade'nin üslubu, Âsım'ınkinden biraz daha sade olmakla beraber, hiçbir zaman kendinden sonraki dönemler için örnek teşkil edecek özellikler taşımamaktadır. Namık Kemal, bu manada Şanizade'nin ifade tarzını bozulmuş olan eskiye bir misal olarak zikredecektir.¹³⁸ “Netice itibariyle II. Mahmud devrinde resmî devlet tarihçisi olarak gerçek âlim olan üç zatin seleflerine ait notları tedvin ederek kendi vak'anüvislik devrelerine dair zabt ettikleri vekâyi'î tedvin ve tebyiz edememiş olmaları tarih araştırmacılığı bakımından büyük bir talihsizlik” olmuştur. “Yegâne teselli, Cevdet Paşa gibi âlim tarihçinin bunlardan kalan telifâtı büyük bir vukuf ve itina ile kullanmış ve değerlendirmiş olmasıdır.”¹³⁹

XVIII. asrın sonları ve XIX. asrın başlarında yaşamış olan, 1203/1788-1229/1813-1814 seneleri arasını ihtiva eden *Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni* isimli bir eser kaleme alan Ayasofya Câbisi Ömer Efendi Şanizade'nin çağdaşıdır.¹⁴⁰ Eseri de Tarih-i Şanizade ile aynı dönemi kapsamaktadır. Vak'anüvis olarak görev yapmayan ve kısmen aynı dönemi yazan bir müellifin eserinin gerek muhteva gerekse üslup açısından değerlendirilmesi mukayese için imkân sunmaktadır. Vak'anüvis olarak görev yapanların vazifesi kendi dönemlerini ya da önceki dönemden eksik kalan vak'aları kayıt altına almaları olmuştur. Yazım geleneği, zamanla hem içerek hem de üslup açısından belli bir tarz oluşturmuştur. Şanizade de bunu bir şekilde devam ettirmiştir. Fakat diğer taraftan kurumsal ve siyasi herhangi bir kontrol mekanizmasında olmayan birinin hangi saiklerle eserini

---

¹³⁶ Neumann, Ahmet Cevdet Paşa'nın da tarik-i ilmiye ve çöküş sebeplerine gösterdiği ilginin orduya gösterdiği alakayla birlikte *Tarih-i Cevdet* boyunca işlediğini ileri sürmektedir. Cevdet Paşa'nın netice itibariyle vardığı nokta ise tarik-ı ilmiyenin vaz-ı asliyesinin neredeyse tamamen bozulduğu ve yalnızca ismi ve resmi kaldığını olmuştur. Fakat yine de ilmiyenin, her şeye rağmen askeriyeden daha iyi bir hal içerisinde olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Neumann, a.g.e., s. 86.

¹³⁷ Bekir Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği,” **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 16; Kütükoğlu, **Vekayinüvis Makaleler**, 1994, s. 199.

¹³⁸ Tanpınar, a.g.e., s. 112.

¹³⁹ Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği,” s. 18; Kütükoğlu, **Vekayinüvis Makaleler**, s. 202.

¹⁴⁰ Câbi Ömer Efendi, **Câbi Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni: Tahlil ve Tenkitli Metin**, Cilt I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. XXXVIII.

kaleme aldığı önemli bir meseledir. Câbî Ömer Efendi eserinin birinci cildinde kitabını ne amaçla yazdığını açıklamaktadır: “III. Selim saltanat döneminde meydana gelen hadiselerden kahvehanelerde konuşulanları ve güvenilir kaynaklardan duyduklarını, ileriye gören, akıllı ve zeki insanların okuyarak ders çıkarmaları için kaleme aldığını ve kendisinin de bu işten tek beklentisinin hayır ile yâd olunması ve kendisine dua edilmesi olduğunu” ifade etmektedir.¹⁴¹

Kendi türünde, hacim ve muhteva bakımından pek de benzeri bulunmamasına rağmen eser meşhur değildir. *Tarih-i Şanizade* ile mukayese edildiğinde, resmi kroniklerin tersine, yalın bir üslup ve sansüresüz bir ifade tarzı kullandığı ileri sürülebilir. Yeniçerilerin disiplinsizliklerinin aşırı derecede artmasından dolayı, bu tür hadiseleri, müellif eserinin hemen hemen her sayfasında zikretmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Ömer Efendi kitabında, devlet ricalini de tenkit etmiştir.¹⁴² Şanizade'nin dil ve üslubuyla karşılaştırıldığında, karşımıza her iki açıdan da problemlili bir metin çıkmaktadır: “Yeterli düzeyde dil bilgisi, zengin bir kelime hazinesi gibi ifade ve anlatımın temel unsurlarına sahip olmadığı anlaşılmalı müellif, çoğu zaman kurduğu cümlenin sorunu getirememektedir. Birçok kelimeyi yanlış anlamda kullanmakta ve yanlış imla ile yazmaktadır. Müellifin zaman zaman yaptığı tekrarlar, olayları naklederken verdiği lüzumsuz detaylar, metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.”¹⁴³

Câbî Tarihi'nin vak'anüvis geleneğinin en belirgin özelliklerinden olan edebî üslup açısından yetersiz düzeyde bulunması, müellifin kendi ilmi yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu gerçek, eserin vak'anüvislik standartlarına uymadığını ifade etmenin önüne geçemez. Şanizade'nin eserindeki nesir bölümlerinde mevcut olan edebî üsluptaki tumturaklı ve ağdalı anlatım tarzı *Câbî Tarihi*'nde neredeyse hiç bulunmamaktadır. *Tarih-i Şanizade*'de ifadeyi güçlendirmek için ya da bir durumu tenkit etmek üzere kullanılan şiir, atasözü, özdeyiş tarzındaki edebî öğeler de Ömer Efendi'nin eserinde pek yer almaz. Câbî Ömer Efendi, ayet ve hadislerle de Şanizade'ye nazaran nadiren başvurur.

Fakat diğer taraftan içerik olarak benzerlikler mevcuttur. Yeniçerilerin zorbalıkları, *Tarih-i Şanizade*'de de önemli bir yekûnu oluşturmaktadır ve yapılan

¹⁴¹ Câbî Ömer Efendi, a.g.e., Cilt I, s. XXII.

¹⁴² Câbî Ömer Efendi, a.g.e., Cilt I, s. XXIII.

¹⁴³ Câbî Ömer Efendi, a.g.e., Cilt I, s. XXVII.

zorbalıklar ağır bir dille yazılmıştır. Ve diğer ahlaksızların da yeri geldiğinde zikredilmesi söz konusudur. Ama Şanizade'nin devlet ricalinden olanlara yönelttiği eleştiriler, çoğu zaman mezkûr kişilerin azledilmesi veya sürgüne gönderilmesi ya da idam edilmesi ile ilgili bölümlerde yer almıştır. Bir görevlinin vazifesine son verilmesi akabinde Şanizade, o kişinin azil sebebinden bahsederken ağır ifadelerle konuyu aktarma yoluna gitmiştir.

Büyük oranda aynı dönemi tekrardan yazan Cevdet Paşa'nın eseri *Tarih-i Cevdet* de kayda değer bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Cevdet Paşa yazmayı deruhte ettiği devre ait bütün vakayinameleri, tercüme-i halleri, hatıratları gözden geçiren ve o zamanda yaşayanların rivayetlerini toplayarak ve bununla da yetinmeyip resmî devlet vesikalarını Hazine-i Evrak'ta inceleyip bunları bir araya getirerek eserini yazmış ve de Osmanlı'nın terakki, tekâmül ve inhitatının sebeplerini araştırmıştır. Bu çerçevede, İbn Haldun'undan etkilenme bakımından olduğu gibi kaynak kullanma ve hadiseleri ele alma açısından da Na'îmâ, Cevdet Paşa'nın öncüsü olmuştur: "Na'îmâ, tarihinde başka eserlerden sadece nakiller yapmakla iktifa etmemiş, mesela, Peçuylu ile Hasanbeyzâde'nin, Kâtip Çelebi ile Şarihü'l-Menarzâde'nin, Maanoğlu, Vecihî ve Mehmed Halife'nin rivayetlerini de karşılaştırmıştır. Na'îmâ, bu mukayese ve değerlendirmeleri yaptığı yerlerde büyük bir dirayet göstermektedir."¹⁴⁴

Cevdet Paşa eserlerini vak'anüvis selefleri gibi senelik yazmış, Avrupa devletlerinin durumlarından, birbirleriyle olan münasebetlerinden ve Osmanlı'ya yönelik takip ettikleri siyasetten bahsederek olayların iç yüzünü göstermeye çalışmıştır.¹⁴⁵ Cevdet Paşa Batı tarihine dair kaynakları, kısmen kendisi çoğunlukla da Ali Şahbaz Efendi'ye Fransızca eserlerden tercümeler yaptırtarak kullanmıştır. Cevdet Paşa, 12 ciltlik tarihinin birinci cildinde 'Tarih-i Cevdet'in Me'hazleri' başlığı ile verdiği izahlı bibliyografya kısmından anlaşıldığı üzere takriben elli beş adet esere müracaat etmiştir. Bu eserlerin ekseriyeti Türkçe olup içlerinde Arapça olanlar da vardır. Avrupa havadisi için de bazı Avrupa telifatına başvurmuştur. Bunlardan başka müellifimiz, mükâleme ve meşveret mazbataları ile bulduğu vesikalardan ve dinleyebildiklerinden yararlanmış. Vak'anüvis Ahmed Vâsif Efendi'nin *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâiku'l-ahbâr* adlı eseri Cevdet Paşa'nın en çok

¹⁴⁴ Na'îmâ, a.g.e., s. XXIII.

¹⁴⁵ Yinanç, a.g.e., s. 573.

kullandığı kaynaktır.¹⁴⁶ Belge olarak Sened-i ittifak, arşiv belgelerinden yararlanılarak ilk kez Cevdet Paşa tarafından kullanılmıştır.¹⁴⁷ Uzun yorumlarının akabinde Sened-i ittifak'la ilgili belgeler eserin sonuna konulmuş ve buna katılanların isimlerine yer verilmiştir.¹⁴⁸

Vakâyi'nâmeler, daima devlet merkezli olarak kaleme alınmıştır. Genel itibariyle şehnamelerde anlatının merkezinde olan hükümdar vakayinamelerde yerini devlet siyaseti etrafında şekillenen olaylara bırakmıştır. Cevdet Paşa'nın eserinin beşinci cildinden itibaren Osmanlı Devleti'nin anlatının merkezinde olma durumunun yörünge değiştirmeye başladığı ileri sürülebilir. Bu ciltte Avrupa, Osmanlı ile münasebetinin ötesinde kendi bütünlüğü içinde ele alınmıştır. Cevdet Paşa, altıncı ciltle birlikte eserinin üçte birini tamamen antikçağdan Fransız ihtilaline kadar olan Avrupa tarihine ayırır.¹⁴⁹ Ciltler ilerledikçe yerel hadiselerin önem seviyelerinin düştüğü gözlemlenir. Avrupa'daki olaylara daha evrensel bir anlam atfedilemeye başlanır.¹⁵⁰ Aynı yüzyılın başında görev yapan Şanizade bu anlamda Devlet-i Aliyye dışında kalan devletlerle ilgili tarihlere değinilmesi icap ettiğini, fakat Osmanlı Devleti tarihine denk düşecek kadar uzatılmaması gerektiğini söyler.¹⁵¹ Siyasi seyrin değişmesinin bir yansıması olarak *Tarih-i Cevdet*'te bakıldığında anlatının merkezinin kayması ya da en azından çoğalmasa kaçınılmaz olmaktadır. Şanizade de eserinde Rum isyanıyla irtibatlı olarak Avrupa tarihine kısaca temas etmenin yanında,¹⁵² yangınlarla ilgili olan bahislerin birinde de Avrupa şehir mimarisine değinmekte, sigortacılığı uzun uzadıya anlatmaktadır.¹⁵³

---

¹⁴⁶ Mücteba İlgürel, "Cevdet Paşa Tarihi'nin Kaynaklarından Vâsıf Tarihi," **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 115.

¹⁴⁷ Şanizade'nin tarihini yazdığı dönemde geçen bir olay olması hasebiyle kendi tarih eserinde bu anlaşma tüm maddeleriyle kaydedilmiştir. Fakat belge olarak herhangi bir şey zikredilmemektedir. Netice itibariyle Şanizade'de kafi derecede aktarılmış olması daha önce bunun bir şekilde vak'anüvislerce belgesiz de olsa zikredildiğini gösterir mahiyeti haizdir. Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 66-72.

¹⁴⁸ Yücel Özkaya, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihi'nde Arşiv Belgelerinin Kullanış ve Değerlendirilişi," **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 148.

¹⁴⁹ Neumann, a.g.e., s. 31.

¹⁵⁰ Neumann, a.g.e., s. 42.

¹⁵¹ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 15.

¹⁵² Şanizade, a.g.e., Cilt IV, 1290, s. 63.

¹⁵³ Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 45.

2.1.3 Vak'anüvis Tarih Anlayışına Etkisi Bakımından İbn Haldun

İbn Haldun'un tarih yazımı ve tarihçiye dair yaptığı tasniflerin ele alınması, Osmanlı döneminde vak'anüvis olarak görev alan müverrihlerle mukayese yapılabilmesi bakımından önem arz etmektedir. İbn Haldun'un eserinde özellikle tarih yazım usulünü, tarih anlayışını ve bunun Osmanlı'daki tarih fikriyatına yansımalarını takip edebilmek, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sine değinmekle daha somut hale gelecektir. Na'imâ ve Cevdet Paşa'nın tarih düşüncelerine etkisi bakımından İbn Haldun çok büyük bir önemi haizdir. Zaten vak'anüvislik kurumunda görev yapan diğer vak'anüvislere nazaran Na'imâ Efendi ve Cevdet Paşa olayları ele alış bakımından ayrı bir yere sahip olmuşlardır: "Na'imâ'nın tarihçi olarak en büyük ustalığı bazı olaylarda birkaç Osmanlı vakayinamesini ve olayları anlatış biçimini birlikte değerlendirip, tenkit edip kendi telifini ortaya koymasıdır. Bu telif ve tahlil başarısı iki asır kadar sonra ancak Cevdet Paşa'da görülecektir."¹⁵⁴

Görev silsilesinde yer alan diğer vak'anüvislerin de hem bu tür bir etkinin uzağında olmaları hem de bu tarz teorik çerçeveye alakalı İbn Haldun'un tarih ilmine dair düşünceleri üzerine hemen hemen hiçbir şey inşa etmemeleri, vak'anüvislik geleneğinde tarih ilminin teorik yönüne dair fikir beyan edilmede pek çaba harcanmadığını göstermektedir. İbn Haldun'un düşünceleri ya dolaylı olarak ya da direkt olarak kullanıldığı bir gerçektir. Fakat yapılan atıflar İbn Haldun bakış açısının neredeyse tamamen tekrarı mahiyetinde olmuştur.

İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde öncelikli olarak tarih ilmini ele almaktadır. Tarih ilminin lüzumuyla başladığı ilk bölümde, tarihin neden gerekli olduğunu, tarihçilerin vazifelerini, tarihçilikte yapılan hataları ve özellikle de tarih yazıcılığının evrimi gibi konulara temas ederek gerçek bir tarihçiliğin nasıl olacağına dair kaideleri örneklemeler üzerinden yaptığı tenkitlerle ele almaktadır. "Mukaddime, asıl maksadı tarih ilminin mevcut tasavvur ve pratiğinin eleştirilmesi ile yeniden inşası olan bir projenin ürünü olarak değerlendirilebilir."¹⁵⁵ İbn Haldun tarih ilmini "gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usulü gayet önemli olan bir disiplin" olarak ifade eder. Çünkü bu ilmin, geçmişteki kavimlerin ahlakına, nebilerin yaşayışlarına,

¹⁵⁴ Na'imâ, a.g.e., s. XXII.

¹⁵⁵ Sümeyye Parıldar, "Sosyoloji ya da Tarih: İbn Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir Deneme," **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı XXI, İstanbul, Bilim ve Sanat Vakfı, 2006/2, s. 169.

hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile alakalı durumlarına bizleri vakıf kılarak din ve dünya hallerinde, maksadı ibret almak olan kimsenin tarih ilmiyle bu isteğini temin edebileceğini ifade eder.¹⁵⁶ “İbn Haldun, her işittiğini kâğıda döken ve tarih kitaplarını birtakım hurafelerle dolduran tarihçileri eleştirir ve rivayetlerinin doğrusunu yanlıştan ayırmakta tek ölçüt tanır; naklolunan bir maddenin niçin ve nasıl ortaya çıktığını araştırıp sonuca varır. Başka bir tabirle anlatılan herhangi bir olay veya tasvir edilen herhangi bir kurum soyut olarak değil, belli bir devir içinde ele alınmalıdır. Toplum hayatının sebep olduğu değişiklikler belirtilmeden, (Cevdet Paşa’nın ifadesiyle) insanların bir araya gelmesi dolayısıyla ortaya çıkan durum zapt edilip anlaşılmadan aydınlığa varmak imkânsızdır.”¹⁵⁷

Tarihe çok büyük bir önem atfeden İbn Haldun da, kendisinden önce tarih geleneğinde mevcut olan hatta kendisinden sonra da devam eden genel geçer bir düşünce arka planına sahiptir. Modern tarih anlayışında geçmişi bilmek ve geleceği tahmin etmek anlamında tarih ilmine yüklenen rol, post-modern dönemde kısmen değişmekle birlikte, bu yaklaşımını sürdürmüştür. İslam tarihyazım geleneğinde, tarih ilmine atfedilen önem, öncelikle tarihten ibret alınması, kendisinden ders çıkartılması¹⁵⁸ şeklinde olagelmiş ve tarihçiler umumiyetle geçmişi kayıt altına alırken siyasi ve kurumsal hataların tekrar edilmemesi yönündeki hassasiyeti göz önünde bulundurmuşlardır. Bu manada İslam tarih geleneğini, Kur’an-ı Kerim’in hikâye ettiği olayların aktarılış sebebiyle alakalandırabiliriz. Kur’an-ı Kerim’deki geçmiş toplumların hikâyeleri dini yönden ele alınmıştır. Tabi ki Kur’an, bir tarih kitabı değildir. Buradaki benzerlik dini, siyasi veya ekonomik olsun geçmişin aktarılmasının ibret nazarı üzerine bina edilmesidir. “Kur’an’ın dinsel ve siyasal tarihin bazı olgularına değindiği bir gerçektir. Ancak onun meselesi olgular değil, onların işaret ettiği ahlaktır.”¹⁵⁹ Kur’an, inanç ve ahlak esaslarını zikretmekle birlikte geçmişteki medeniyetlerden, devletlerden ve hükümdarlardan bahsetmektedir. Kur’an-ı Kerim, zamansal olarak üç dönemi konu edinir: Bunlar, geçmiş, hal-i hazır ve gelecek zamandır. Mazi, insanlara şimdiki ve gelecekteki hayatlarına dair plan

---

¹⁵⁶ İbn Haldun, **Mukaddime**, Cilt I, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s. 165.

¹⁵⁷ Okumuş, a.g.e., s. 173.

¹⁵⁸ Örneğin Cevdet Paşa *Tarih-i Cevdet*’in dördüncü cildini 1787 yılındaki Osmanlı- Rus savaşına ayırmıştır ve cildin sonunda tarihten ders çıkartmaya dair uzunca bir sonuç kısmı bulunmaktadır. Bkz. Neumann, a.g.e., s. 27.

¹⁵⁹ Mazharuddîn Sıddıkî, **Kur’an’da Tarih Kavramı**, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Pınar Yayınları, 1990, s. 62.

yapmaları ve yol yordam geliştirmeleri için bir rehber olarak aktarılmaktadır.¹⁶⁰ Özellikle geçmişte yaşamış kavimlerin yaptığı hatalar, taşkınlıklar ve zulümler anlatılarak insanlara uyarılarda bulunulur.

Diğer taraftan tarih, dayandırılacağı kaynaklar itibariyle çeşitliliğe ihtiyaç duyar. Tarih aynı zamanda, kendisini hata ve sürmelerden çekip çevirecek sağlam bir dşüne ve kararlılığa da muhtaçtır.¹⁶¹ Ayrıca tarihle alakadar olan bir kimsenin “siyasetin kurallarını, varlıkların özelliklerini; yaşayış, ahlak, gelenek, din, inanç, mezhep ve diğer hususlarda değişik toplumlar, bölgeler ve dönemler arasındaki farklılıkları bilmeye ihtiyaç duyar. Aynı şekilde içinde yaşadığı zamanda da bu konularla ilgili bilgileri kuşatması gerekir. şayet bu şekilde olabilirse bir tarihçi, bütün olayların sebeplerini idrak eder ve bütün haberlerin köklerine vakıf olabilir.¹⁶² Bu çerçevede şanizade eserinin mukaddimesinde, İbn Haldun’un tespitleri paralelinde olmayan tarihçi ile ilgili bir takım tenkit ve değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Ve bu fenn-i celil-i tarihin ne olduğundan henüz haberdar değil iken, müverrih geçinen müteverrihlerin, mânend-i meddâhân kıssaları mesel ve meslekleri müşevveş ü muhteldir. Zira bunlar tevârîh-i âmmesine mutesaddî oldukları devlet ve milletin ve anların a‘zam-ı eczâsının hukukunu ve kavânîn ü ‘âdâtını ve ahlak u tabiatını ve bu husûsâtın tebeddülâtını ve esbâb-ı inkılâbâtını beyandan igmâz ve bu makûle umûr-i mühimmeyi ifadeden i‘râz birle, ancak vukû‘ât-ı cüziye-i yevmiyye ile iktifâ ve tarihlerini ahvâl-i efrâd ve havâdis-i âhâd makûlesi furû‘âtla resîde-i derece-i imtilâ eylemişlerdir.”¹⁶³

şanizade tarihçi geçinen müteverrihlerin, genel tarihini yazmaya kalktıkları devletlerin hukukunu, kanunlarını, adetlerini, ahlakları, tabiatlarını ve tüm bunların değişmesini, dönüşüm sebeplerini yazmadıklarını, önemli işleri (olayları) ifade etmekten geri durduklarını, sadece günlük tekil olaylarla yetinip, ferdi durumlar ve müstakil hadiselerin detaylarına girerek eserlerini kaleme aldıklarını ileri sürer. İbn Haldun’a göre tarihle ilgilenen bir kişinin şahsında bulunması gereken özelliklerin

---

¹⁶⁰ Uğur Akbulut, **Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 5.

¹⁶¹ İbn Haldun, a.g.e., 2009, s. 165.

¹⁶² İbn Haldun, **Mukaddime**, Cilt I, ev. Halil Kendir, İstanbul, Yenişafak Gazetesi, 2004, s. 58.

¹⁶³ şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 22-23.

kendilerinde mevcut olmadığı şahıslar, Şanizade tarafından *müteverrih* olarak addedilmektedir.

İbn Haldun'un kendi dönemi ve öncesine dair yaptığı tahlil ve eleştirileri kısaca şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Tarihsel eserleri, tarihçiler yazar. Tarihçiler insan olduklarından hata yapabilir, gerçeği tüm yönleriyle göremeyebilir veya yalan söyleyebilir ya da yeteneksiz olabilirler.

2. Bir inanca ve görüşe sıkı sıkıya bağlılık (yani ideolojik saplantı noktasında) haberleri tenkit etme araştırmalara engel teşkil edebilir.

3. Haberi aktaranlara güvenmek, haberin kaynağına karşı ilmi tahlil ve tenkitten yoksun bir şekilde onlara hayranlığa yol açabilir.

4. Haberin naklediliş maksatlarına dikkat edilmeden; kim neyi niçin nakletmiş bilmeden aktarılan aynen tekrar edilebilir.

5. Nüfuz ve makam sahiplerine yakın olmak istenebilir.

6. İnsanın sıra dışı olaylara karşı ilgili ve meraklı olması, bu tür olayların dolaşıma sokulmasına sebebiyet verebilir.

7. En son ve en önemlisi ise tarihçinin tarihsel haberler şeklinde nakledilen olayların ait oldukları çevrenin toplumsal yaşamının doğasını idrak edemeyişleridir.¹⁶⁴

İbn Haldun, genel itibariyle insanın özünde olan zaafların meslek üzerindeki negatif etkilerinden bahsederek bunlara dikkat çekmektedir. Bunlar tarih ilminin subjektif olmasının kaçınılmaz temel taşlarıdır.

Mukaddime'de ele alınan tarih anlayışı hem ontolojik açıdan hem de metodolojik yönden ikili bir yapıyı kendinde barındırır. "İbn Haldun tarih yazıcılığını, toplumsal hayatın hallerini, bu hayatın hallerini, bu hayatı mümkün kılan siyaset ve devleti, bunların oluş ve yok oluş şartlarını, insanların geçim yollarını ve bu yolların hallerle olan bağının ortaya konmasını, hallerle birlikte ortaya çıkan zorunlu sonuçları ve bir bütün olarak tarihi anlaşılır kılmayı umran ilminin belli başlı meseleleri şeklinde ele alır."¹⁶⁵ İbn Haldun, tarihin, zahirî ve batınî olmak üzere iki yönü olduğunu, zahirî yönüyle tarihin olup bitenleri naklettiğini, batınî yönüyle de bütün olayları var ve mümkün kılan esasları ortaya koyduğunu, olayları doğru tasvir

¹⁶⁴ Parıldar, a.g.e., s. 169-170.

¹⁶⁵Tahsin Görgün, "İbn Haldun," **DİA**, Cilt XIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 544.

eden haberlerin bulunmadan tarih yazıcılığı, tarih yazıcılığı olmadan da ikinci anlamıyla tarih ilminin mümkün olamayacağını ileri sürer.¹⁶⁶

Örmeğin, Croce'un yaklaşımında da felsefe ve tarihin birlikte incelenilmesi savunulur: "Tarihçi, ilgilendiği dönemin yazgısını nihaî olarak şekillendiren güçleri anlamak istiyorsa, o dönemin felsefesini incelemelidir; faaliyetlerini incelediği insanların düşüncelerini izlemezse, ilgilendiği dönemin hayatına asla nüfuz edemez; en iyi ihtimalle, o dönemi incelenmemiş vak'alar zinciri olarak ya da sadece fiziksel nedenlerle açıklayabilecek vak'alar olarak dışarıdan gözlemleyebilir. [Ve netice itibariyle] felsefesiz tarih, dışarıdan –yani materyalist açıdan algılanan bir dünyada mekanik ve değişmeyen güçlerin oyunu olarak- görülen bir tarihtir. Tarihsiz felsefe de dışarıdan -yani doktrinin yükselip alçalan, bir o yana bir bu yana sürüklenen hareketsiz kanatlarından- görülen bir felsefedir."¹⁶⁷ İbn Haldun'un tenkit ettiği en önemli noktalardan biri aslında budur. Tarihin salt nakilden öte bir ilim olduğu yönündeki tespit, "toplum metafiziği" olarak ifadelendirilir ki bu umran ilminin, tarihin felsefî yönüne tekabül eden kısmıdır ve iki ilim; tarih ilmiyle umran ilmi iç içe geçmiş bir disiplini teşkil eder. Tarih ilmi, umran ilminin zahiri, umran ilmi ise tarihin batınını oluşturmaktadır.¹⁶⁸ Umran ilmi Croce'un felsefesine tekabül eder ve her ikisinin birlikte ele alınması tam manasıyla tarih ilminin teşekkülünün ayrılmaz cüzleridirler ki küllün anlaşılması için beraberce ele alınmaları elzem olmaktadır. Dolayısıyla "tarih olmaksızın felsefe ya da felsefe olmaksızın tarih ölü bir bendendir."¹⁶⁹

Bu çerçevede somut bir irtibat kurmak açısından İbn Haldun ve Cevdet Paşa'yı mukayese edebiliriz: Cevdet Paşa, medeniyet en yüksek derecesinin devlet ve saltanattan müteşekkil bir cemiyet olduğunu ve devletin insanların birbirlerine yönelik yapacakları haksızlık ve zulümlerden ve düşman endişesinden onları koruyacağını ileri sürer. Dolayısıyla insanların bir taraftan beşerî ihtiyaçlarını gidereceklerini diğer taraftan da beşerî olgunluklarını tamamlamakla meşgul olabileceklerini ifade eder. Devlet önemlidir, çünkü insanlar tek başlarına kaldıklarında devletin kendilerine sağladığı emniyetin olmaması onları birbirlerine

---

¹⁶⁶ Görgün, a.g.e., s. 545.

¹⁶⁷ R.G. Collingwood, **Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler**, Çev. Erol Özvar, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2001, s. 35-36.

¹⁶⁸ Görgün, a.g.e., s. 545.

¹⁶⁹ Collingwood, a.g.e., s. 52.

zarar vermektan alıkoymayacak ve böylece insanlar birbirlerinin haklarına tecavüzde bulunacaklardır.

Diğer taraftan, medeniyetin, dolayısıyla cemiyetin zamanla ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve artması neticesinde o milletin idaresinde su'ûbet yani güçlük ve zorluklar meydana çıkmaya başlar. Böyle bir durumda ise devletin ilerleyebilmesi ve milletin huzur bulabilmesi, maharet ve vukuf sahiplerinin ihtimam ve dikkat sarf etmesine bağılıdır. Bu tür umûr-ı siyasiyede maharet ise, ancak tecrübe ile hâsil olabilir. Fakat bütün tecrübeler bir insanın ömrü yetmeyeceğinden ve de bir asrın tecrübesi mevcut sorunları çözmeye yeterli olmayacağından benzer tecrübelerden ibret ve nasihat alarak vükela ve havas tarih ilminden diğer şahıslar gibi kendileri için istifade edecekleri gibi devlet işleri için de faydalanabilirler. Çünkü devletin bekasını isteyen geçmiştekiler kendi tarihlerini zabt u rapt altına almışlardır. Zaten geçmiş ve gelecekteki olaylara vakıf olmak, ezel ve ebedin esrarını bilmek isteğı insanda doğal bir meyil olarak bulunduğundan, umumiyetle tarih ilminin insanların ihtiyâc-ı ma'neviyyesi olduğu aşikârdır.

Devlet nizamının muhafazası tarih ilmiyle olduğundan ve eskilerin usullerinin bugüne tatbikinde birçok faydalar bulunduğundan bir kısım âlimlerin tarih ilmini öğrenip öğretmesi gereklidir.¹⁷⁰ Ama yine de tarih ilminin hâlihazırdaki durumu itibariyle insanların manevi ihtiyacına ve vukufa yönelik kâfi derecede sorgusal ve analitik olduğu söylenemez. Hâlbuki “tarih incelemesi nedenlerin incelemesidir”; sadece olayı aktarmak vukufiyet bağlamında yeterli olmayacaktır.¹⁷¹

Diğer taraftan devlet nizamının korunması bağlamında Şanizade, mahabbet-i memleket ve gayret-i milliyyenin önemini vurgulamaktadır: “Mahabbet-i memleket ve gayret-i milliyye, benî âdemde bir madde-i cibilliye ve tabiat-ı beşeriyye, âzâde ve âsûde olmağla daima mâile olduğu kadimden beri vukû-yafte olan ahvâl-i cihan-vâkıfânının indlerinde müstebân olup, lakin noksân-ı terbiyette lazımlı gelen adem-i basiret ü gaflet ekser milele bâis-i teşettüt ü rehâvet olup, onları fazilet-i insaniyyede kendilerine faik olan akvâm-ı sâire-i munîseye ale'l-ıtlâk mahkum ve zebun eylediğı kezâlik bi't-tecribe...” görülmüştür.¹⁷²

---

¹⁷⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 5-6.

¹⁷¹ Carr, a.g.e., s. 99.

¹⁷² Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 85.

Özelde Cevdet Paşa'da genelde ise vak'anüvis gelenekte İbn Haldun'un tarih yazıcılığının, sosyal yaşamın durumunu, hallerini, bu hayatı mümkün kılan siyaset ve devleti, bunların oluş ve yok oluş şartlarını, insanların geçim yollarını ve bu yolların hallerle olan bağının ortaya konmasını, hallerle birlikte ortaya çıkan zorunlu sonuçları ve bir bütün olarak tarihi anlaşılır kılmayı temin edecek umran ilmine dair pek bir çaba göremeyiz. Vak'anüvislik müessesesinde "tarihçiler" tarihsel haberler şeklinde nakledilen olayların ait oldukları çevrenin toplumsal yaşamının doğasını idrak edememişler ya da buna dair bir düşünce ortaya koyamamışlardır. Bu durumun, vak'anüvislerin ilmî anlamdaki yetersizliklerinden kaynaklandığını ileri süremeyiz. Mevcut hal, daha çok kurumsal yapının kendi çatısı altında görev yapanı şekillendirmesiyle alakalıdır. Vak'anüvis tarih anlatımında, cüzî hadiselerin aktarımında edebî açıdan belagatli bir dile sahip olunması ve tasvirlerin bu dil üzerinden "sanatlı" bir tarzda ele alınması gibi hususiyetler, muhtevayı birçok durumda geride bırakabilmiştir. Bu "kurumsallaşmış dil ve üslup," analitik bir bakış açısına pek müsait olamamıştır. Na'îmâ Efendi ve Cevdet Paşa'yı istisna kabul edersek, düşünsel anlamda vak'anüvislerin ortaya bir şey koyduğu maalesef söylenemez. Bu iki vak'anüvis de büyük oranda İbn Haldun'dan düşünsel yönden etkilenmiştir.

Yukarıda açıkladığımız üzere Cevdet Paşa tarih ilmini geçmişteki tecrübenin kayıt altına alınmasıyla ortaya çıkan tecrübe temerküzünün sonraki nesillere aktarılmasının temin edicisi olarak görmektedir. Bu tecrübeyi hem nasihat hem ibret olarak değerlendirmekte ve hâlihazırda veya gelecekte karşılaşılabilecek sorunların çözümünde kullanılacak bir birikim olarak ele almaktadır. "Çünkü tarihsel süreç ahlaki konumlu bir süreçtir ve bu nedenle başkalarıyla ilişkilerinde adaletin, iyi davranışın ve doğruluğun asgari şartlarını bile yerine getiremeyen bir toplumun ilerlemesine ve önderlik makamına yükselmesine izin vermez."¹⁷³ Bu anlamda geçmişin kaydı ve aktarılması ahlaki zemin üzerine bina edilmiş, dini olduğu kadar siyasi bir yaklaşımdır da. Bunun için Cevdet Paşa'nın imparatorluğun en uzun ve en meşakkatli dönemi olan XIX. yüzyılda yaşamış olması tarihe ve tarih ilmine çok fazla önem atfetmesine sebebiyet vermiştir denebilir. Özellikle İbn Haldun'un tavırlar nazariyesi olarak bilenen kavramsallaştırmasından oldukça etkilenmekle birlikte onu devlet-i ebed-müddet olan Osmanlı'ya göre revize ederek çözüm

---

¹⁷³ Sıddıkî, a.g.e., s. 16.

arayışlarını sürdürmüştür. Cevdet Paşa, Avrupa medeniyetine müracaat etmeksizin, İmparatorluğun eski kurumlarındaki yozlaşmaya çareler aramış¹⁷⁴ ve İbn Haldun'un görüşleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin gerileme, kriz ve bunalım durumunu tahlil etmeye çalışmıştır.

XIX. yüzyılda diğer alanların batı tesirine açılması, devletin birçok yönden yozlaşma ve buhrana duçar olması Cevdet Paşa'nın tarihe geçmişte hiçbir zaman olmadığı kadar önem atfetmesine ve görev yüklemesine sebebiyet vermiştir. Geçmiş ve tarihi bir tecrübe olarak görmüş ve onun hâlihazırdaki veya gelecekteki sorunların hallinde başvurulması gereken bir birikim olarak değerlendirmiştir.

2.1.4 Tarih Yazımında Siyaset- Otorite İlişkisi

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de tarih ve siyaset daima iç içe olmuştur. Büyük dönüşümler, devrimler vuku buldukları toplum ya da devlete yeni bir kimlik kazandırmaktadırlar. Bundan ötürü, betimlemenin ve tanımlamanın unsurları değişir. Tarih de bu duruma paralel olarak tekrardan yazılmasa da büyük ölçüde değiştirilmektedir.¹⁷⁵

XIX. yüzyıldaki ulusçuluk hareketleriyle birlikte tarihi yeniden yazma çalışmaları hız ve yaygınlık kazanmıştır. Ulus devlet kurma aşamasında yoktan ya da uyarlanarak hayali bir geçmiş inşa edilmeye başlanmıştır. "Ulus hayal edilmiş siyasi bir topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir."¹⁷⁶ Başka bir ifadeyle, "analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler, devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir."¹⁷⁷ Böylece, milliyetçiliğe zemin oluşturmada tarih her zamankinden daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu hayali yapı tarih yazımı üzerinden gerçeğe

---

¹⁷⁴ Ercüment Kuran, "Ottoman Historiography of the Tanzimat Period," **Historians of the Middle East**, London, Oxford University Press, 1962, s. 423.

¹⁷⁵ Ersanlı, a.g.e., s. 21.

¹⁷⁶ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 20.

¹⁷⁷ Eric J. Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 2006, s. 24.

dönüştürülmüştür. Geçmiş kontrol edenin geleceği kontrol edeceği, bugünü kontrol edenin geçmişi kontrol edeceğine dair düstur tarih ve siyaset ya da daha genel anlamda iktidar ilişkisini ortaya koymada anlamlı bir tespittir.¹⁷⁸

Osmanlı Devleti'ndeki yöneticilerin kendilerine dinî ve siyasî açıdan meşruiyet sağlamak adına bir altyapı oluşturma hedefi, Osmanlıdaki tarih yazım çalışmalarının başlatılmasının sebebi olarak görülmektedir. II. Bayezid ile birlikte yaşanan hayal kırıklığının akabinde Osmanlılar, kendilerinin tarihsel varoşlarına dair genel bir perspektife sahip olma ihtiyacını hissetmişler ve aynı zamanda gelecekteki iddiaları için de tarihî bir dayanak aramışlardır.¹⁷⁹ Bu bağlamda ilk dönemki tarih yazım çalışmaları sonraki emsallerine göre oldukça siyasi ve ideolojiktir. İlk dönemlerde Türkçe ve Farsça yazılan tarihler Anadolu'daki diğer beylikler arasında meşruiyet sağlamaya sonrasındakiler ise Osmanlı haricindeki İslam devletlerine yönelik olmuştur.¹⁸⁰ Bu bağlamda, Kanuni'nin tarih yazımının siyasal ve kültürel, kısa ve uzun vadeli değerini takdir ettiği ileri sürülür.¹⁸¹ Sultan Süleyman'ın, bu tür bir ilgiye sahip olması, tarih yazım çalışmalarını teşvik etmesiyle ve eser yazarları himayesi altına almasıyla neticelenmiştir.

Binaenaleyh Kanuni'nin patronajı, şehnameciliğe iki nitelik kazandırmıştır: ilk olarak şehnamecilik, ideolojik anlamda, kendi saltanatına evrensel bir iddia katma projesine katkıda bulunmuştur. İkinci olarak ise ücretli şehnamecilik müessesesinin teşekkülüne zemin hazırlamıştır.¹⁸² Aslında ikinci özellik de tamamen birinci olanın var olmasıyla alakalıdır. Siyasi otorite tarafından bu tarz bir patronaj ilişkisinin kurulması, ister istemez hem ideolojik hem de politik bağlamdaki irtibatı ontolojik olarak zımnen tesis etmektedir. Burada devreye, Hegel'in tarihi, geçmişin deneyimi olarak tarih (res gestea) ve o deneyimin hikâye edilişi ve bilince çıkarılışı olarak tarih (histoirea rerum gestarum) şeklinde ikiye ayırdığı tasnifi girmektedir. Birinci anlamdaki tarih, ikinci aşamaya intikal ettirilmeyi başladığı anda kendi varoluşsal hakikatinden ayrılmasıyla mümkün olabilmektedir. Ontolojik zemin farklılaşmasının temelindeyse ideoloji yatmaktadır.

---

¹⁷⁸ George Orwell, **1984**, New York, Plume, 1983, s. 37.

¹⁷⁹ Halil İnalçık, "The Rise of Ottoman Historiography," **Historians of the Middle East**, Ed. by Bernard Lewis and P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, s. 155.

¹⁸⁰ Bond, a.g.e., s. 8.

¹⁸¹ Piterberg, a.g.e., s. 48.

¹⁸² Piterberg, a.g.e., s. 48-49.

Tarih yazıcılığı neredeyse daima tarihin seyriyle paralel bir süreç izler. Tarihin hız kazandığı iki önemli yönelim vardır: Tarihte yaşanan durum ya iyiye gitmektedir -ki bu toplumların, devletlerin veya imparatorlukların yükselişe geçtiği dönemlerdir- ya da bu yapıların çöküşe geçtiği devirlere denk düşen zaman dilimleridir. İlkine örnek olarak Kanuni dönemi verilebilir. On altıncı asırdaki büyük Osmanlı tarihlerinin derlenmesi, Osmanlıların gerek kültürel gerekse siyasal meşruiyet kazanmış olduklarının bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.¹⁸³ Bu, devlet aygıtındaki birçok kurum ve yapının yerleşmesiyle irtibatlıdır. Osmanlı'daki 'bürokrasi' kurumsallaşma adına 1570-1630 döneminde önemli bir aşama katetmiştir.¹⁸⁴ Şehnameciliği, uzun vadede daha kurumsal ve istikrarlı bir şekilde takip edecek olan vak'anüvislik müessesesinin durumu da devletin yönetsel ve kurumsal anlamda karar kılmasıyla ilişkilidir.¹⁸⁵

Tarih yazıcılığı ile siyaset ve otorite ilişkisi vak'anüvislik müessesesi boyunca da devam edecektir. Vak'anüvisler bu çerçevede fazlaca eleştiri almışlardır. Bunda en önemli etken, bir çalışmanın kurumsal yapı altında yapıyor olmasıdır. Vak'anüvislik müessesesi devletin ihdas ettiği bir kurum idi ve yaklaşık iki yüz yıl boyunca bu makama tayin edilen vak'anüvisler tarafından neredeyse kesintisiz olarak devam ettirilmişti.

Konuyu içerik bakımından somutlaştırmak adına, Şanizade'yi ele alabiliriz. İlk anda dinî olarak addedilecek olan fakat nihai anlamda siyasi uzantıları bulunan bir hadiseye, Ermeni Cemaati'nin Katolik Mezhebi'ne geçmeleri meselesi örnek olarak verilebilir. *Tarih-Şanizade*'de zikredilen bu konu, siyaset-otorite ve tarih yazımı arasındaki ilişkinin somut bir örneğidir. Ataullah Efendi eserinin ikinci cildinde, Ermeni Cemaati'nin mezhep değiştirmesi ile alakalı hadiseleri zikretme ihtiyacı hisseder.

Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaası olan Ermeniler, Ortodoks ve Katolik mezheplerinden bağımsız bir kiliseye sahip olmuşlardır. İstanbul'un fethini müteakip Ortodoks ve Museviler gibi Ermeniler de müstakil bir cemaat olarak tanınmışlardır. Devletin belirli eyaletlerinde Latin Mezhebi'ne (Katolik) bağlı bir kesim mevcut

---

¹⁸³ Piterberg, a.g.e., s. 46-47.

¹⁸⁴ Piterberg, a.g.e., s. 55.

¹⁸⁵ Vak'anüvislik'te de bunun durumun tamamen yerleştiği en azından ilk vak'anüvis olan Naîmâ için geçerli olmadığı söylenebilir: Hamilerinin, (Hüseyin Köprülü Paşa ve Moralı Hasan Paşa) makamlarından indirilmesi, Naîmâ'nın da görevindeki kariyerinin sona ermesine yol açmıştır. Bkz. Piterberg, a.g.e., s. 60-61.

bulunsa da az sayıda olmalarından, bir mezhep ya da millet olarak görülmemişlerdir. Dolayısıyla Katoliklik ve Protestanlık, Osmanlı Devleti'ne yabancı olan mezheplerdir. Devlet, Katolik Mezhebi'nin kendi toprakları dışında bulunan bir merkeze tabi olması sebebiyle hiçbir zaman bu mezhebe geçişleri uygun bulmamıştır. Bu sebeple, toprak bütünlüğü açısından bu tür mezhep değiştirme hadiseleri tehlikeli görülmüş ve önleyici tedbirlere başvurulmuştur. Osmanlı, kendi siyasi yapısını koruma yoluna gitmiş ve Ermeni reayasının bu tarz yönelimlerine engel olmaya çalışmıştır.¹⁸⁶ Osmanlı Devleti'nde istikrarın değerinin üzerinde durulması, esas itibarıyla muhafazakâr bir siyasal bakış tarzına yol açmıştır. Bu bakış tarzı içerisinde, toplumsal düzendeki herhangi bir değişiklik, akla olumsuz anlamlar getirmiştir. Osmanlı müellifleri herhangi bir toplumsal ya da dinsel karşı çıkışı "fitne" olarak görmüştür.¹⁸⁷ Şanizade'ye göre "mucib-i za'f u mazarrat olan her bir fitne vü fetrete sebeb ü illet ya bir kavmin veya devletin derece-i hâsiyyet ü kuvvetine adem-i vukûf sebebiyle kusûr ve gaflet ve adem-i mülâhaza-i âkıbet-i maslahattır ki bununla maazallahi Te'âlâ mucib-i indirâs-ı saltanat olacak surete hayr-ı mahz zann u niyetiyle mübaşeret olunur, yahut ba'de'l-vukûf bir garaz-ı nefsanîye mebnî habâset ü hiyânettir; ve vech-i evvel ekser, vech-i sâni enderdir."¹⁸⁸ Bir vak'anüvis olan Ataullah Efendi fitnenin, toplum veya devletin güçlü oluşuna yönelik düşüncesiz olmasıyla gaflete düşmesinden ya da işlerin sonunu etraflica düşünememekten kaynaklandığını veya durumun farkına varılmasından sonra kişisel kötü niyetlere dayanan hiyanetten ortaya çıktığını ve ilkinin daha sık görülen fitne sebebi olduğunu ileri sürer.

II. Mahmut devri mezhep değiştirme hadiselerine tanıklık etmiş bir dönemdir. Şanizade, Ermeni taifesinden bir kesimin Katolik ayinlerine katılmaları ve bu mezhebe girmeleri neticesinde Ermeni ve Katolik dönmeleri arasında ihtilaf çıktığını, bunun da birçok karışıklığa sebebiyet verdiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla, "devlet-i aliyyenin öteden beri düvel-i ecnebiyyenin hiçbirine bir cihetle taalluku olmayan bazı reayasının bir müddettir müsamaha ile düvel-i saireye reyadan bazı sairi gibi münasebet-i akide misillü bir kavi rabita ile müteallak olmağa terk etmek, müdirân-ı

---

¹⁸⁶ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul, Risale Yayınları, 1996, s. 63-67.

¹⁸⁷ Zürcher, a.g.e., s. 29.

¹⁸⁸ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 37.

umûr-i devlete şayeste görünmez ve düvel-i uhraya söz düşmeyerek fî zamaninâ bir suret verilmeyecek derecede bu müşkül maddedir zannolunmaz.”¹⁸⁹

Şanizade eserinde, devletin siyasi endişelerini dile getirmektedir. Mesele, dini açıdan değil siyasi açıdan tehlikeli olarak görülmektedir. Fakat devlet bazında durum bu şekilde ele alınsa da, cemaat içinde başka sıkıntılar yaşandığı yine *Tarih-i Şanizade*'den takip edilebilir: Katolik ayinlerine katılan Ermeniler, eski mezhepsel uygulamalarından olan Cuma ve Perşembe günleri oruç tutmayı bırakmışlar, perhiz-i kebirde balık yemişler ve Ermeni kiliselerine gitmekten vazgeçip Katolik kiliselerine gitmeyi adet edinmişlerdir. Kendilerini Frenk taifesinden addederek sakal bırakma adetlerinden vazgeçmişlerdir. Memalik-i Şahane'de eski mezheplerindeki gibi müstakil kiliseleri ve kendilerini temsil eden herhangi bir dini liderleri mevcut olmadığından ölülerini defnedecek bir dini otorite bulamadıkları gibi Ermeni mezarlıklarına ölülerini gömmelerinde de engellerle karşılaşmışlardır. Her ne kadar Katolik olsalar da Ermeni ve Katoliklik arasında kalmışlar, bir taraftan girdikleri yeni mezhebin ritüellerini uygulamaya çalışırken diğer taraftan da eski mezhepsel usullerini devam ettirmişlerdir.

Sonuç itibariyle bu tür bir ikilik, cemaatin yapısını bozmuştur. Ermeni Patriği ise iki sınıf arasındaki farklılıkları çözmek maksadıyla kendi mezhebindeki bazı uygulamaları kaldırmaya teşebbüs etmiştir. Bu olayın neticesinde karışıklıklar çıkmıştır.¹⁹⁰ Osmanlı meydana çıkan sosyal, siyasi, dinsel ya da kurumsal sorunları daima kadim dönemi kıstas alarak çözmeye çalışmıştır. Problemlerin kaynağı genellikle eski düzenin değişmesiyle irtibatlandırılmıştır. Ermeni Cemaati'ne mensup reyanın, Katolik Mezhebi'ne geçme teşebbüsleri de Şanizade'denin eserinde yer bulduğu gibi, tehlikeli bir değişim olarak addedilmiş ve bunun engellenmesi yoluna gidilmiştir. Bu durum sadece dini bir tercih olarak görülmemiştir. Çünkü Papa'nın Avrupa devletleri arasındaki dinî ve siyasî nüfuzu Osmanlı tarafından bilinmekteydi. Şanizade de eserinde, Katolik Mezhebi'ne dair uzunca malumat vermiş, Papa'nın krallar üzerindeki nüfuzunu özellikle belirtmiştir.¹⁹¹ Bu tarz bilgiler verilerek, Osmanlı Devleti'nin de benzer ilişkilerden etkileneceği, dini irtibatın siyasi sorunlara ve müdahalelere yol açacağı ima edilmiştir. Hâlbuki “millet sistemi”nin yapısı gereği devletin dini anlamda müdahil olmaması gereken meseleye yönelik, siyasi

¹⁸⁹ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 372-373.

¹⁹⁰ Şanizade, a.g.e., Cilt III, 1290, s. 119-120.

¹⁹¹ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 369-374.

endişelerle farklı bir tutum takınılmıştır. Şanizade'nin karışıklıkları tasvir ettiği bölümden, mezhep değiştirenlerin suçlandığı görülmektedir.

Şanizade eserinin bir başka bölümünde ise siyasî yönetim biçimlerine dair bir aktarımda bulunmaktadır: Dört çeşit siyaset vardır. Birincisi hükümdarın siyasetidir. Mezkûr siyaset, bir topluluğu erdemli kılmaya yönelik yönetim şeklidir. İkinci bu da erdemliler siyasetidir. Üçüncüsü, şeref kazanmaya düşkün şahısların yönetiminden oluşan şeref siyasetidir. Dördüncüsü ise, değişik grupların vaz edilen ortak bir kanuna göre yönetilmesinden teşekkül eden cemaat siyasetidir. Netice itibarıyla hükümdarlık siyaseti, her sınıfa özel bir siyaset uygulaması yönünden siyasetlerin siyasetidir.¹⁹²

Siyaset ve tarihyazıcılığı arasında irtibat kurulmaya çalışılması, çoğu zaman tarihin propaganda amaçlı kullanılmasına dayandırılmıştır. Bir eserin kitlelere mal olması ya sözlü anlatımlarla (şehname örneğinde olduğu gibi) ya da yazılı metinlerin çoğaltılmasıyla gerçekleşmiştir. Sözlü aktarımı takip etmek pek mümkün değildir. Fakat basılmış eserler üzerinden kiteselleştirmenin ikinci tarzı ele alınabilir ve onun üzerinden bir tahlile gidilebilir. Vak'anüvis tarihleri, diğer eserlerin telif sürecine benzer şekilde “yazma” halinde kayıt altına alınmıştır. XVIII. yüzyılda matbaanın açılmasıyla birlikte özellikle tarih eserlerinin, örneğin vak'anüvis tarihlerinin basılmasına öncelik verilmiştir.¹⁹³ Zaten 1139/1727 tarihinde III. Ahmed'in dini mevzularda kitap basmama şartının düşüldüğü fermanı ile matbaanın kurulmasına ruhsat verilmiştir.¹⁹⁴ İbrahim Müteferrika da *Vesiletü't-tibâ'a* isimli risalesinde matbaanın kurulmasının sebeplerinden bahsetmektedir.¹⁹⁵ Bu bağlamda vak'anüvis tarih eserlerinin, ne zaman ve ne kadar basıldığı önem arz etmektedir. Çünkü

---

¹⁹² Şanizade Mehmet Atallah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 1029-1030.

¹⁹³ Zeki Arıkan, “Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi,” **Tarih ve Sosyoloji Semineri: 28-29 Mayıs 1990**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 84.

¹⁹⁴ Şefik Ergürebüz, **Matbaacılık Tarihi**, İzmit, Işıl Kitabevi, 1947, s. 27.

¹⁹⁵ Müteferrika İbrahim Efendi, risalesinde matbaanın ehemmiyetine değinmiş, Museviler ile Hıristiyanların dini kitaplarını vaktiyle basmakta ihmalkâr davrandıklarını, Müslümanların ise Kur'an-ı Kerim ve hadisleri kayıt altına almaya ne kadar özen gösterdiklerini zikreder. Hulagü döneminde ve Avrupa'nın Endülüs'ü ele geçirdiği zamanda birçok kitabın zayi olduğunu ve onları yeniden istinsah edecek hattatın bulunmadığı ifade ettikten sonra uzunca matbaanın öneminden bahsetmektedir. Bkz. Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası**, İstanbul Devlet Basımevi, 1939, s. 50.

“tarihin, kamuoyunu bilgilendirmek bakımından bir iletişim aracı” olarak düşünülmesine dair iddialar ileri sürülmüştür.¹⁹⁶

XVIII. yüzyıl boyunca, yani ilk matbaanın açılış tarihi olan 1139/1727 senesinden 1212/1798 yılına kadar Müteferrika Matbaası’nda 24 ayrı eser basılmıştır. Bu eserlerin neredeyse yarısı tarihle ilgili kitaplardır: Tercüme-i Tarih-i Siyah (b. 1730) 1200 adet, Tarih-i Hind-i Garbî (b.1730) 500 adet, Tarih-i Timur-ı Gurgan (b. 1730) 500 adet, Tarih-i Mısır-ı Kadîm ve Cedîd (b. 1730) 500 adet, Gülşen-i Hulefâ (b.1731) 500 adet, Takvîmü’t-tevârih (b. 1734) 500 adet, Tarih-i Na’îmâ (b. 1735) 500 adet, Tarih-i Râşid (b. 1740) adedi belirtilmemiş, Tarih-i Çelebizâde (b. 1741) basım adedi belirtilmemiş, Ahvâl-i Gazavât-ı der Diyâr-ı Bosna (b. 1741) adedi bilinmiyor, Sami, Şâkir ve Subhî Tarihi¹⁹⁷ (b. 1783) adedi bilinmiyor, Tarih-i İzzî (b.1784) adedi bilinmeyen bu tür eserler bu bağlamda örnek olarak verilebilir.¹⁹⁸ Bu tarihler arasında da sadece beş tanesi vak’anüvislerin kaleme aldığı eserlerdir. Bunların da tahminen aynı sayıda basıldığı düşünüldüğünde satılan kitapların belli bir kesimin dışına çıkmadığı ileri sürülebilir. Bu çevrenin de okuma yazma bilen siyasal veya sosyal olarak belirli bir kültüre sahip olan kişilerden oluştuğunu söylemek zor olmasa gerekir.¹⁹⁹ Öte yandan, 1797-1824 yılları arasında Mühendishane ve Üsküdar Matbaası’nda basılan eser listelerine bakıldığında tab‘ edilen altmış altı eserden²⁰⁰ sadece *Mehâsinü’l-âsâr ve Hakîku’l-ahbâr* isimli kitaptan söz edilebilir. Bu eser adedi bilinmemekle birlikte iki cilt halinde, 1804 yılında Üsküdar Matbaası tarafından basılmıştır.²⁰¹ Basılan eserlerin tümü göz önüne

¹⁹⁶ Arıkan, a.g.e., s. 84.

¹⁹⁷ Sultan Abdülhamit’in beratı ile çalışmaya başlayan yeni matbaada basılan ilk kitap olmuştur. Bkz. Giambatista Toderini, **İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı**, Çev. Rikkat Kunt, İstanbul, Yayın Matbaacılık, 1990, s. 115.

¹⁹⁸ Ergürbüz, a.g.e., s. 49; Toderini, a.g.e., s. 128.

¹⁹⁹ XV. asırda, Anadolu’nun fethi ve Osmanlı tarihi hakkında çok sayıda kitap kaleme alınmıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmı sade, samimi, zevkli bir Türkçe ile yazılmıştır. Bu eserlerde kullanılan dil halkın konuştuğu dile yakın ve alışılmış kelimelerden oluşmaktaydı. Bunların halk içinde okunması için bizzat bu tarzda bir üslupla kaleme alındıklarını düşündürecek pek çok sebep vardır. Bkz. Banarlı, a.g.e., Cilt I, s. 497; Bu tür bir saptamayı vak’anüvis tarihleri için söylemek oldukça güçtür denebilir. Bununla ilgili birkaç tespit ileri sürülebilir: Birincisi, Osmanlı Devleti, XVIII. siyasi, sosyal ve kurumsal anlamda belli bir istikrara kavuşmuştur. Kurumsallaşma, kaçınılmaz olarak toplumsal yapıda belirli bir statik durumun teşekkülüne yol açar. Artık XV. yüzyılda olduğu gibi halk kitlelerinin devletle ilişkisi dolaysız değildir. Kitlelerin mobilize edilebilmeleri ya da motive edilebilmeleri için eskisi kadar direkt bir iletişim ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Devletin kendi dinamikleri bu anlamda yeterli birer saik olarak tarihî anlatsal meşruiyete ilk dönemlerdeki kadar başvurulmasını gerektirmemeklerdir.

²⁰⁰ “Propaganda Bröşürleri,” telif eserlerden ayrı tutulduğu takdirde mevcut sayı altmış dörde düşmektedir. Bkz. Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995, s. 259.

²⁰¹ Beydilli, a.g.e., s. 252-259.

alındığında, teknik eğitim (fenn-i harb, fenn-i lâğım, hendese) dinî mevzular (Kelam, fetva külliyyatı) ve dinî eğitime (Lugat, gramer) yönelik eserlerin tab‘ edilmesine ağırlık verildiği görülmektedir.²⁰²

Tanzimat dönemine kadar basılan vak‘anüvis tarihlerine göz atıldığında, eser telif etmiş olan on vak‘anüvisin kitaplarının basılmadığı görülecektir. Dolayısıyla devletin resmi tarih yazıcılığı görevini yerine getiren vak‘anüvisler üzerinden bir kamuoyu oluşturduğuna dair herhangi bir iddiayı ileri sürmek güçleşmektedir.²⁰³ Diğer taraftan Tanzimat dönemi sonrası, ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Çünkü 1830’lardan itibaren ilk resmi gazete olan *Takvîm-i Vekâyi’* (1831) çıkarılmaya başlanmış ve Encümen-i Dâniş (1851) gibi müesseselerin kurulması söz konusu olmuştur.²⁰⁴ Dolayısıyla Tanzimat öncesi dönemde bu tür eserler üzerinden kitlesel bir siyasi propagandanın pek tercih edilmemiş olduğu söylenebilir.

---

²⁰² Beydilli, a.g.e., s. 259.

²⁰³ Örneğin *Tarih-i Şanizade* de oldukça geç bir dönem denilebilecek olan 1867, 1873 ve 1874 senelerinde basılmıştır. Bu üç farklı tarihlerde sırasıyla sadece birinci, ikinci ve üçüncü ciltler basılmıştır. Son cildin basım tarihi yoktur. Fakat 1874’te basıldığı tahmin edilmektedir. Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LXII.

²⁰⁴ Meclis-i Maârif-i Umûmiyye’nin lâyihasında da Encümen-i Dâniş’ten beklenen hizmetlerin bir kısmı şu şekilde ifade edilir: “Encümen üyelerinin telif veya tercüme edecekleri eserlerin bütün halkın istifade edeceği surette kolay anlaşılır bir ifade ile yazılmaları gerektiğinden...” bahsedilmektedir. Ve Encümen-i Dâniş’in nizamnamesinin sekizinci bendinde “Fünûn u sanayie dair yazılacak kitaplar herkesin anlayacağı surette âdf Türkçe olmasına dikkat olunacağı misüllü menâkıb ve âsâra dair münşiyâne kitaplar yapıldığı halde dahi takdir ve tahsin olunacaktır” ifadesi yer alır. Bkz. Kenan Akyüz, **Encümen-i Dâniş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 16, 54.

3. BÖLÜM: ŞANİZADE ve TARİH YAZICILIĞI

3.1. Şanizade'nin Hayatı ve Vak'anüvisliği

Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin tam olarak doğum tarihi net olmamakla birlikte İstanbul Ortaköy'de doğduğu bilinmektedir. Takriben 1770'lerde doğduğu yönünde kuvvetli varsayımlarda bulunulmuştur.²⁰⁵ Bir diğer iddiaya göre ise 1771 tarihinden evvel doğmuş olabileceği ileri sürülmüştür.²⁰⁶ Şanizade, Hacı Mehmed Sâdık Efendi'nin oğlu ve Hacı Mustafa Efendi'nin de torunudur. Aile, Şanizade ismini Ataullah Efendi'nin büyük babası olan Tarakçı Ahmed Dede'den aldığı ileri sürülmüştür. Şânî kelimesi, tarakçı kelimesinin Farsça karşılığıdır ve kullanımda bu isim tercih edilmiştir.²⁰⁷

Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, medrese tahsilinin akabinde tarîk-i ilmiyeye intisap ederek ilmiye ruûsu almıştır.²⁰⁸ Medrese mezuniyeti sonrası Süleymaniye Tıp Medresesi'nde Halıcıoğlu Mühendishanesi'nde ilim tahsiline devam etmiştir.²⁰⁹ Süleymaniye Tıp Medresesi'nden mezun olmasına ve çok önemli tıp neşriyatına rağmen ilgi çekicidir ki sarayda veya herhangi bir darüşşifada hekim ya da tıp medresesinde hoca olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur.²¹⁰ Dolayısıyla, Şanizade'nin ulûm-ı nakliye ve ulûm-ı akliyede, özellikle de tıp, teşrîh, hendese ve hey'et gibi ilimlerde nâdirü'l-akrân olduğu umumiyetle kabul görmüştür.²¹¹ Eğitim hayatı sonrasında, Çorlu Medresesi Müderrisliği, Eyüp Kadılığı, Haremeyn Evkaf Müfettişliği görevlerinden bulunmuş ve son vazifesinin akabinde vak'anüvislik makamına getirilmiştir.²¹²

II. Mahmud saltanat döneminin başlarında vak'anüvis Mütercim Ahmed Asım Efendi'nin 9 safer 1235/ 27 Kasım 1819 senesinde İstanbul'da taun hastalığından vefat etmesinin ardından, padişah ilmiye sınıfı mensubu olan Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'yi 15 Safer 1235/ 3 Aralık 1819 yılında vak'anüvis olarak

²⁰⁵ Feridun Nafiz Uzluk, "Büyük Türk Hekimi Şani Zade Mehmet Ataullah 1771-1826," **14 Mart 1951 Tıp Bayramı Dolayısıyla**, İstanbul, 1951, s. 3; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt I, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1988, s. 111; Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. XLVI.

²⁰⁶ Bedizel Zülfikar, **Şanizade, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Özel Yayınları, 1991, s. 13.

²⁰⁷ Zülfikar, a.g.e., s. 13; Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. XLV.

²⁰⁸ Karşılızâde Cemâleddin Mehmed, **Ayine-i Zürefâ**, Dersââdet, Kitabhane-i İkdâm, 1314, s. 66.

²⁰⁹ Zülfikar, a.g.e., s. 17.

²¹⁰ Zülfikar, a.g.e., s. 21.

²¹¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt I, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1988, s. 119.

²¹² Zülfikar, a.g.e., s. 20-21.

tain etmiştir.²¹³ Şanizade vak'anüvis olarak 1825 senesine kadar görevde kalmıştır. 1825 yılı Eylül'ünde Hekimbaşı Behcet Efendi'nin kendisine yönelik husumeti neticesinde vak'anüvislik görevinden azledilmiştir. Şanizade'nin azlini müteakip Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesiyle eş zamanlı olarak Bektaşî Tarikatı da ortadan kaldırılmıştır. Şanizade, Beşiktaş İlmîye Cemiyeti'ne mensup olduğundan, kendisinin de Bektaşî olduğu iddia edilmiş ve bu sebeple arpalığı Tire'ye sürgüne gönderilmiştir. Aynı sene içerisinde sürgünde vefat etmiştir.²¹⁴

3.1.1. Tarih-i Şanizade ve Eserde Kullanılan Kaynaklar

Öteden beri vak'anüvisler, vekayi ceridelerini kendilerinden sonra göreve gelenlere intikal ettirmişlerdir.²¹⁵ Şanizade Mehmed Atallah Efendi de, diğer birçok vak'anüvis gibi kendisinden önceki dönemde eksik bırakılarak yazılmamış olan evreleri kayıt altına alarak eserine başlamıştır. Görev yaptığı süre olan 1819-1825 tarihleri öncesine denk düşen ve belge ve bilgileri toplayarak, kaleme alınmamış olan 1808 tarihinden itibaren eserini yazmaya başlamıştır. Kendisinden önce aynı görevi deruhte etmiş olan Mütercim Âsım Efendi, II. Mahmud'un cülûsuna kadar olan vak'aları kaydetmiş, geri kalan on iki yılın zabıt müsveddelerini halefi Şanizade'ye intikal ettirmiştir.²¹⁶ Şanizade de eserinde 1808-1821 tarihleri arasındaki vak'aları kaleme alabilmiş, selefi devrine ait vak'aları temize çekip yazmaktan kendi görev süresine denk gelen zaman dilimindeki hadiseleri tedvin ve tertibe imkân bulamamış, dolayısıyla 1821-1825 (1237-1241) dönemi olaylarına ait notlarını, Es'ad Efendi'ye devretmiştir.²¹⁷

Tablo 4. Tarih-i Şanizade'nin Yıl ve Ciltlere Göre Dağılımı			
Ciltler	Yıllara Göre Dağılımı		Sayfa Adedi
Cilt 1	1808	1811	8+409
Cilt 2	1811	1818	8+425

²¹³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt I, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1988, s. 111.

²¹⁴ İnal, a.g.e., s. 117; Şanizade Mehmet Atallah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LVI-LVII.

²¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Cilt I, Haz. Cavid Baysun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 3.

²¹⁶ Kütükoğlu, a.g.e., s. 199.

²¹⁷ Kütükoğlu, a.g.e., s. 103-106.

Cilt 3	1818	1821	4+216
Cilt 4	1821	1821	4+208

Yukarıdaki tabloda *Tarih-i Şanizade*'nin ciltlerinin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Birinci cildinde 3 yıl, ikinci cildinde 7 yıl, üçüncü cildinde 3 yıl ve son cildinde ise sadece 1 yıl kaleme alınmıştır. Görüldüğü üzere ciltlerin kapsadığı yıllar çeşitlilik arz etmektedir. Diğer bir hususiyet ise Şanizade görev yaptığı zaman dilimine denk düşen 1819-1821 tarihleri arasını kaleme alabilmiştir. Dönemler ve kendilerine ayrılan bölüm hacimlerine bakıldığında Şanizade'nin kendi görev yaptığı zaman dilimine denk düşen süreyi biraz daha detaylı ele aldığı söylenebilir. Woodhead'in, Lokman ve diğer Şehnameciler için "anlatının, yazarın kendi zamanına ne kadar yaklaşırsa o kadar detaylandırıldığı" şeklinde ileri sürdüğü iddiası burada da kısmen geçerli olduğu söylenebilir.²¹⁸

Tarih-i Şanizade'nin yazma halindeki nüshaları, birçok kütüphanede mevcuttur.²¹⁹ Eserin basılma tarihi oldukça geç bir dönemde gerçekleşmiştir. 1223/1808- 1225/1811 yılları arasındaki dönemin yazıldığı birinci cilt (8+409 sayfa), 1284/1867-68 senesinde İstanbul'da Trabzonlu Bakırcıbaşı Mahmud Efendizade Süleyman Efendi Matbaası'nda, 1226/1811- 1233/1818 yıllarını içeren ikinci cilt (8+425 sayfa), 1290/1873 senesinde, 1234/1818- 1236/1821 dönemini ihtiva eden üçüncü cilt (4+216 sayfa), 1291/1874'te, 1236/1821 senesini içeren dördüncü cilt (4+208 sayfa) İstanbul'daki Cerîde-i Havâdis Matbaası'nda basılmıştır. Son ciltte basım tarihi bulunmamaktadır. Fakat üçüncü ciltle aynı senede basılmış olabileceği ihtimali ileri sürülmüştür.²²⁰

Şanizade eserini kaleme alırken, birtakım farklı kaynaklardan istifade etme yoluna başvurmuştur. Fakat geleneğin temel karakteristiklerinden belki de en başta gelenlerinde biri olan kaynak zikretmeme eğilimi, kullanılan kaynakların tespiti güçleştirmektedir. Şanizade eserinde edebi içerikli birçok alıntıya yer vermiştir. Bu bağlamda şiir, atasözü ve deyim gibi ifadelerin tespiti kolaylıkla yapılabilmektedir. Özellikle şiirlerin müellifini tayin etmek oldukça basit bir araştırmaya ihtiyaç duyar.

²¹⁸ Woodhead, a.g.e., s. 174-175.

²¹⁹ Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LXII- LXVI.

²²⁰ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LXII.

Fakat diğ er taraftan, tarihi bir hadiseye yönelik yapılan alıntılama yı tespit edip gün yüzüne çıkarmak çok ince bir ustalığ a ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar genel temayül eser isimlerini açıkça ifade etmemek olsa da Ş anizade, eserinin bazı yerlerinde açıkça müellif ismi ya da kitap ismi zikretmektedir. Buradan yola çıkarak Ş anizade'nin istifade ettiğ i kaynakları kabaca ikiye ayırmak münasip olacaktır. Eserde temel anlamda yazılı ve sözlü başlıkları altında toplaya bileceğ imiz iki tür kaynaktan beslenilmiştir.

Yazılı kaynaklar kategorisi de iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi devlet kademelerindeki resmî yazış malarından oluşmaktadır ki eserin önemli bir yekûnu bunlardan teşekkül etmektedir ki bunun başında fermanlar, hatt-ı hümayûnlar, irâdeler gelmektedir. Diğ er yazılı kaynaklar ise daha önceden kaleme alınmış telif eserlerdir. Ç elebizâde Aziz Efendi'nin tarih eserinden, Vâsıf Tarihi'nden, *Meşârik-ı Ş erîf* ten *Hadîkatü'l- Cevâmi'* isimli eserden, *Tarih-i Na'îmâ*'dan, Râşid Efendi'nin tarihinden Âsım Efendi'nin tarih kitabından, *Şecere-i İlâhiyye*'den, *Ahlâk-ı Celâlî*'den, *Sahîh-i Buhârî*'den ve *Frankfurt Gazetesi*'nden *Tarih-i Ş anizade*'de istifade edilmiştir.²²¹ Bunların dışında isim zikretmeden kaynak kullanımına örnek olarak *Câbî Tarihi* örnek olarak verilebilir. Câbî Ömer Efendi kaleme aldığı eseri, Mehmet Ali Beyhan tarafından neşredilmiştir.²²² Hem yapılan mezkûr çalışmada hem de kaleme alınan başka bir makalede Ş anizade'nin Câbî Tarihi'ni kaynak olarak kullandığı ileri sürülmüştür.²²³ Beyhan makalesinde, Câbî Tarihi ile Ş anizade Tarihi'ni mukayeseli olarak ele almış ve kaynak kullanımını metindeki benzerlikler üzerinden delillendirmiştir.²²⁴ Câbî Tarihi'nin Ş anizade tarafından kullanıldığı yönündeki tespiti herhangi bir kaynak göstermeden Ç etin Aykurt da doktora çalışmasında zikretmiştir.²²⁵

²²¹ Ş anizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LXXI.

²²² Câbî Ömer Efendi, **Cabi Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani (Tahlil ve Tenkidli Metin)**, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.

²²³ Mehmet Ali Beyhan, Ş anizâde Tarihi'nin Kaynaklarından Câbî Tarihi, **The Journal of Ottoman Studies**, 1995, Sayı XV, s. 239-283.

²²⁴ Bkz. Beyhan, a.g.e., 1995, s. 271-283.

²²⁵ Aykurt tezinde herhangi bir kaynak kullanmadan mezkûr tespitten bahsetmektedir. Herhangi bir mukayese ya da somut bir karşılaştırma yapmadan sadece böyle bir iddia da bulunmuştur. Yılmaz, kuvvetli bir ihtimalle bu tespitin Mehmet Ali Beyhan'ın çalışmasından alınarak kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. Ş anizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. LXXI; Tezdeki iddia için Bkz. Ç etin Aykurt, **Ş anî-zâde Mehmed Atâullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1999, s. 70-71.

3.1.2. Şanizade'nin Tarih Düşüncesi

Şanizade, tarih eserinin mukaddimesinde tarihe dair düşüncelerini zikretmektedir. Temel anlamda tarihi üç kısma ayırır: “Tarih ya vekayi-i hakikiyye-i sâdikanın yahut hikâyât-ı gayr-i vâkıa-i kâzibenin zabt u naklinden ibaret ve bazı tevârih mebnî ale’z-zunûn olmak mûlabesesiyle ‘inne’z-zanne lâ yugnî mine’l- hakkı şey’en’ müddeasınca ekseriya hatâyây-ı akl-ı beşer ve tasavvurât-ı adîmetü’l vukû-i gayr-i mu’tebere ile muhtellü’s-sıhhattir.”²²⁶

Şanizade’ye göre tarih, gerçekleşmiş olayların doğru bir şekilde kayıt altına alınıp aktarılmasından veyahut gerçekleşmemiş hadiselerin uydurularak yazılması ve intikal ettirilmesinden müteşekkildir. Bunlar iki uç noktayı teşkil eder. Bir üçüncü kısım ise (ya da ikinciye dahil edilebilir) şüphe üzerine bina edilen ve zan olması itibariyle de doğruluk bakımından bir ehemmiyeti olmayan dolayısıyla insan düşüncesindeki yanılgılar veya itibar edilmeyen ve gerçekleşmesi imkân dâhilinde olmayan tasavvurlarla doğruluğunu yitiren bir tarih aktarımıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse; tarihî bilgi, ya kesin doğru bir malumattan oluşabilir; ya şüphe barındırabilir (ki bu kısımda nihai anlamda üçüncü olana girer, kendisine itibar edilemez) ya da tamamen gerçek olabilir.

Mehmet Ataullah Efendi, tarihin muhtevasına dair yaptığı taksimatın ardından sanayi tarihinden bahsetmektedir: “Ve tevarih-i sanayi’ tabir olunur bir nev’ tarih dahi vardır ki maarif ve sanayi’in icat u ihtirâ’ını havi ve menafî u fevaidi marifet ve tefehhüme bâdî ve mancınık ve âlâtını ve vücûh-i istimâlâtını tahsîl ü teallüme müeddî olmak cihetleriyle cümlesinden ziyade kesîrû’l- menfaattir.”²²⁷ Konu itibariyle günümüzde bilim tarihi çatısı altında incelenen bu alan, Şanizade tarafından tarihi özü açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu kısma, bu tür muhtevayla ilgili bir mevzuyu eklemeyi uygun görmüştür. Burada sanayi tarihinin buluşlarını içeren, faydalarını anlamaya ve birtakım aletlerin nasıl kullanılacağını öğrenmeye yarayan yönleri sahip olması hasebiyle diğer tarihlerden daha fazla menfaati kendisinde bulundurduğu ifade edilmektedir. Halbuki ileride zikredileceği üzere, sanayi tarihi de umumî tarihler kısmına dâhil edilebilir.

²²⁶ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 14.

²²⁷ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 14.

Şanizade tarihi, özü itibariyle üç kısmın yanında muhteviyat olarak da iki bölüme ayırmıştır.²²⁸ Birinci kısım, tevârîh-i mukaddeseden teşekkül eder. Hz. Muhammed'in hayatı, diğer peygamberlerin kıssaları (anlatıları) ve evliya menkıbeleri bu kısmı oluşturur ki kaynakları semavî-ilahî kitaplar, peygamberlerin tanıklıkları ve yüce insanların derin ilimleridir. Diğer bir ifadeyle mukaddes tarihlere vahiy, hadis ve keşif ilimleri kaynaklık etmektedir. İkinci kısım ise umumî tarihlerdir. Bunlar da devletlerin ve onları yönetenlerin durumlarından, millet ve toplulukların yapılarından, geçmişteki işlerden ve olaylardan bahseder.²²⁹ Buradaki kategorizasyon İslamî ilimlerdeki ikili tasnifi çağırıştır. Söz konusu olan taksimatta, ilimler aklî ve naklî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Naklî ilimler, vahiy gibi ilahî kökenli olanlardır ve Kur'an, hadis gibi ilimler bu bölüme dâhil edilir. Diğerinde ise insan düşüncesiyle ortaya çıkmış ilimler yer almaktadır. Buna felsefe, mantık ve matematik gibi ilimler örnek olarak verilebilir. İslam ilim geleneğinde "bütün ilimler esasta aklî ve naklî (dine dayalı) olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir. Bu durum, ulemanın faaliyet sahasını belirlemekte ve yönlendirmekte mühim bir rol oynamış olmalıdır. Bu sahanın seçiminde, ilimlerin gayesi oldukça belirleyici bir amil olarak görülebilir. İslâm dünyasında daha ilk dönemlerden itibaren, ilimlerin bir grubu vahiy (din), ikinci grubu ise insan zekâsının ve tecrübesinin ürünü olarak düşünülmüş ve vahye dayanan ilimler nesilden nesile aktarıldıkları için, umumiyetle naklî; ötekiler ise aklî olarak adlandırılmıştır. Nitekim Osmanlı medreselerine tayinleri öngörülen müderrislerin çoğunun, akliyyât ve nakliyyât ilimlerini iyi bilen insanlar olarak tavsif edilmeleri, bu anlayışın tezahüründen başka bir şey olmamalıdır."²³⁰ Şanizade de ulema sınıfına mensuptur ve böyle bir taksimatı, tarih ilmüne uyarlamıştır. Fakat yine de tam bir uyumdan söz edilemez. Çünkü ontolojik olarak ilahî kaynaklı ilimlerin etrafında teşekkül eden tarih anlatıları ile sosyal veya siyasal içerik barındıran ve kaynağı insanın gözlem ve araştırmaları üzerine bina

²²⁸ Ahmet Midhat da tarihi, tarih-i mukaddes, tarih-i tabii ve tarih-i medeni olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Tarih-i mukaddes, Şanizade'nin tasnifinde olduğu gibi, son peygambere kadar yaşamış diğer peygamberleri, semavi kitapları, enbiyanın mucizelerini, evliyanın kerametlerini, diğer bir ifadeyle beşeriyetin gücü dışında meydana gelebilecek olayları anlatır. Benzer şekilde Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem* isimli eserinde tarihi, tarih-i mukaddes ve tarih-i temeddün olarak ikiye ayırmaktadır. Tarih-i mukaddesi, tarih-i enbiya ve siyer-i nebi şeklinde ikiye; tarih-i temeddün ise, siyasi tarih, edebiyat tarihi ve tabii tarih olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Bkz. Tahir Nakıp, **Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umûmîler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006, s. 56, 83.

²²⁹ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 15.

²³⁰ Fahri Unan, "Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmî Verim," **Koomduk İlimler Jurnalı Sosyal Bilimler Dergisi**, 2003, Sayı 5, s. 20.

edilmiş olan aktarımlardan oluşan umumi tarihlerin çoğu noktada iç içe geçmesi söz konusu olmaktadır. Ve nihai anlamda bir bütün olarak tarih anlatımı çerçevesine dâhil edilirler. Fakat dayandığı kaynaklar itibariyle kısmen de olsa bu tarz bir tasnife makuliyet alanı açılabilir. Çünkü birincisinde metafizik dünya mevcuttur ve anlatının merkezini oluşturur. İkincisi ise daha çok fizik dünya ile irtibatlıdır ve metafizik öğeleri hemen hemen hiç barındırmamaktadır.

Tarihin aktarımı meselesi, Osmanlı'da hem siyasi hem de dinî açıdan önemli bir yer teşkil eder. Aktarımdaki ana gaye her zaman için nasihat etmek ve ibret vermek olmuştur. Osmanlı tarih yazıcılığındaki bu amaç Kur'an-ı Kerim'de hikâye edilen geçmiş olayların aktarılış sebebiyle örtüşür. Kur'an-ı Kerim, bir tarih kitabı değildir. Ama birçok yerinde geçmişte yaşamış topluluklarla ilgili hadiseler anlatılır. Akabinde de insanların bunlardan ibret alması beklendiği zikredilir. Mezkûr durum daha çok dini ve ahlaki temelde işlenir. Osmanlı tarih geleneğinde ise işin içine siyasi unsurlar ve meşrulaştırma vasıtaları da girmektedir. Başka bir deyişle hem dinî hem de dünyevî olana yönelik bir aktarım kültürü inşa edilmiştir.

Şanizade de eserinin mukaddimesinde tarih aktarımına dair benzer ifadeleri zikreder: “Tarihin hakikati, pederânın evlâd u ahfadına zamanlarının vukuat ve hadisatını havas-ı müştereke-i beni âdeme onlar münafi olmadıkları halde karnen ba'de karnin ibret olmak için bi-hakikatihim nakl ü hikâyetleridir. Şu kadar vardır ki hakikat-i mezbure her bir karn mürurunda suret-i imkân ve kabiliyetinin bir derecesini fevt ve izaa ederek böyle gittikçe mu'telletü'l- akîbe olur.”²³¹ Şanizade, önceki nesillerin kendinden sonrakilere, yaşadıkları dönemin olaylarını hakikatleriyle birlikte ibret için aktarması gerektiğinden bahseder. Aksi takdirde zamanla gerçekler, anlatılabilme ve aktarılabilme imkân ve kabiliyetlerini kaybederek nihayetinde yok olup giderler. Dolayısıyla olayların sağlıklı ve net bir şekilde aktarılabilmesi için biran önce kayıt altına alınmaları icap eder ki Osmanlı tarih yazıcılığında böyle bir yol takip edilmiştir. Vak'anüvislik müessesesinin tam anlamıyla bunu yerine getirdiği görülmektedir. Bu usul modern dönem tarih yazıcılığı düşüncesine ters olmakla birlikte kendi içinde bir tutarlılığı haizdir.

---

²³¹Şanizade Mehmet Atullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 15.

Ataullah Efendi, olayların zamanında aktarılmamasının neticesinde “... evâ’il-i ekser-i düvel havâriklâ muttasıfa” olacağını ifade eder.²³² Diğer bir ifadeyle, geçmişin zamanında kayıt altına alınmaması halinde sonradan o dönemlerin harikalarla (mitoloji ve efsaneler) açıklanmaya çalışıldığını, kadim Yunan dönemini örnek göstererek ifade eder. Rumların, Asya’daki millet ve kavimlere göre daha yeni bir devlete sahip olmalarına rağmen ilk beş yüz sene boyunca tarihinin yazılmadığını ileri sürer.

Şanizade, geçmişin tarihine ve bilinebilirliğine dair üç kanıttan bahseder ki bunların inkârı mümkün olmayan delil ve eserlere dayandırılması gerekmektedir. Mezkûr taksimat yazılı delillerden teşekkül etmektedir. Birinci delili, Babil’de kayıt altına alınmış gökbilimle alakalı rasathane gözlemleri oluşturur. Bunların bin dokuz yüz seneyi kapsamaması ve İsa’nın doğumundan iki bin iki yüz otuz sene öncesine uzanmasının, yıldız ve gökcisimleriyle ilgili yazılı kayıtlardan anlaşıldığı ileri sürülür.

İkinci delilde ise Çin’den bahsedilmektedir. Geçmişinin milattan önce iki bin iki yüz elli sene öncesine uzandığı ve Babil’in muadili olduğu söylenir. Ve astronomi uzmanları arasında bu şekilde itibar edildiği aktarılır.

Şanizade ilk iki delili kuvvetli olarak zikretmektedir. Bunları da nihaî olarak rasathane kayıtlarına ve astronomi uzmanlarının (erbâb-ı hey’et ve ehl-i tencîm) görüşlerine dayandırmaktadır.

Üçüncü delil de, diğer ikisinden daha zayıf olmakla birlikte, Thomas Howard’ın (1585-1646) Akdeniz’deki Bare Adası’nda bulunduğu mermer üzerine yazılmış kitabelerden Atina şehrinin tarihinin milattan önce iki yüz altmış üç sene öncesine uzandığının anlaşıldığı belirtilir. Üç delile ilaveten eserde, Mısır piramitlerinin yazılıp kayıt altına alındığı zamanların tümünün öncelendiği ileri sürülür. Ancak bu delilin, bazı toplumların geçmişlerini ispatlamaktan öte bir faydası olmadığı iddia edilir.

Devam eden izahatta ise bunların ötesine geçen devirlerle ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunulur: “İşte tevârih-i ‘âmme-i kadîmede mazbut oldukları mümteni‘ul-inkâr evkât-ı ma‘lûme ancak bu mezkûrâtıdır. İmdi cemî tevârih-i ‘âmme-i kadîme, hılkat-i ‘âleme nazaran mübîn olur tarih, ‘adîm ve nâ-bedîd olmağla,

²³² Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 15.

müddet-i mezkûreden evvel olan ahvâl-i a'vâmm u ümeme ittîlâ'a 'ukûl-i benî âdem gayr-i muktedir ve havâdisât-ı pîşîn-i âlemden akl-ı me'âş-ı beşer kâsır olmaktan nâşî, anlar ta'lim-i ümmet zımında min kıbeli'r-Rahmân vahyolunan âyât-ı Kur'an-ı azîmü'ş-şân ve ehâdis-i şerîfe-i hazret-i Mefhâr-i dü-cihan ve ahbâr-ı sâdika-i Kütüb-i semaviye ve ilhâmât-ı peygamberân-ı zî-şânla malum olup, bunlardan başka hiçbir veçhile bilinmezler."²³³

Netice itibariyle *Tarih-i Şanizade*'de, inkârı mümkün olunamayacak şekilde bilinebilecek tarihlerin bunlarla sınırlı olduğu ve dünyanın yaratılışına nazaran kadîm umumî tarihlerin daha yakın bir zaman dilimini oluşturduğu belirtilmiştir. Açıklamanın devamında, yaklaşık dört bin seneden önceki dönemlere dair tarihî hadiseleri öğrenmenin insanın güç yetiremeyeceği bir durum olduğu, dolayısıyla da ancak vahiy, hadisler, semavi kitapların bildirdikleri doğru haberler ve peygamberlerin aktardıkları bilgilerle bilinebileceği ifade edilir. Bu açıklamalar bize Şanizade'nin ontolojik duruşunu okuyabilme imkânını sunmaktadır. Vak'anüvislik geleneğinde, müessesesinin yapısı gereği umumi tarih eserleri telif edilmemiştir. Bundan ötürü, örneğin bir vak'anüvis olan Ataullah Efendi'nin varoluşsal bakış açısını ancak eserinin tarihle ilgili mukaddime kısmından istihraç edebiliyoruz. Bunun ötesinde, metinde geçen olaylarla irtibatlandırarak zikredilen alıntılardan birtakım tespitler yapmak da mümkündür.

Şanizade zikrettiği üç delille, geçmişin ne kadar ve ne şekilde bilinebileceğini göstermeye çalışır. Bahsettiği delil ilk etapta direk tarih çalışması olmamakla beraber tarihe yardımcı bir alan olarak kabul edilebilir. Şanizade'nin XIX. yüzyıl başlarında bunları yazması iki önemli duruma işaret eder: Birincisi, o dönemdeki tarih tasavvurunun ve malumatının bir vak'anüvis açısından ne şekilde olduğunu gösterir. İkincisi ise mevcut tarih yazım geleneği dışına çıkan bir bakış açısına tekabüliyetini ortaya koyar. Şanizade'nin geçmişin tespitine dair öne sürdüğü deliller, astronomi çalışmalarının kayıtlarına dayanmaktadır. Bu tür etütlerin kendi dönemi itibariyle en bilimsel veriler olduğu düşünülürse, Şanizade'nin yadsınması mümkün olmayacak deliller şeklinde sıraladığı üç kanıtı niye seçtiği sorusu daha bir anlam kazanmaktadır. Şanizade bu noktada oldukça somut deliller üzerinden geçmişe yönelik bir zaman tespitinde bulunmaktadır. Oysa genelde geçmiş dönemlerle ilgili efsane türünden birçok açıklamaya başvurulduğu bilinmektedir. Şanizade'nin o

²³³ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 17-18.

dönemlere dair herhangi bir tarih eserinin telif edilmediğini düşünerek oradaki boşluğu somut çalışmalarla doldurmaya çalıştığı söylenebilir. Kendisinin olayların zamanında aktarılmamasının sonuç itibariyle “... evâ’il-i ekser-i düvel havâriklâ muttasıfâ” olacağı yönündeki tespitinin, bu bağlamda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu, sorunun farklı deliller üzerinden aşılması yönündeki bir çabanın göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tarih ilminde, şer’î deliller veya matematik ilimleri ya da hendese usulleriyle ispatlanamayan durumlar imkân suretinde değerlendirilir. Tarih ilminde imkândan başka güvenilir sağlam bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla da tarihî bir meseleye dair küllî bir itimat (makul olanı) arama zarureti gerekli değildir.²³⁴ Burada imkândan kastedilen şey bir durumun gerçekleşebilirliğinin mümkinatıdır; bir şeyin akledilebilmesidir. Göreceliği olan bir durum makul çerçeve içinde mülâhaza edilir. Tarihi olayların sınanması veya müspet ilimlerdeki gibi ele alınıp net bir sonuca varılması muhal olduğundan kendi makuliyetleri içinde ele alınması gerekir. Çünkü tarih, özü itibariyle cüzî hadiselerin toplamından oluşur. Aslında bu mesele XIX. yüzyılda ortaya çıkan tarih tartışmalarının temelinde olan bir mevzudur ve günümüzde de hala tartışılmaktadır. Şanizade’nin kendi tabiriyle ifade etmeye çalıştığı konuda hemen hemen aynı tartışmaya tekabül etmektedir ki henüz o dönemde bu tür teorik münazaralar ortaya çıkmamıştı.

Özetle ifade etmek gerekirse, tarih ilminin muhtevasını oluşturan olayların tümünün kayıt altına alınamamış olması, kadim dönemlerin insanın kendi çabalarıyla bilemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. XIX. yüzyılın başlarında ileri sürülen bu tespitlerin birtakım yeni aşamalar kaydedilmekle birlikte pek de aşılabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Kadim dönemlere ait arkeolojik çalışmalar her gün yeni bir mesafe katetmektedir. Fakat nihai anlamda yazılı olarak kayıt altına alınan tarihsel bir dönemle kıyaslandığında Şanizade’nin tabiriyle “nâ-bedîd” kalmaya devam edecektir. Ataullah Efendi tam bu noktada devreye ilahî kaynakları dahil ederek nihai anlamda daha şümüllü bir tarih içeriğine sahip olunacağını ileri sürer. Aklî olanla naklî olanı birleştirerek insanlık tarihinin muhtevasının tamamlanacağını düşünür. Günümüz tarih anlayışında, sadece aklî olanla yola çıkılarak bir tarih tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmaktadır. “Metafizik” unsurlar mümkün merteye anlatı dışında bırakılmaktadır. Burada, Osmanlı’da genel anlamda

---

²³⁴ Şanizade, a.g.e., 1290, s. 11.

tarih yazıcılığı ve düşüncesinde özelde ise vak'anüvislik müessesesinin tarihe bakış açısının, modern tarih yazıcılığından hem ontolojik hem de epistemolojik olarak ayrıldığı görülmektedir.

Şanizade eserinde, günümüzden mevcut olmayan varoluşsal bir zeminden hareketle olayları açıklamaktadır. Takdir-i ilahi, kader ve kaza gibi unsurlar bu ontolojik duruşun temelini teşkil etmektedir. Yaratıcı, nihai takdir sahibidir ve tarih onun kanun ve nizamı çerçevesinde oluşmaktadır: “Çünkü hazret-i Fâ'il-i mutlak, 'âdet-i ilaiyye ve meşîyyet-i ezeliyyesi muktezâsınca, vukû'ât-ı 'âlem-i kevn ü fesâdı, esbâb-ı hafîye-i ba'ide ve esbâb-ı zâhire-i karîbeye²³⁵ metbû' u mu'allak edegeldiği, ehl-i tahkîk 'indlerinde müselleme ve müttefaktır.”²³⁶ Şanizade, ilahî âdet (Sünnetullah; Allah'ın koyduğu yasalar) ve ezeli takdirin bir gereği olarak mutlak tasarruf sahibinin, dünyadaki oluş ve bozulmaları, uzak veya gizli, yakın ve görünür sebeplerle bağlantılı olarak gerçekleştirdiğinin işin erbabınca bilindiğini ifade eder. Böylece geçmişin Levh-ı mahfûz'un gerçekleştiği dönemine tekabül ettiği söylenebilir.

3.1.3. Şanizade'nin Tarih Yazım Usulü ve Geleneği

Şanizade de her bir vak'anüvis gibi belirli bir geleneği devam ettirmekle birlikte kendine has olan bir üslup ve usul geliştirmiştir. Ataullah Efendi, eserinin ilk cildinin başlarında Ramiz Paşa ve Tayyar Paşa ile ilgili hadiselerden bahsederken aynı zamanda tarih eserini kaleme alırken nasıl bir yol takip ettiği zikretmiştir: “Bu abd-i bî-iktidar dahi öteden berü gerek bi'l-fi'l istibsâr ile îsâl-i derece-i tahkîk eylediğim esrârı ve gerek cemî rub'-meskûnun [rub'- i meskûn] bî-garaz u bî-araf olarak zabt-ı havâdis-i rüzgâr ve tahrîr-i inkılâbât-ı ahvâl-i çerh-ı devvâr eden meşâhîr-i erbâb-ı kemâlin âsârını bizzat mutâla'a ederek, Devlet-i 'aliyye-i ebediyyü'd-devam'a dair kelimelerinden birbirine tatbikle imtihan ve tahsîl-i itmînân ile îsâl-i rütbe-i tahkîk u tedkîk birle ser-be-mühter ezber eylediğim mevâddan kayd u iş'ârı lazım olan hakâyık-ı menâfi'- nisârı, fırsat-ı münâsebetle miyân-ı vekâyı'-i zemânda i'tirâz-erbâb-ı hasedi şümâr etmeyerek tibyân u tezkâra ictisârım, ancak ol Padişah-ı kerem-kâr'ın sâye-i lutf u ihsânına i'timâd ü igtirârımdandır.”²³⁷

²³⁵ Çünkü “Allah, bir şeyin olmasını murâd ettiği zaman onun sebeplerini yaratır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 33

²³⁶ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 33.

²³⁷ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 61.

Vak'anüvis tarih yazım geleneğinde, olayların kesintisiz olarak sıralanması genel kabul gören bir usul olmuştur. Vak'anüvisler, kronolojik anlatı ilkesini benimseyerek zaman birimi olarak Hicrî takvimi kullanmışlardır. Şanizade, bu yazım tarzını devam ettirmiştir. Fakat nadir de olsa eserindeki Avrupa tarihi ile ilgili kısımlarda tarihlendirmede miladi takvim kullandığı vakidir.²³⁸ Örneğin Cevdet Paşa, olayların kesintisiz anlatımına dayanan tarih yazım usulüne uymamıştır. Fakat diğer taraftan kronolojik tasnif biçimini benimsemiş ve dönemlendirmelerde Hicri takvim kullanmıştır.²³⁹

İslam dünyasında, ilim adamlarının hayatını anlatan eserler yazılmıştır. Bu eserlerde, âlimlerin kimden ders aldıkları, hangi dersleri gördükleri zikredilmektedir. Buradaki amaç ilmi bir bilginin kesintisiz bir zincir halinde (hadis rivayetlerinde olduğu gibi) nesilden nesile aktarılmasının temin edilmesidir. Bu tür çalışmalarda mezkur ilim adamının hangi hocalarla çalıştığı, ne tür görevler deruhte ettiği, hangi eserleri yazdığı ve son günleri hakkında bilgi verilir, bulunduğu takdirde birkaç anekdot aktarılırdı. Her padişahın dönemini ve saltanat tarzını eksiksiz aktarabilmek için yazılan saltanat dönemlerinin akabinde o döneme ait siyasi ve kültürel açıdan ön plana çıkmış kişilerin sistematik yaşamöyküleri eklenmiştir ki böyle tafsilatlı biyografik malzemeye yer vermek Osmanlı tarihyazım geleneği içinde önemli bir yenilik olmuştur.²⁴⁰

XVI. yüzyıla gelindiğinde bu gelenek Osmanlı tarihyazıcılığı içinde kendine sağlam bir mevki edinmişti. Sonraki dönemde, XVII. yüzyılda, bir padişahın hüküm sürdüğü devirle ilgili aktarımların akabinde aynı dönemde ölen önemli kişilerin biyografilerinin eklendiği oluyordu. Yazarlar böylece iki türü, yani vekâyi'nâme ile tercüme-i hali bir araya getirmişlerdir.²⁴¹ Şanizade de aynı şekilde yazdığı dönemde yaşamış ve devlet kademelerinde ya da medrese veya mektep gibi ilmî müesseselerde görev almış ilim adamlarının tercüme-i hallerine kendi eserinde yer vermiştir. Bu tür aktarımlar, muhteviyat bakımından tercüme-i hal geleneğini yansıtır niteliktedir. Çok yoğun olmamakla birlikte Şanizade'nin tarihi de vekâyi'nâme ile tercüme-i halin bir arada ele alındığı eserlere nitelik yönünden örnek teşkil ettiği söylenebilir. Bu tarz, Arap tarih yazıcılığı içerisinde 'vefâyât yazıcılığı' olarak isimlendirilen türe

²³⁸ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 9; Cilt III, 1290, s. 187; Cilt IV, 1290, s. 63, 66.

²³⁹ Neumann, a.g.e., s. 25.

²⁴⁰ Fleischer, a.g.e., s. 254.

²⁴¹ Farooqhi, a.g.e., s. 243-244.

benzemektedir. Vefâyât eserlerinde asıl gaye kişilerin vefat tarihlerini vermek olmakla birlikte adı geçen şahısların hayat hikâyelerine de değinilmiştir. Bu tür çalışmalar, müstakil kitap olarak telif edildikleri gibi tarih kitapları içerisinde bir bölüm olarak da kayıt altına alınmışlardır.²⁴² Kendisinden ilmî tarihçilik olarak bahsedilen akımın, Osmanlı tarih yazıcılığına olan etkilerinden birisinin ‘vefâyât yazıcılığı’ olduğunu söylemek mümkündür.

Şanizade, tercüme-i hal geleneğinde yer alan, zikredilen ulema sınıfının dışındaki kişilere dair pek bilgi vermez.²⁴³ Büyük oranda ilim adamlarının tercüme-i hallerini zikretmiştir. Tablo 6’da bu tür bölümlerin sayısı verilmektedir. Ölüm haberleri sayısının tercüme-i hal adediyle örtüşmeyişi, ulema sınıfının dışında kalan kişilerin tercüme-i hallerine yer verilmesiyle ya da ulema sınıfı dışındaki vefat haberlerinin tercüme-i hallerine değinilmeden zikredilmesiyle alakalıdır. Zira Şanizade, ulemaya mensup bir kişinin ölüm haberini müteakip tercüme-i haline mutlaka yer vermektedir. Fakat ulema sınıfı haricinde kalan devlet erkânının tercüme-i hallerini hemen hemen hiç zikretmemektedir. *Tarih-i Şanizade*’nin ilk cildinde, on adet vefat haberi, ikinci cildinde on üç vefat haberi, üçüncü cildinde üç ve son cildinde iki adet vefat haberine yer verilmektedir. Buna karşılık, ilk ciltte altı, ikincisinde beş, üçüncüsünde iki ve sonuncu ciltte ise bir adet tercüme-i hal zikredilmiştir.²⁴⁴

İdris-i Bitlisî’nin eserini kaleme almasının akabinde kendisinden sonra tarihyazım geleneğini etkilediği ifade edilmektedir. Burada, iki yönlü etki söz konusu olmuştur: İlki eserinin, kaynak olarak kullanılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, haleflerini muhteviyat bakımından beslemesidir. Bunun muvakkat bir tesir olduğunu söyleyebiliriz. Asıl derin etki bıraktığı alan ise usluptur. Örneğin, Hoca Sadeddin Efendi, aynen İdris-i Bitlisî’nin tuttuğu yol üzere bölüm başlıklarını Farsça yazmıştır. Sonraki dönemlerde de Na’îmâ’dan Vasıf Efendi’ye kadar tüm vak’anüvisler serlevhalarını Farsça olarak kaleme almışlardır.²⁴⁵ Şanizade, eserinde bu geleneği kısmen devam ettirmekle birlikte çoğu yerde daha sade terkipler kullanmayı tercih

---

²⁴² Akbulut, a.g.e., s. 16.

²⁴³ Bu genellemenin istisnaları mevcuttur. Şanizade, ulema’dan olmadığı halde tercüme-i halini zikrettiği şahıslardan biri, ticaret ile meşgul olan Trabzonlu Tuzcuoğlu Memiştir. Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 349.

²⁴⁴ Bkz. Tablo 6.

²⁴⁵ Şehabettin Tekindağ, Osmanlı Tarih Yazıcılığı, **Belleten**, XXXV, Sayı 140, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971, s. 658.

etmiştir.²⁴⁶ Bunda, Osmanlı tarih yazıcılığının İran edebî geleneğinin etkisine XV. yüzyıldan önce girmesinin büyük etkisi vardır. Özellikle II. Bayezid devrindeki yakın temas, Osmanlı tarih yazım geleneğinin edebî temaları ağır basan kültürden fazlaca etkilenmesine kapı aralamıştır. XVI. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır ve Suriye gibi memleketlerle coğrafi etkileşimin akabinde Arap tarihyazıcılığının da etkileri daha somut bir şekilde görülmeye başlanmıştır.²⁴⁷ Uzun vadede ve nihaî anlamda edebî üslubun etkisi son vak'anüvisine kadar devam etmiştir. Süreç içinde peyderpey değişim ve dönüşüme uğrayan, dildeki ağıdalı unsurların sadeleşmesi ve seyrekleşmesidir.

Tarih yazım geleneğinde öne çıkan hususiyetlerden bir diğeri de *istitrâd* başlığı altında kaleme alınan bölüm ya da kısımlar olmuştur. İstitrâd, asıl mevzudan olmayıp sırası gelmişken söylenen söz anlamına gelmektedir.²⁴⁸ Bu, müellife sistematik ve yoğun bir biçimde olay aktarımına boğulmuş muhteviyatın kısmen de olsa dışına çıkma imkânı vermektedir. Osmanlı tarih anlatımın, dil yönü bir tarafa bırakılırsa, olay örgüsünü yorum ve değerlendirmeye girmeden sade bir şekilde işlediği dikkate alındığında, bu tür başlıklar geleneğin kendine has aktarım üslubunun ötesine geçtiğinin görüldüğü önemli kısımlardır. Müellif, bu bölümlerde daha öncesinde anlattığı bir olayın devamı niteliğinde ayrıntıları işleyebildiği gibi (ki bu rutin anlatımın derinleştirilmesi ve detaylandırılması olarak alınabilir) hadiseye dair kendi yorumlarına da yer vermiştir. Dolayısıyla bu tarz bölümler (tabi ki hepsini kapsamayabilir) vak'anüvisin olay örgüsünün ve aktarımının dışına çıkıp kendi düşüncelerini zikredebildiği kısımlar olması hasebiyle tarih anlayışını ve kendi bakış

---

²⁴⁶ Şanizade'nin konu başlıklarında kısmen Farsça olarak kullandığını yerlere birkaç örnek verilebilir: "Âmeden-i ser-i maktû-i Segbân-başı-yı sâbık," Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 57; "sûret-i tasdik-nâme ez-teraf-ı Hümayûn dâde şud," Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 221; "Sûret-i hatt-ı hümayûn ki be-bâlâ-yı takrîr-i mezkûr keşîd şud," Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 335; "firistâden-i Kara Mehmet Ağa be-teftîş-i reâyâ," Şanizade, a.g.e., Cilt IV, 1290, s. 9; "Ta'yîn-şüden-i Sıdk-zâde Efendi be-mükâleme ve zikr-i ahvâl-i ba'zı havâlî," Şanizade, a.g.e., Cilt IV, 1290, s. 23; Fakat genel itibariyle Şanizade, daha sade terkiplerden oluşan başlıklar kullanmıştır: "Bazı tevcihât-ı İlmiyye," Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 58; "Fransa Maslahat-güzârı'nın Bâb-ı âli'ye takdîm eylediği takrîridir," Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 330; "ahvâl-i Âsitâne," Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 336; "azl-i kâdî-i Üsküdar ve Nefy-i Dervîş Bey," Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 114.

²⁴⁷ Tekindağ, a.g.e., s. 659.

²⁴⁸ Tarih-i Cevdet'in de bazı kısımlarında bu tarzda bir yol takip edilmiştir: "Arasözlerin [istitrad] uzunluğu bir cümleyle iki sayfa arasında değişir, genellikle eğlendirici bir "garibe" ile açıklayıcı not arasında geçiş tespit etmek de mümkün değildir. Böylece 16. yüzyıldan itibaren fiyat ve sikke değerleri, Kûh-i Nur elmasının hikâyesi, Hz. Muhammed'e ait 'teberrükât-ı seniye-i nebeviye'nin keşfedilmesi, Avrupa'daki diplomatik kurallar veya astroloji üzerine uzun risaleler, ruznamçe kurumunun kökeni, Bulgarların Ortodoks Milleti içindeki konum ve durumu ya da Mustafa adlı makam sahiplerinin bir listesi" bu kategoride karşılaşılabilecek örneklerdendir. Bkz. Neumann, a.g.e., s. 60-61.

açısının haritasını çıkarabileceğimiz alanları oluşturmaktadır. *Sâniha* başlığı altında yazılanlar da aynı bağlamda değerlendirilebilir.

Osmanlı tarihçiliği, bir tarih yazım geleneği olarak temelde iki başlık altında değerlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle, Osmanlı öncesi dönemde İslam dünyasında oluşmuş ve kendine has eserler ortaya koymuş iki tür ekolü, Osmanlı tarih yazım geleneğinin oluşmasında etkili olduğu ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi, ilmî tarihçilik olarak isimlendirebileceğimiz klasik İslam tarihçiliğidir.²⁴⁹ Bu oluşum, kaynak tespitinde aktarım ya da rivayetin güvenilirliğini belirleme sağlam usullere dayanan, anlatımda sade ve ağdasız bir dil kullanmayı yeğleyen tarih yazım geleneğidir ki ulemanın tekelinde kalmıştır. Erken dönem (9. ve 10. yüzyıllar) tarihsel çalışmaların en kapsamlı eserleri sunmalarından ötürü dönemin tarihsel geleneğini el-Belâzurî (ö. 892) ve et-Taberî'nin (ö. 923) en iyi şekilde temsil ettiği kabul görmektedir. Bu kişilerin yaptığı çalışmalar, kapsamına aldıkları her bir olay ve kişi hakkında test edilmiş, güvenilir tüm bilgileri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Her bir olay için müellifler kaynaklarını isnat biçiminde belirtmişlerdir. Bu “zincirler” genellikle tasvir edilen olayların görgü tanıklarına kadar gitme iddiasındadır.²⁵⁰ İlk etapta hadislerin sıhhatlice toplanıp kayıt altına alınması için geliştirilen yöntem, bu tarz tarihsel haberler için de kullanılmaya başlanmıştır. Burada her ne kadar usûl olarak aynı şey olsa da nitelik yönünden farklılık ortaya çıkmaktadır. “Hadis bir olayla, bizatihi bir olay olduğu için nadiren ilgilenir ve normal olarak zaman ya da yer belirtmez; onun amacı bir dini doktrini iletmek ve bu doktrine peygamberî otorite kazandırmaktır. Buna karşılık tarihsel haberin, bazı hukukî veya teolojik imalar taşısa bile, açık amacı bir somut olay hakkında bilgi aktarmak” olmuştur.²⁵¹ Dolayısıyla rivayet usulü, aktarılması icap eden olayın önüne geçebilmiştir.²⁵²

---

²⁴⁹ İslam tarihinde gerçek anlamda kronolojiye ve coğrafyaya dayanan, yazılan malzemenin tenkit süzgecinden geçirildiği tarih ilmi Medine’de tefsir ve hadisle uğraşan din âlimleri arasında ortaya çıkmıştır. Başlangıçta peygamberin hayatından bahseden “siyer”, ve savaşlarından bahseden “megâzi” alanlarında çalışmalar yapılmıştır. Medine’de Hadisçi Tarih Ekolü oluşurken, Irak’ta Haberci Tarih ekolü ortaya çıkmıştır. Bkz. Akbulut, a.g.e., s. 11.

²⁵⁰ R. Stephen Humphreys, **İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması**, Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004, s. 101.

²⁵¹ Humphreys, a.g.e., s. 113.

²⁵² Taberî, buna örnek olarak gösterilebilir: “Benim bu kitabımı gözden geçirenler bilsinler ki, bu eserimde anlatılan her bilgi ve haber, pek azı hariç olmak üzere, akli delillere, insanların fikir ve akıllarıyla düşünerek buldukları sebeplere dayanmayıp, ancak senetleriyle râvîlerini gösterdiğim haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonra gelenlere dair olan haber, olay ve hadiselerin her biri, bunları gözleriyle görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere, ancak o halleri gören ve

Diğeri ise edebî tarihçilik olarak adlandırılabilen bir başka yazım geleneğidir. Farsça'nın ve eski İran efsanelerinin yeniden ortaya çıkış evresinde doğmuştur. Kaynağı çok da önemli görülmemeyen ya da kaynağın güvenilir olup olmadığına ehemmiyet verilmeyen, gerçeğin araştırılıp bulunması yerine ahlakî telkinlerin gaye edinildiği, ilmi tarihçiliğin sade dil ve üslubu yerine tumturaklı, külfetli ve belagatli bir dilin tercih edildiği bir ikinci geleneğin de Osmanlı'ya tesiri söz konusudur.²⁵³ Gelenekteki sübjektif temayüllerin mevcudiyeti, bu ekolün daha çok taraf tutmasına ve her muhitin kendi görüşünü aksettirmesine yol açmıştır. Türk ve Moğol devletlerinde fazlaca alaka görmesi, hükümdarlar tarafından himaye ve teşviki ikinci türün neşv u nema bulmasına imkân hazırlamıştır.²⁵⁴ Mesela Büyük Selçuklu hükümdarları İran'ın belge üretim geleneklerini özümsemişlerdir. Bunlar daha sonra yeni fethedilen Anadolu'ya taşınmıştır. Osmanlılar da Anadolu Selçuklularının belge üretim geleneklerini benimsemişlerdir.²⁵⁵

Her iki geleneğin orta dönemlerinin tarih yazıcılığı erken dönem tarih yazıcılığından doğmakla birlikte kendilerine has farklılıkları devam ettirmişlerdir. Arapça ve Farsça yazılan tarihlerdeki dil farklılığı salt linguistik farklılık olarak düşünülmemeyeceği ileri sürülmüştür. Çünkü her iki dil de belirli bir kültürel geleneğe neredeyse başlangıcından itibaren saygın bir yer vermiştir. Farsça yazan tarihçiler, Arapça yazanlara nazaran yeni Sasani kültürüne ait temaları daha fazla işlemişlerdir. İki gelenek aynı zamanda kronolojiye dair yaklaşımlarında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Arapça yazan tarihçiler mümkün olduğunca kesin olmaya gayret ederek, hadisenin meydana geldiği yılı, ayı, günü kaydetmeye çalışmışlardır. Kronolojik kesinliğe dair hassasiyetleri, bir yıllık çerçeve kullanımlarında da görmek mümkündür. Diğer taraftan Farsça yazanların, ay ve gün gibi zaman dilimlerine yönelik kayıtsız kalmaları bir tarafa, yıllık tarihlendirmeleri bile oldukça problemli bir durum arz eder. X. yüzyıldan itibaren genel olarak tarihçiler ilk iki buçuk asırlık döneme dair ilgilerini kaybetmişlerdir. Özellikle X. yüzyılın başlarındaki (908-932)

---

işitenlerin haber vermeleri, o haberleri nakletmeleriyle bilinir, akıl ve fikir ile bilinmez. Geçip gidenlerin bazılarını naklettiklerimiz haberlerin bir kısmını doğru ve hakiki bulmayıp inkâr edenler veyahut çirkin sayanlar bulunursa onlar bilsinler ki, bu haberler tarafımızdan uydurulmadan râvilerce bize nakledilmiştir. O haberler bize nasıl nakledilmiş ise biz de o şekilde alarak eserimize koyuyoruz.” Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Cilt I, Çev. Ahmet Temir, Zakir Kadiri Ugan, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1965, s. 7-8.

²⁵³ Şehname ve vak'anüvis geleneğinin en başat özelliğinin bu olduğu kolaylıkla söylenebilir.

²⁵⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s. 110.

²⁵⁵ Farooqi, a.g.e., s. 302-303.

siyasi felaketler, tarihe yönelik bakış açısında değişime yol açmıştır. Tarih, artık siyasi bir basiret ve ahlaki nasihatın kaynağı haline gelmiştir.²⁵⁶

Vak'anüvislik müessesesini göz önünde bulundurduğumuzda, vak'anüvis tarihlerinde edebî tarih geleneğinin tesirinin izlerini daha kolay müşahede edebiliriz. Aslında Osmanlı tarih yazımı genel itibariyle kaynakların sıhhati açısından, diğer bir ifadeyle usul olarak ilmî tarihçiliği; üslup olarak ise edebî tarihçiliği tercih ederek her ikisini telif etme yoluna gitmiştir denebilir. Vak'anüvislerin eserlerinde ilmi tarihçilik ekolünün etkilerini, tarihlendirmelerdeki netlik hususiyetlerinde görmek mümkündür. Fakat vekâyi'nâme, senelik zaman dilimlerine göre tasnif edilmişlerdir. Olaylardan bahsedilirken tam tarihlendirme kullanılmakla birlikte genelde sadece ay ve gün belirtilmektedir. Örneğin Şanizade eserinde, "bin iki yüz otuz senesi rebî'ulevveli guresinde,"²⁵⁷ "mah-ı şevval-i mükerremi üçüncü gününde,"²⁵⁸ "mah-ı rebî'ulevvelin on beşinci günü,"²⁵⁹ "mah-ı cumâdelûlânın yirmi dokuzuncu günü"²⁶⁰ şeklinde tarihlendirmeler yaptığı gibi bazen "yevm-i 'îdde," ya da "îd-i şerifin ikinci günü,"²⁶¹ "yevm-i arafede,"²⁶² "evâhır-i mah-ı rebî'ulâhırda,"²⁶³ "evâil-i şehir-i ramazanda,"²⁶⁴ "evâil-i mah-ı merkurda,"²⁶⁵ "nısf-ı recebte,"²⁶⁶ şeklinde çok daha muğlâk zaman dilimleri kullanmıştır. Ama bu tür belirsizliklerin sınırı, olayların yıllık olarak tasnif edilmesiyle ya da hadiseden bahsedilirken daha önce net bir tarihin zikredilmesiyle kesinlik kazanabilmektedir.

Her ne kadar edebî üslubun seçilmesi vak'anüvis tarafından eleştirilse de nihai anlamda bunun üstesinden geldiğini ileri sürmek güç olacaktır. Na'îmâ'dan Cevdet Paşa'ya birçok vak'anüvis bu ağdalı üslubu eserinin başında yerse de sonrasında aynı ifade tarzını kullanmıştır.²⁶⁷ Şanizade de bu tür bir üslup tarzını eleştirmektedir: "... İfade-i hakikat-i mâ fi'l-bâl etmeye sa'y ve dikkatten ziyade, elfâz ve makâlde zinete ve fenn-i inşâda arz-ı maharete meyl ü rağbet ettikleridir.

²⁵⁶ Humphreys, a.g.e., s. 166-168.

²⁵⁷ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 235.

²⁵⁸ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 146.

²⁵⁹ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 351.

²⁶⁰ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 115.

²⁶¹ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 146.

²⁶² Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 147.

²⁶³ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 361.

²⁶⁴ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 94.

²⁶⁵ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 128.

²⁶⁶ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 133.

²⁶⁷ Bunun paralelindeki konular tezin birinci kısmının üçüncü bölümünde ele alınmıştır. Bkz. Vak'anüvis Geleneği, s. 20-21.

Zira riayet-i seci' ve kavâfi, teksîr-i kelamla hakk-ı tabiri ihlal ve ifsat ve kuvvet-i mefhum-i takriri, tagyîr ve berbat etmeye bir emr-i kâfidir.”²⁶⁸ Buradaki temel tenkit, tumturaklı, külfetli, ağdalı ve belagatli bir dilin seçilmesinin, anlatılması ya da aktarılması icap eden olayın hakikatine zarar vereceği, onu bozup değiştireceğinin düşünülmesidir. Şanizade, “aleyhinde bulunduğu lafız sanatlarıyla dolu üslubu zevk ve arzu ile tatbik etmemiş, devrine göre kısa cümleli bir dil kullanmış, fakat iliklere işlenmiş derecede fikrî, edebî bir anane haline gelen seci ifade düşkünlüğünden ve bazı klişelerden kendini büsbütün kurtaramamıştır. Bununla beraber anladığı tarih telakkisine uygun, fikir ve mana ile dolu bir ifade kullanmış ve Tanzimat devrine gelinceye kadar yazılan Osmanlı tarihlerinin asrî anlayışına en yakın ve en ilmî olanını meydana getirmiştir.”²⁶⁹

Ataullah Efendi eserinin mukaddimesinde, “tarihi kemâ hüve hakkuhû zabt u tanzîme kâdir müverrihlerin” pek az olduğunu ifade etmektedir. Tarih eseri telif edilirken, durumu göre “elfâz-ı mermûze” yani imâlî ifadeler kullanmanın lazım geleceğinden bahsetmektedir. Sonrasında ise tarih yazımındaki kuralların, diğer sanatların kaideleri gibi olduğunu ama her meslekte ve metotta kural ve usulün çokça olduğu ifade edilir.²⁷⁰ Vak'anüvislik geleneğinde edebî üslup yoğunluklu bir anlatım tercih edilmesi ve birtakım değerlendirmelerde şiir, atasözü, deyim, ayet ve hadis gibi alıntılara başvurulması Şanizade'nin “elfâz-ı mermûze” şeklinde ifade ettiği üsluba tekabül etmektedir. Ve bu tür bir üsluba, *Tarih-i Şanizade*'de sıklıkla başvurulduğu görülmüştür: “Âfetü'r-riyâseti za'fu's-siyâseti,”²⁷¹ “Ez-siyâset nizâm bâyed melik, bî-siyâset halel-pezîr buved,”²⁷² “Ne der her sühan bahs-kerden revâst, hatâ ber-büzürgân giriften hatâst,”²⁷³ “Velâyetü'l- ahmakı serî'atü'z-zevâli,”²⁷⁴ “Derzîr-i tîg-i hâdis ber-dest ü pâ me-zen, ki-în derd-râ be-cüz ser teslîm çâre nîst,”²⁷⁵ “Çü fursat-yâft kârî cüz-gezîden nîst çûn mâreş, eğer bî-dest ü pâ bînî me-gû dervîş-i

²⁶⁸ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 21.

²⁶⁹ Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatı Tarihi, Tahlili ve Tenkidi**, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1964, s. 618.

²⁷⁰ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 24.

²⁷¹ “Devletin afeti, güdülen siyasette zaaf göstermektir.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 716.

²⁷² “Hükümdara düzgün siyaset gereklidir. Siysetsizlik anarşi doğurur.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 716.

²⁷³ “Her şeyi konuşmak caiz değildir. Büyüklerin hatasını bulmaya çalışmak ise hatadır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 860.

²⁷⁴ “Ahmağın idareyi ele alması, çöküşü hızlandırır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 875.

²⁷⁵ “Kılıç altındaki olaya el ayak vurma! Çünkü bu derdin, başı teslim etmekten başka çaresi yoktur.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 932.

zalim-râ,”²⁷⁶ “Ve râ’î’ş-şâti yahmî-z-zi’bü ‘anhâ, fe-keyfe ize’r-ru’âtü lehâ ziyâbün,”²⁷⁷ gibi ifadeler Şanizade tarafından zikredilmektedir.

Neticede oldukça güçlü bir geleneğin oluştuğu düşünülürse, vak’anüvisliğe getirilen eleştirilerle ve şahsi çabalarla bir değişimin söz konusu olamaması anlaşılabilir. Dildeki aşamalı dönüşümle eş zamanlı olarak gerçekleşen kısmî bir sadeleşme sürekli mevcuttur. Özellikle ilk resmi gazete olan *Takvîm-i Vekâyi’* ile birlikte bu durum daha somut bir hal almıştır. II. Mahmud’un fermanıyla, 1 Kasım 1831’de Türkçe olarak yayımlanan gazete, sonrasında diğer belli başlı dillerde de neşredilmiştir.²⁷⁸ Gazete çıkarmakla temelde habercilik, eğitim ve devlet icraatlarının herkes tarafından bilinmesi hedeflenmiştir.²⁷⁹ Bu gazetenin çıkış nedenleri Mukaddime-i Takvîm-i Vekâyi’ başlığı altında şu şekilde zikredilir; “Eskiden ‘vaka’nüvis’ denilen resmi tarih yazarları vardı. Bunlar yaşadıkları dönemin önemli olaylarını yazarlardı. Ancak yazılar yirmi otuz yıl sonra bastırılabilirdiğinden halk gerçekleri zamanında öğrenemiyor ve olaylar çoğu kez yanlış yorumlanıyordu. İşte bu mahzurları önlemek, iç ve dış olayları halka zamanında duyurabilmek için *Takvîm-i Vekâyi’* çıkmaktadır”²⁸⁰ Bunun sonucunda dildeki sadeleşme süreci, gazete dili olarak yaygınlık kazanmıştır. Gazetenin vak’anüvis Es’ad Efendi’nin yönetiminde çıkması ve umûr-ı dâhiliye, umûr-ı hariciye, mevâd-ı askeriye, fûnûn, tevcihât-ı ilmiye, ve ticaret gibi konulara yer vermesi içerik bakımından vak’anüvis tarihleriyle örtüşür.

²⁷⁶ “Bir fırsat bulunca yılan gibi ısırıktan başka işi yoktur. Eğer elsiz ve ayaksız bir halde görürsen, onu zalim dervişe söyleme.” Bkz. Şanizade Mehmet Atallah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 978.

²⁷⁷ “Çoban, kuzuları kurttan korur, ama kurtlar çoban olursa yapılacak bir şey yoktur.” Bkz. Şanizade Mehmet Atallah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 979.

²⁷⁸ Toplumlar gazetesinin iki önemli görevi vardır: Bunlar, iktidarın bildirdiklerini halka iletmek ve halkı siyasi güncel olaylar hakkında bilgilendirmektir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldıran ve devlet yönetiminde reform hareketlerine girişen II. Mahmut’un icraatlarına paralel olarak 1831’de *Takvîm-i Vekâyi’* in Osmanlıca ilk resmi gazete olarak neşredilmesi tesadüf olamaz. 1830 yılları II. Mahmut’un iktidarı merkezleştirmeyi amaçladığı bir dönemdir. Padişah, reformlarının gerçekleşmesinde siyasi basın gücünün farkındadır. Yurt içinde kamuoyu oluşturmayı hedeflediği kadar imparatorlukta reform ve değişimleri batı dünyasına duyurma arzusu içinde Arapça, Ermenice ve Rumca baskıları da yayımlanmıştır. Ayrıca daha öncesinde Mısır’da Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın teşebbüsü ile 1827’de *Cerîde-i Mısriyye* yayımlanmış ve Osmanlı Devleti’ne karşı etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. *Takvîm-i Vekâyi’* haftalık olarak yayımlanan bir gazetedir. Resmi ilanların yanı sıra iç ve dış gelişmelere ilişkin haberler yer almaktaydı. Resmi bir gazete olmasından dolayı makale içerikleri devletin görüşleri doğrultusunda idi. 1860’tan sonra sadece resmi duyurular ve kabul edilen yasa metinleri yayımlanır oldu. II. Abdülhamit devrinin büyük bir kısmında yayımlanmasına karşın, 1878 yılından 1891 yılına kadar yayımlanmadı. 1892 de yeniden yayın hayatı durdu. 1908 de Jön Türk İhtilali sırasında tekrardan yayımlandı. Türkiye Cumhuriyeti döneminde onun yerini Resmi Gazete almıştır.

²⁷⁹ Alpay Kabacalı, **Türk Basımında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 10.

²⁸⁰ M. Nuri İnuğur, **Türk Basımında İz Bırakanlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1988, s. 2.

Her ne kadar böyle bir tarz benimsense de vak'anüvislik müessesesi bir taraftan kendisini devam ettirmiştir. Şanizade'nin, II. Mahmut'un saltanat döneminin ilk yıllarında görev yapmış ve ilk gazetenin yayın hayatına girmesinden hemen önce eserini kaleme almış olması, *Tarih-i Şanizade*'yi hem üslup hem de içerik olarak önemli kılmaktadır. Şanizade, tarihinde üslup açısından iki tür dil tercih etmiştir. Birincisi, vak'anüvis geleneğinin adeta ayırt edici özelliği haline gelen ağdalı, belagatli, edebî yoğunluğun ön plana çıkarıldığı ve içeriğin ikinci plana itildiği anlatı tarzıdır. Bu, vak'anüvislerin edebî maharetlerine göre değişiklik gösterse de nihai anlamda hemen hemen aynı edebî yoğunluk, kurumun ortadan kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Asrın sonlarında görev yapan Cevdet Paşa bile eserinde edebî üsluba dair değerlendirmelere yer vermek durumunda kalmıştır.²⁸¹

Şanizade'nin tercih ettiği diğer dil ise yer yer konuşma dilinin kullanıldığı daha az edebî yoğunluğu olan sade bir anlatım tarzıdır. Dilin edebî anlatım açısından yoğunlaştığı bölümleri de ikiye ayırmak yerinde olacaktır: İlk kısım, başta padişah olmak üzere diğer devlet ricalinin övüldüğü bölümlerden teşekkül etmektedir. Diğer kısım ise, başkaldırıda bulunmuş, karışıklığa sebebiyet vermiş, görevini kötüye kullanmış kişilerin cezalarına dair olan bölümlerdir ki, burada o şahıslara yönelik eleştirilerde bulunur. Bu tür yerlerde, hakarete varan mahiyette ifadeler edebî yoğunluklu cümlelerle bir arada bulunur: “Rehâvet-i zemân ve te'dîb ü terbiye ve hadd ü ta'zîr müzâvelesinde fikdân sebepleriyle bî-bâk ü pervâ kâzûrâ-endâz-i ricâl ü küberâ olduğundan, vaktü mevsime münasip ithaf ihdâ ve mesâlih-i cesimede kendisine müracaat ü itina eylemeyenler hakkında fem-i mârdan semm-rîz olan dehânını küşad ve dem-i akrepten tîz olan zebânını ı'âd etmekle...”²⁸² ifadeleri bu kısma misal olarak verilebilir. İkinci bölümde daha sade anlatımlar tercih edilmektedir. Bu tarz yerler, isim ve sıfat tamlamalarının seyrekleştiği daha hafif bir üslupla kendini gösterir. Bazen tamamen konuşma dili anlatıma hâkim olmaktadır. Bu kısımlarda genel olarak vakalar, o hadiseye şahit olan kişinin ifadeleriyle aktarılır.²⁸³ Hatta yerel unsurlar barındıran aktarımlar dahi söz konusu olabilmektedir: “İnç kadar cehd gillemek murâda; nasîb çilla mukadderden

²⁸¹ Bkz. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt I, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1312, s. 84.

²⁸² Şanizade, a.g.e., Cilt I, s. 183.

²⁸³ “Eğer Seyyidî Ali Bey, şu gemilerin üzerine beş gemiyle gönderilse, onların cümlesini bize esir eder, amma iş başkadır.” Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt I, s. 47.

ziyade.”²⁸⁴ Şanizade eserinin ikinci cildinde Ermenilerin, Katolik mezhebine geçmelerinden bahsettiği bölümde Osmanlı Devleti’ne yönelik uygun olmayan ifadeleri dillendiren kişilerin sürgün cezası alışlarını zikrederken “istenilen şeye ne kadar çaba sarf edilirse edilsin, takdir edilenden fazlası gerçekleşmez” diye çevrilebilecek yarı Ermenice yarı Türkçe olan terkihi aktarmaktadır. Düzoğulları ve Anzavuroğulları arasında çıkan kavgadan bahsedildiği bir başka bölümde de “...çe. İnç kak gudes zo?” yani “...olmaz. Ne halt ediyorsun ulan?” ifadesi zikredilmektedir.²⁸⁵ “Aman efendi aman! Bu gavurların kastı yaman görünür. Şunlara rızamız ile varıp teslim olmayalım. Bari, ya selamet ya şehadet yolunda ölelim” şeklindeki aktarım cümlesi, konuşma dilindeki üsluba örnek olarak verilebilir.²⁸⁶

Aslında yerel ya da olaya has bir dilin kendisinde mevcut olduğu bir aktarım Şanizade’nin kendine özgü ifade tarzının bir başka veçhesini oluşturmaktadır. Örneğin, Karaman Çarşısı’nda bulunan bir bakkalda medrese talebesiyle dükkân sahibi arasında çıkan tartışmanın ardından olayın büyümesi neticesinde talebenin sürgüne gönderilmesi mevzu bahis olmuştur. Şanizade bu olayı aktarırken medrese talebelerinin tepkilerine de yer verir: Medreselerde tedris gören talebelerin toplanarak “bu ne demek! Bir bakkal gâvuruna iki sille urmağla talebe-i ulûmu bu mertebe darba Madrûbî Hâce bile gayr-ı razı ve hususan ‘Darabe Zeydün Amran’ makûlesi...” şeklinde bir üslup seçerek hadiseyi eserinde kaydeder. Devamında ise, “Amr’la kavga eden Zeyd gibi öfkeyle bana saldıran bir nahivciyle başım derde girdi. Zeyd’in sürüklemesi sebebiyle başını kaldıramıyor. Zaten başında cer amili bulunurken kendini nasıl doğrultabilir.”²⁸⁷ ‘Darabe Zeydün Amran’ Nahiv ilminde²⁸⁸ kullanılan en meşhur örneklerden biridir. İlim talebesinin olayda adı geçmesi Şanizade’nin bu tarz bir ifade şeklini tercih etmesine imkân tanımaktadır.²⁸⁹

Bu tasnif, Ataullah Efendi’nin düz yazıda kullandığı ifade şeklidir. Aynı zamanda eserde edebî ve dinî unsurlar başlıkları altında kategorize edebileceğimiz

---

²⁸⁴ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, **Şânî-zâde Târîhi**, Cilt II, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s. 819; Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, **Tarih-i Şanizade**, Cilt II, Dersaadet, Ceride-i Havadis Matbaası, 1290, s. 368.

²⁸⁵ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 939.

²⁸⁶ Şanizade, a.g.e., Cilt IV, 1290, s. 137.

²⁸⁷ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 810.

²⁸⁸ Nahiv, Arapça gramerinin söz dizimi kuralları ile i’rab bölümünü kapsayan bir ilimdir. Bkz. İsmail Durmuş, “Nahiv,” **DİA**, Cilt XXXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 300-306.

²⁸⁹ Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 359.

ifade şekilleri anlatımı kuvvetlendirmek için tercih edildiği gibi, sözü neticeye bağlamak üzere de kullanılmıştır. Tablo 5'te bu edebî ya da dinî ifadelerin ciltlere göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 5. Tarih-i Şanizade'deki Edebî ve Dinî Unsurların Dağılımı					
Dinî ve Edebî Alıntılar/Ciltler	Cilt 1	Cilt 2	Cilt 3	Cilt 4	Toplam
Arapça Özdeyiş ve İfadeler	46	55	46	38	185
Arapça Atasözleri	25	133	54	54	266
Arapça Şiirler	7	56	25	21	109
Arapça Deyimler	4	6	5	0	15
Arapça Dualar	13	28	25	9	75
Farsça Özdeyiş ve İfadeler	3	5	1	0	9
Farsça Atasözleri	2	2	0	1	5
Farsça Şiirler	32	122	76	37	267
Farsça Deyimler	2	2	0	0	4
Farsça Dualar	1	0	0	0	1
Türkçe Özdeyiş ve İfadeler	2	0	0	0	2
Türkçe Şiirler	20	47	38	10	115
Arapça- Farsça İfadeler	1	2	2	0	5
Ayetler	46	70	42	31	189
Hadisler	9	42	6	7	64
Mevzu Hadisler	4	8	2	0	14

Ermenice İfadeler	0	1	1	0	2
Genel Toplam	1327				

Yukarıdaki tabloda yer alan istatikler²⁹⁰, edebî anlatımın baskın bir şekilde Arapça ve Farsça'ya ait unsurlarla güçlendirildiğine işaret etmektedir. Türkçe unsurlar, eserin bütün ciltlerinde geri planda kalmaktadır. *Tarih-i Şanizade*'denin birinci cildinde toplamda seksen iki Arapça, kırk Farsça ve yirmi iki tane Türkçe ifadeye yer verilmektedir. İkinci ciltte iki yüz elli Arapça, yüz otuz bir Farsça ve kırk yedi adet Türkçe ifade geçmektedir. Üçüncü ciltte yüz otuz Arapça, yetmiş yedi Farsça ve otuz sekiz Türkçe ifade zikredilmektedir. Son ciltte ise yüz on üç Arapça, otuz sekiz Farsça ve on adet Türkçe ifade bulunmaktadır. Diğer taraftan mevzu hadisler de bu kategoriye dâhil edilirse, birinci ciltte altmış iki, ikinci ciltte yüz kırk sekiz, üçüncü ciltte yetmiş beş ve son ciltte de kırk yedi adet dinî kaynaklı ifade yer almaktadır.

Tarihsel metinlerdeki beyit alıntılarının belirli aralıklarla metne dâhil edilmesi, diyalog ya da mektuplarla aynı amaç doğrultusunda, yani tarihçinin kendi adına konuşmadan ya da herhangi bir değerlendirme yapmadan zikredilen olaylara veya şahıslara dair dolaysız yorum ya değerlendirme yapabilmesine imkân sağlamak için kullanılmasıyla alakalı olmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse şiir, bir yorum vasıtası olarak müellifin kendisini güvenli bir şekilde başkaları üzerinden ifade etmesine imkân tanımıştır.²⁹¹ *Tarih-i Şanizade*'de bu tür ifade tarzına sıklıkla başvurulmaktadır: “Küllü inâ'in yeteraşşahu bimâ fîhi,”²⁹² “Her kücâ bâd ancâ berbâd,”²⁹³ “Ân kes ki ne-dâned ü ne-dâned ki ne-dâned; Der- cehl-i mürekkeb ebedi'd-dehr be-mâned,”²⁹⁴ “Men cenne sâ'aten lem yufik ebeden,”²⁹⁵ “Hüşt-dâr ki rüzgâr şûr-engîzest, Eymen me-nişîn ki tûg-i devrân tûzest; Der-kâm-ı tû ger zemâne

²⁹⁰ Bu tablo oluşturulurken Ziya Yılmaz'ın *Şânî-zâde Târîhi* isimli transkripsiyon çalışması esas alınmıştır.

²⁹¹ Humphreys, a.g.e., s. 122.

²⁹² “Her kap içindekini sızdırır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 69.

²⁹³ “Her nerede olursa orayı berbâd eyler.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 81.

²⁹⁴ “Bilmeyen o kimse, bilmediğini de bilmez. Tam cehalet dünyada ebedî kalır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 97.

²⁹⁵ “Bir an cinnet geçiren, sonsuza dek iflah olmaz.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 115.

lüzvîne nihed, Zinhâr fûrû me-ber ki zehr âmizest,”²⁹⁶ “Bisyârî-i düzdân ez-
müsâmaha-i şihneest,”²⁹⁷ “Sipahî heme kîne-ver çün sibâ‘, velî çün behâyim ki der-
ictimâ‘,”²⁹⁸ “en-Nâsü ‘alâ sülûk-i mülûkihim,”²⁹⁹ “Îzâ ednâke sultânen fe-zidhu,
mine’ta‘zîmi va’hzirhu ve râkîb, feme’s-sultânu ille’l-bahru ‘izemen, ve kurbü’l-
bahri mâhzûru’l- ‘avâkıbı,”³⁰⁰ “Lâ yegurrannake mine’s-sultâni karâbetün ve lâ
uhuvvetün fe-inne ehakka’l- eşyâ‘ bi-tarîkı’n-nâri akrabuhum minhâ,”³⁰¹ gibi sözler,
bu bağlamda örnek olarak verilebilir.³⁰²

Ataullah Efendi eserini kaleme alırken düz yazıda kullandığı Arapça ağırlıklı edebî üslup, şiir, atasözü ve deyimlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında düz yazıdaki Farsça ifadeler, özellikle vak’anüvis gelenekte çoğunlukla tercih edilen Farsça başlıklar Arapça’ya nazaran ikinci planda kalmaktadır.

Osmanlı tarih yazım kültüründe birtakım hususiyetler hemen hemen her dönemde devamlılık gösterse de hem yazım usulünde hem de konu dağılımında belli dönemlerde değişiklik olmuştur. Na’îmâ tarihine baktığımızda daha çok savaşların, zaferlerin ya da tevcih ve tayinlerin zikredilmesi, Şanizade tarihinde yerini isyanlara, iç karışıklıklara, ayaklanmalara, yağma ve talanlara, idam ve sürgünlere bırakmıştır. Şanizade de buna değinmektedir: “Tevarih-i atîkanın bazında mültezem, ancak fesahat ve bazı katl ü tedmîr-i eşkıyadan ibaret bazısında dahi ekser makâl, tarif-i ahval-i harb ü kıtal ve bazısında ise mültezem, kıdem-i emsâr u ümeme dair ahvaldir.”³⁰³ Dönem ve duruma göre bahsedilmesi icap eden şeyler ister istemez değişiklik gösterir. Tarih özü itibariyle değişim ve dönüşümlerden müteşekkildir. Durağanlığın ve sükûnetin müşahede edilmesinin pek mümkün olmadığı II. Mahmut

²⁹⁶ “Zaman kargaşayı tahrik ettiği için uyanık ol! Zamanın kılıcı keskin olduğu için oturduğun yere pek güvenme! Zaman ağzına baklava bile koysa, zehir karışmış olduğu için sakın unutma!” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 132.

²⁹⁷ “Yankesicilerin çokluğu, yöneticinin müsamahasındandır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 365.

²⁹⁸ “Ordu mensupları düşmana karşı yırtıcı hayvanlar gibi kindardır, fakat toplu halde iken dört ayaklı hayvan gibidirler.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 360.

²⁹⁹ “İnsanlar, yöneticilerinin yaşantıları üzeredir.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 379.

³⁰⁰ “Hükümdar sana yaklaştığı zaman saygını arttır, ondan sakın ve tetikte ol! Çünkü hükümdar büyüklük bakımından denize benzer ve denizin kenarı sonuçları itibariyle mahzurludur.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 572.

³⁰¹ “Sultanın akrabası olman, hatta kardeşi olman seni aldatmasın, çünkü ateşin yakmasına en elverişli olan ona en yakın olmandır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 633.

³⁰² Aynı şekilde daha birçok örnek zikretmek mümkündür, Bu anlamda Yılmaz’ın çalışmasının ilk cildindeki 24, 45, 90, 106, 132, 142, 179, 184, 186, 199, 307, 308, 321, 328, 341, 359, 365, 369, 471, 472, 504, 509, 570, 632, 670, 685 ve 717 numaralı sayfalara müracaat edilebilir.

³⁰³ Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 22.

döneminin tarihe düşülmüş kaydı da bir o kadar kargaşayı ve karışıklığı kendinde barındırmaktadır.

Günümüz tarihçileri, birçok açıdan geçmişteki meslektaşlarından avantajlı konumdadır. Özellikle görevde bulunduğu dönemi yazmak durumunda kalan vak'anüvislerden -birtakım dezavantajlarla birlikte- hem dönemi daha objektif değerlendirme hem de geçmişi daha etraflıca ele alabilme açısından daha iyi bir konuma sahip idiler. Uzak geçmişin daha az bilenebileceği görüşünü temel aldığımızda ise günümüz tarihçileri daha şansızdır. Bu usûlü geliştiren Fransız tarihçi Marc Bloch'tur. Bloch, *French Rural History* isimli eserini "regressive method" (ircâî usûl) ile ortaya koymuştur. "*Lire histoire a rebours ya da reading history backwards*" tarihi geriye doğru okuma metodu diyebileceğimiz bu usulle Bloch bilenenden, yakın tarihten geriye doğru bir usul izleyerek tarih çalışması yapmayı önermiştir.³⁰⁴ Bu daha çok yerel ve tarihin bucağında kalan dönem ve konularla ilgili olsa da tarih özü itibariyle böyledir. Bir şeyin kayıt altına alınması, belgelerinin mevcut olması o şeyin tam anlamıyla bilenebileceği anlamına gelmez, gelemez. Sonuç itibariyle, tarihin insanla mukayyet olması onun mutlak mertebeye yükselmesinin önündeki en büyük engeldir. Aslına bakılırsa, geriye dönük tarih okuması yapmak da birçok durumda pek bir anlam ifade etmeyebilir. Ulaşılmak istenen, çalışılacak dönemin net olmaması durumunda, ona giden yolda netlik pek bir anlam ifade etmez. Döneme dair intibayı kısmen netleştirebilir ki bu da çoğu zaman nahif ve lagar kalacaktır. Vak'anüvisler, kendi dönemlerini yazarken olayların içinde bulunmaları özneliği kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir. Diğer taraftan, bu özneliği bir kenara bırakırsak, olayların yakinen izlenmesi birtakım netlikleri de temin edecektir. Ama burada yazıldıkları kadar yazılamayan olaylar da söz konusu olabilir. Tarihte gerçekleşen her şeyi yazabilmek mümkün olmadığı gibi, vak'anüvist eserlerin çoğunlukla hadiselerin gerçekleştikleri zaman diliminde kayıt altına alındıkları göz önünde bulundurulursa, sonradan önemli olarak addedilebilecek olaylar, o zamanda aynı şekilde görülmeyle dikkate alınmamış olabilir. Mesela, Şanizade'ye baktığımızda Sened-i İttifak, Yeniçeri ayaklanmaları, Rum İsyancıları ve

---

³⁰⁴ "Tarihçi, özellikle de tarımsal toplulukları inceleyen tarihçi, daima elindeki belgelerin insafına kalmıştır; geçmişin şifresini çözmek istiyorsa, çoğu zaman tarihi geriye doğru okumak zorundadır." Bkz. Marc Léopold Benjamin Bloch, **French Rural History: An Essay on Its Basic Characteristics**, trans. Janet Sondheimer, London, Routledge & K. Paul, 1966, s. xxviii.

Bükreş Antlaşması gibi önemli hadiseleri eserine aldığını görürüz. Fakat her vak'anüvis için aynı durum söz konusu olmayabilir.

Vak'anüvis tarihlerinin en belirgin özelliği, kronik olarak yıllık dönemlendirmelerin merkeze alınması ve olayların bu çerçeveye üzerine bina edilmesi olmuştur. Hadiselerin seçim ve dağılımını bakıldığında öncelikle göze çarpan *vukuât-ı şettâ* denilen rutin olayların yoğun bir şekilde aktarımıdır. Tarihlerin çoğu, neredeyse %50'e varan oranlardan bu anlatımlardan oluşmaktadır. Bu başlık altında, saraydaki tören ve kutlamalar, İstanbul'a gelen giden önemli devlet erkânı hakkındaki haberler, ziyaretler, davetler gibi muayyen ve rutin meseleler işlenir.

Diğer taraftan eserlerin kendi dönemine göre değişmesine bağlı olarak anlatının genelinde belli bir yada birkaç konunun ağırlık kazandığı görülmektedir. Şanizade'de söz konusu olan; yeniçerilerin isyanları, zorbalık ve zulümleri, Balkanlardaki isyanlar, özellikle de Rum isyanları ve devlet kademelerindeki yozlaşmadan kaynaklanan görev değişiklikleri, sürgünler ve idamlardır. Mesela, Cevdet Paşa'nın belirli oranda aynı dönemi yazdığı eserinde (1774-1826), III. Selim'in tahtan indirilmesi ve yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması meseleleri özel bir yer tutmaktadır.³⁰⁵

Tablo 6. Tarih-i Şanizade'denin İhtiva Ettiği Konuların Tasnifi					
Konu Dağılımı/Ciltler	Cilt 1	Cilt 2	Cilt 3	Cilt 4	Toplam
Doğum Haberleri	2	12	2	-	16
Ölüm Haberleri	10	13	3	2	28
Tayin, Terfi ve Tevcihât	55	49	16	9	129
Katl, İdamlar	16	28	11	22	77
Aziller	6	6	4	2	18
Sürgünler	14	19	6	5	44

³⁰⁵ Neumann, a.g.e., s. 64.

Layiha ve Vasiyetler	3	-	-	4	7
Vukuât-ı Müteferrika	6	8	6	16	36
Yangınlar	-	2	-	2	4
Salgın Hastalıklar	-	6	-	-	6
Sarayla ilgili Malumatlar	-	4	1	-	5
İstanbul ile alakalı Haberler	7	7	2	7	23
Anadolu'ya dair Malumat	1	6	2	2	11
Balkanlar ile ilgili Bilgiler	5	10	4	4	23
Sel Baskınları	-	1	-	-	1
Yeniçeri İsyan ve Zorbalıkları	5	2	1	3	11
Tercüme-i Ahval	6	5	2	1	14
Ferman Suretleri	22	25	9	11	67
Harp ve Ordu ile İlgili Haberler	40	16	8	13	77
Ayan İsyan ve Zorbalıkları	2	1	1	1	5
Ziyaret ve Teşrifler	2	-	-	-	2
Tören ve Kutlamalar	4	1	1	1	7
Tebdîlât ve tahvilât	14	14	3	-	31
İstidrâd- Sâniha	2	1	4	1	8
Davetler	3	-	-	-	3
Antlaşma ve Yazışma Haberleri	5	8	1	2	16

Antlaşma Metinleri	2	-	-	1	3
Garib Vak'alar	2	1	-	1	4
Askerî Düzenleme ve Sevkiyatlar	15	21	2	11	49
Muhtelif Hadiseler	3	-	1	-	4
Avdetler- Vürûdat	9	11	2	3	25
Yabancı Devletlerle Yazışmalar	3	-	-	-	3
İktisadi Malumatlar	1	1	1	2	5
Arap Eyaletlerine dair Malumat	5	13	1	2	21
Takrirler- Tezkireler-Yaftalar	9	1	-	3	13
Tıbbî Hadiseler	1	1	1	-	3
Vukuât-ı Cüziyye	1	-	1	3	5
Kavga ve Karışıklıklar	-	3	7	4	14
Azınlık Mezhepleri	-	-	1	4	5
Anadolu'daki İsyandar	-	2	1	1	4
Mudhike - Nükte	-	-	2	1	3
Vukuât-ı Kûsûf	-	1	1	1	3
Balkanlardaki İsyandar ve karışıklıklar	-	8	4	14	26
Astrolojik İzâhât	3	5	2	1	11
Avrupa'ya dair Mevzular	-	-	2	5	7
Yağma, Talan ve Soygunlar	-	2	-	4	6

Genel Toplam	883
---------------------	-----

Yukarıdaki tabloda, Şanizade'nin eserinde geçen olaylar genel itibariyle bir başlık altında toplanmaya çalışılmıştır. Burada, hem eserin hangi konulara başlık açtığı, neleri işlediği ve özellikle de hangi sıklıkla bu mevzulara değindiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şanizade'nin kitabında geçen her mevzuya başlık açmanın ya da bir takım konuları ortak bir isim altında toplamanın güçlüğünden bahsedecek olursak bu istatistiksel bilgi dökümünün genel bir intiba bırakmak için birtakım sınırları net tutulamamakla birlikte oluşturulduğunu söylememiz gerekir. Örneğin, eserde geçen ve tabloda kendisine en uygun düştüğü yer varsayılarak mezkûr kategoriye alınan olaylar bazen kısa ve öz bilgilerle bazen de tafsilatlı malumatlarla kaydedilmiştir. Daha somut ifade etmek gerekirse mesela, aynı başlık altında bir kişinin azlinden bahsedildiği bir bölümde aynı zamanda tayin ve terfiden de bahsedilebilmekte bazen de sadece azil veya katilden sonra o olayın sebepleri uzunca zikredilebilmektedir. “Avdet-i Vâhid Efendi ez-Boğaz” gibi bir bölüm başlığına bakıldığında, adı geçen kısımda Vâhid Efendi'nin aldığı tayin ve terfilerden söz edilmektedir. Hâlbuki avdet-vürûd başlıklı bölümler kısadır ve sadece olayın kendisiyle alakalı durumu haber verir.

Dolayısıyla başlıkların veya açılan bölümlerin isimleri altında her zaman aynı tarz ve usulde bir bilgilendirmeye karşılaşmak pek mümkün değildir. Başlığın içermediği malumatların zikredilebilme ihtimali daha dikkatli bir tetkik ve tahlili icap ettirmekle beraber yazılan eserin düzen ve tertibatının durumunu da ortaya koymaktadır. Burada sorun, biraz da spesifik başlıklar kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Neticede, vak'anüvisin görevinin olay ve vak'aları aktarmak olduğunu düşünsek bile Şanizade'nin fazlaca hususi başlıklar altında bir tarih yazıcılığına girişmesi çok parçacı bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Bunun haricinde, atomize olmuş vak'a anlatma ya da aktarma geleneği hem anlatımı güçleştirmiş hem de genel bir çerçeve oluşturma bağlamında sorun yaratmıştır ki Şanizade hemen hemen eserinin tamamında bu hususi başlıklar altında taksim ettiği olayların ötesine pek geçememiştir.

Diğer taraftan Şanizade, tarihçi geçinen müverrihlerin (müteverrih) hususiyetlerinden bahsederken şunları zikretmektedir: Bu tür tarihçiler, “umumi

tarihlerini yazmaya giriştiklerinde devlet ve milletlerin a'zam-ı eczasının hukukunu, kanunlarını, adetlerini, ahlak ve tabiatlarını ve bu hususların tebeddülâtını ve esbâb-ı inkılâbâtını beyan etmekten kaçınmışlar ve önemli özelliklerini ifade etmekten çekinerek sadece günlük münferit olayları yazmaya yönelmişlerdir.”³⁰⁶ Şanizade kendi eserini kaleme alırken (ki bu eser umumi olmasa da umumi Osmanlı tarihinin bir parçasıdır) Osmanlının kanun, adet, ahlak veya tabiatındaki değişim ve dönüşümlere, özellikle de onların sebeplerine, amil ya da etkenlerine yönelik neredeyse hiçbir değerlendirmede bulunmamıştır. Sadece günlük olaylardan bahsetmemiş de olsa belli bir rutinin dışına çıktığını söylemek zordur. Cüzî hadiselerin yanında küllî olanları zikretse de neredeyse hiçbir zaman bunların arka planına dair bir tahlil yapmamıştır.

Hâlbuki II. Mahmut döneminin başlarına tekabül eden vak'anüvislik görev süresi, yeniçerilerin isyan ve zorbalıklarının, Anadolu'daki veya Balkanlar'daki karışıklıkların, askeri düzenlemelerdeki değişim ve dönüşümlerin, Rum isyanının ve birtakım diğer milliyetçi tandanslı hareketlerin kendine yer bulduğu, sosyal ve siyasi kırılmaların görülmeye başlandığı bir döneme denk düşer.

Vak'anüvis geleneğinin nihai anlamda oluşturduğu bir yazım kültür geleneği, bir şekilde Şanizade de devam etmiştir: İçerik bakımından hükümdarın örtülü bir şekilde anlatının merkezinde yer aldığı, hadiselerin devlet merkezli bir tarzda seçilerek aktarıldığı, olay çemberinin ağırlıklı olarak öncelikle saray ve çevresi, sonrasında İstanbul ve akabinde taşra anlatılarından oluştuğu³⁰⁷ (taşra genel itibariyle siyasi ve sosyal olarak rutinin dışına çıktığı zaman dilimlerinde bu anlatıya dâhil edilmiştir³⁰⁸), üslup olarak ise üst bir dilin kurulduğu bir tür elit tarihyazım geleneğinin II. Mahmut dönemindeki durumudur. Gerek muhteviyat gerekse üslup açısından bir nevi üst dil kurulması, kaçınılmaz olarak vak'anüvis geleneğinin ortaya koyduğu eserlerin, elit bir kültür muhitine hitap etmesine yol açmıştır.

---

³⁰⁶ Şanizade Mehmet Atullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 22-23.

³⁰⁷ Şehname ve vak'anüvislik kurumu dışında da tarih kitapları yazmış olan Osmanlı müverrihleri olmuştur. Bunlar resmiyetin dışında olduklarından devrin haksızlıklarını ve halkın şikâyetlerini eserlerinde zikretmişlerdir. *Tevarih-i Âl-i Osman*'lar bu türe dahil edilebilir. XV. yüzyıldan Edirneli Ruhî Çelebi, Behiştî ve Oruç bin Âdil, XVI. yüzyıldan Şeyhulislam İbn-i Kemal, Rüstem Paşa ve Lutfi Paşa, XVII. Yüzyıldan Tezkireci Hasan Beyzâde'nin eserleri örnek olarak verilebilir. Bkz. Erol Özbilgen, **Bütün Yönleriyle Osmanlı: Âdâb-ı Osmâniyye**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, s. 596.

³⁰⁸ Geleneksel olarak tarih yazımı çoksesli bir anlatıya sahip olarak görülmemiştir. Bunun sebebi olarak ise aşağı sınıfların genel anlamda bu anlatının dışında bırakılmış olmalarıdır. Bkz. Traverso, a.g.e., s. 24.

3.1.4. Dönemin Sosyal ve Kurumsal Vaziyeti

Fransız devrimi sonrasında ortaya çıkan modern ulus devlet modeli ve ulusçuluk hareketleri Avrupa'nın diğer devletlerini ve imparatorluklarını etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğunu ve Balkan "Milletleri"ni de etkisi altına almıştı. Bu süreçte ikili bir seyir mevcuttur: Birincisi, eski düzenin, imparatorluk modelinin, işlevsiz bir hale doğru evrilmesidir. İkincisi ise bu süreçte eş zamanlı olarak alternatif bir siyasi yapılanmanın oluşmaya başlamasıdır.

XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlı'nın Avrupa topraklarındaki patrimoniyal bürokrasisi çökmeye başlamıştı. Siyasi muhalefet, askerlerini besleyemeyecek duruma gelmiş bulunan Osmanlı'nın en zayıf olduğu yer olan Yunan yarımadasında ortaya çıkmıştı.³⁰⁹ Osmanlı'daki millet sistemi, merkezi sistemin yozlaşması ve ekonomik düzenin kötüleşmesiyle bozulmaya yüz tutmuştu. Neticesinde de adaletsizliklere sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan Rum Ortodoks milletinin kendi içyapısındaki yozlaşmalar, ister istemez Osmanlı'nın Balkanlardaki siyasi ve de askeri hâkimiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu çift yönlü siyasi, ekonomik dejenerasyonlara tesadüf eden Batı'daki ulusçuluk hareketleri, Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyetini yitirmesini kolaylaştırmış ve diğer taraftan da bölgedeki ulusçuluk hareketlerini dolaylı yönden meşrulaştırmıştır. Buna ek olarak "Ortodoks kilisesi, Hıristiyanlık ve ulusçuluğun ideolojisini en azından birlikte yürütmüş ve ulusal kurtuluş hareketlerinde çok etkin bir rol oynamıştır."³¹⁰ Balkanlardaki ulusçuluk modelinin daha çok Alman versiyona mutabık kalması pragmatik olmakla birlikte aynı zamanda *sui generis*/nevi şahsına münhasır tarihî bir zorunluluk olmuştur.

XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, hem pozitif hem de negatif olarak Balkanlar'daki mevcut yapıdan beslenmiştir: Bu yapının bozulması milliyetçilik hareketlerinin negatif zeminini oluşturmuştur. Bir başka açıdan ise dört yüz yıllık yapının kendisini hemen hemen olduğu gibi muhafaza etmesi milliyetçilik hareketlerinin vazgeçilmezi olan ulus kimlik inşa sürecinde pozitif bir etken olarak oluşumların şekillenmesini kolaylaştırmıştır. Jelavich, "Osmanlı Devleti ile yakın ilişkilerine ve işleyişteki bozulmaya rağmen Ortodoks kilisesi, Hıristiyan halka

---

³⁰⁹ John Breuilly, "Approaches to Nationalism", **Mapping the Nation**, Ed. by Gopal Balakrishnan, London-New York, Verso, 1996, s. 168.

³¹⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006, s. 63.

önemli hizmetler verdi. Hepsinden önemlisi, ulusal hareketler ortaya çıkıncaya kadar Hıristiyan topluluğunu ideolojik açıdan neredeyse hiç değişmemiş bir konumda ...” tuttuğunu ileri sürer. “Daha sonra, Hıristiyan Balkan ulusları kendi milliyetçi akımlarını geliştirecek ve nihayet XIX. yüzyılın çeşitli dönemlerinde bağımsız devletlerini kuracaklardır. Gayrimüslim olsun Müslüman olsun çeşitli dinsel cemaatlere dikkate değer bir özerklik sağlayan kadim Osmanlı siyaseti, bu gelişmeyi” kolaylaştırmıştır.³¹¹

Balkan milletlerinden biri olan Rumlar, özellikle son iki yüzyılda diğer Hıristiyan azınlıklara nazaran oldukça ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir. Diğer Balkan halklarından çok da farklı bir hayat yaşamayan Rumlardan küçük bir azınlık geleneksel yaşamın dışına çıkarak “ticarî teşebbüsler, finans ilişkileri veya Osmanlı hükümetiyle yakın irtibat yoluyla servet ve güç kazanmıştı.”³¹² Onların bu tür üst düzey ticarî ve siyasî ilişkiler kurması kendilerini nüfuzu haiz bir konuma getirecektir. İmparatorlukta herkesin eşit ama Müslümanların daha eşit olduğu ilkesiyle yaşayan halklar, artık birer birer eski düzenin kurallarına sırt çevirip kendi ulusal oluşumlarını ortaya koyma çabası içine girmişlerdir. Bu süreçte Osmanlılar, zuhur etmekte olan ulusçuluk temayüllerine merkezden müdahale etme gücünü yitirdikçe bu tür hareketlerin önü açılmış ve mücadeleyi yerel unsurlar üstlenmiştir.³¹³ Dolayısıyla, Yunanlılar 1820’lerdeki Yunan isyanına kadar mevcut konumlarını muhafaza etmeyi bilmişlerdir. Hatta milliyetçilik hareketiyle birlikte Osmanlı’daki ayrıcalıklı konumlarını bırakıp kendi ulus devletlerinin yanında yer almayı tercih etmeyen birçok Yunanlı tüccar ve üst düzey yetkili çıkacaktır. Bu bağlamda *Fenerliler* önemli bir konumda yer alırlar.

Modern öncesi dönemde, ulus devletin mukabilindeki bütün yapılara hâkim olan ve onlara anlam katan din idi. Geleneğin, muhtevasını oluşturduğu ontolojik anlamdaki mekânsal ve zamansal aidiyetler ya da şahsiyetler dinden ilham alınarak teşekkül etmişti. Ulus kimlik inşa sürecinde vatandaşlık ya da aidiyet, cemaatlere veya kiliseye tabi olmaya karşılık geliyordu. Bundan dolayı muhtevasını dinden alan

³¹¹ Halil İnalçık, “Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği,” **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Der. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 43.

³¹² Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 18 ve 19. Yüzyıllar**, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s. 59.

³¹³ Norman Itzkowitz, “Algılamalar Sorunu,” **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Der. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 53.

sosyal ve kültürel hayatın muhafazası önemlidir. Çünkü hakiki anlamda “din, Balkanlarda ulusçuluk akımının uyanmasında önemli bir etken olmuştur. Öyle ki, din ve ulus, tarihî bakımdan birbirinden ayrılmayacak bir biçimde iç içe geçmiştir. Nitekim Balkan liderleri XIX. yüzyılda Batı Avrupa ulusçuluğunun laik yönlerini şeklen kabul etmelerine rağmen büyük halk kitleleri din ile milliyeti bir bütün olarak benimsemeye devam etmişlerdir”.³¹⁴

Diğer taraftan, “Hıristiyanlar arasında gerçekten ayrıcalıklı bir konuma sahip olanlar, tacirler ve hatta yüksek kilise görevlileri değil, merkezleri İstanbul’da olan Fenerli oligarşisi idi. İsmi çok sayıda Ortodoks Hıristiyan’ın yaşadığı ve patrikliğin bulunduğu Fener semtinden alan bu grubun büyük bölümü Yunan uyrukluydu.”³¹⁵ Dolayısıyla Ortodoks Rumlar, Osmanlı Devleti’nde seçkin ve ayrıcalıklı bir etnik grup olmuştur. Ortodoks kilisesinin imparatorluktaki imtiyazı sebebiyle Yunan dili ve eğitimi bir engellemeyle karşılaşmıyordu. Hatta Bizans hukuku da belli ölçüde devam edebiliyordu. Babıâli tarafından bazen Rumca fermanlar da kaleme alınmış ve Rumca yarı resmi dil olarak yaşamıştır.³¹⁶ Kurumsal-siyasi ve dini-sosyal bu durum, Rum isyanlarının çıkmaya başlamasıyla neredeyse tamamen farklı bir hal almıştır.³¹⁷ Netice itibariyle devletin Rum tebaasına bakış açısı, ister istemez değişmiştir. Bu durum, siyasi alandaki ilişkilere yansdığı gibi tarih yazıcılığında da kendisini söylemdeki değişim üzerinden göstermiştir. Bu açıdan Ataullah Efendi, *Tarih-i Şanizade* üzerinden dönemin tanıklığını birinci elden üstlenmiş ve yeniden şekillenen siyasi ve sosyal durumları, içeriden bir gözle kaydetmeye çalışmıştır.

Şanizade gerek Rumlara gerekse onlarla irtibatlı olayları içeren konulara, eserinin son cildinde çokça yer vermiştir. Çünkü 1821 senesinde patlak veren Rum isyanı, 1804’teki Sırp isyanından üç yönden daha hayati bir noktada durmaktadır: Birincisi; Rum cemaatinin, Osmanlı Devleti’nin diğer ülkelerle olan ekonomik ve diplomatik ilişkilerinde önemli roller üstlenmesidir. İkincisi, isyan önderlerinin

---

³¹⁴ Yahya Kemal Taştan, “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri,” **Balkanlar El Kitabı: Tarih**, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Çorum, Karam Yayınları, 2007, s. 416.

³¹⁵ Barbara Jelavich, a.g.e., s. 60.

³¹⁶ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 63.

³¹⁷ Osmanlı Devleti, dış ilişkilerinde *dragoman* denen çevirmenleri kullanmaktaydı. Dragomanlar, temelde Rum Cemaati’nden seçilirlerdi. Yunan bağımsızlık mücadelesiyle birlikte Devlet, Rumlar’ın sadakatinden kuşku duymaya başlamıştı. Güçlü ve hassas mevkiilerde bulunan Rum dragomanların ihanet potansiyeli taşıdıkları düşünülmüş ve 1821’de Devlet’in dragomanlara olan bağımlılığını nihayete erdirmek amacıyla yeni çevirmen ekibi oluşturmak için Tercüme Odası kurulmuştur. Bkz. Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 131.

başlangıçtan itibaren tam bağımsızlığı hedeflemeleridir. Sonuncusu ise, çıkan soruna bütün Avrupa devletlerinin müdahil olmasıdır.³¹⁸ Bunun izleri, *Tarih-i Şanizade*'de konunun yoğun bir şekilde işlenmesinden anlaşılmaktadır. Dönem itibariyle Şanizade eserinin son cildini, tamamen 1821 senesine ayırmıştır. Rum isyanları, papaz ve metropolit idamları, yapılan yağmalar, talanlar ve soygunlar, çıkarılan karışıklıklar, küçük çapta kavga ve çatışmalar ve bunlara yönelik alınan önlemler Şanizade'nin eserinin son cildinde çokça değindiği konulardır. Rum isyanı ve akabinde gelen Yunan bağımsızlığı, Osmanlı'nın Balkan hâkimiyetinin çözülüşünün bir nevi başlangıcını oluşturmuştur. Dolayısıyla, bu tür siyasi ve sosyal değişimin Şanizade tarafından nasıl işlendiği önemlidir.

1820'lerdeki bu siyasi isyan ve kargaşalar, Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyetinde bir dönüm noktasıdır. Bu sebeple Şanizade eserinin son cildinde bu konuyla ilgili çokça başlık açmıştır. Onun dışında, konu dâhilinde özel bir bölüm açmadan, Rum isyanı ve kargaşalarına temas etmeyi sürdürmüştür. 1821'den önce de yer yer sorunlar yaşanmasına rağmen Şanizade, mevzudan eserinin bir önceki cildinde üç defa temas ettiği halde bu dönemi yazdığı çalışması olan son cildinde meseleyi etraflıca ele almıştır. Tablo 6'ya bakıldığında Balkanlardaki isyan ve karışıklıklara dair olan bölümlerde ilk ciltte herhangi bir olay kaydedilmediği görülür. İkinci ciltte sekiz, üçüncüde dört ve dördüncüsünde ise on dört adet başlık konuyla ilgili olarak kaydedilmiştir. Bunların haricinde farklı konu başlıkları altında mevzuya çokça değinildiği vakidir.

Tarihi bir vak'a olan Rum isyanını iki farklı açıdan ele alınması gerekir. Devlet-i Aliyye bakış açısını Şanizade'nin eserinden okumak ve değerlendirmek mümkündür. Aynı eserden, karşı tarafın durumuna ve bakış açısına dair bilgi almak da (çoğu eserin tabiatına aykırı olsa da) imkân dâhilindedir. Ataullah Efendi, 18 Nisan 1819 tarihinde Korfu adasında Rumların durumunun iyileştirilmesine yönelik kaleme alınmış olan bir yazının tercümesini kitabının üçüncü cildinde zikreder. Yazıda nelerin ne şekilde yapılmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Öncelikle bir durum tespiti yapılmakta ardından izlenilecek yol ve yöntem açıklanmaktadır:

Ey mukaddes kiliseye mensup evlatlar! Cümlemiz, bizlere isabet eden felaketlerde aynı kaderi paylaşıyoruz. Birbirimize yardım edecek durumda bulunmaktayız. Geçmişte yaptığımız hataların, bizlere ders olduğu hepimizin

³¹⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 53.

malumudur. Karşılıklı olarak yardımlaşmak durumundayız. Bunu icra ederken de âdâb-ı ayinimizden ayrılmadan, onun gerektirdiği sıfatlarla vasıflanarak salâhiyetli bir millet oluşturmalıyız. Bu topluluğu oluşturanlar çekilen sıkıntılarda hakiki dostumuz olmalı ve gayemizi anlamalıdır. Burada amaç, sadece vatandaşlarımıza iyilik etme isteğine dayanmak olmalıdır. Başka hiçbir fayda düşünülmemelidir. Bu vesileler, onların karşılaştığı imkânsızlıkları ortadan kaldırmak ve onları birbirlerine ebedî olarak yaklaştırmak ve Hıristiyan birlikteliği sağlayacak büyük menfaatleri hazırlamak içindir. Bir arada yaşamaya ortam sağlamak için kâide-i muhtâre oluşturmak ya da ona dair olan hususlara müdahale etmeyerek bu büyük işi, sadece dikkat ve ferasete bırakıyoruz ki bu ikisi milletlerin muhtârıdır. Makbul arzuların gerçekleşmeden geçmişte kalmasının sebebi, bu vatanın ahâlisinin durumun hakikatini ne işitmeye ne de duymak istemeye yönelik hiçbir yetenek ve tecrübeleri olmamasının, zekâlarının düşük ve dış dünyadan habersiz olmasının ve millet olarak bir düzeni tecrübe etmemelerinin geçmişten tevarüs edilmesidir. Bu tür bir duruma tahammül edememe akla hürriyeti getirir. Fakat bu bağımsızlığı elde etmek için yeterli değildir. Çünkü serbesiyyet arzusu, ya ümitsizlikle neticelenip esersiz kalmakta ya da belirli bir menfaate alet olup halkın ondan nefret etmesine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla işlerin etraflıca ele alınması ve geçmişteki tecrübelerden istifade edilmesi icap eder. Bu anlamda Rumistan'ın terbiye-i edebiye ve kalemiyesi için Rumların çaba sarf etmeleri gerekiyor.

Edebî terbiyenin merkezinde de dini usuller bulunmaktadır. Bunu, hayata geçirebilmek için de başpapazların üzerine gayretli ve maharetli piskoposlar ve metropolitler tayin edilmelidir. İkinci olarak erbab-ı ayini merkez-i hükümetlerine uydurmaya ve umumi mektepleri geliştirmeye çaba harcanmalıdır. Ve son olarak da vatan-ı aslileri için yerine getirecekleri büyük hizmetlerin, halka anlatılması gerekir. Bu anlamda kilisenin kazanacağı kuvvet, halkın koruyucusu olacak ve kendisini muhafaza bakımından yeterli olacaktır. Bizim için en iyi mektep, bize dinimizi ve insan hürriyetini sunan mekteptir.

Milletin kendine imkân bulması ve birbirine ünsiyet kazanmasının gelişiminin kiliseden ne şekilde sadır olduğu Rusya'dan tecrübe edilmektedir. Serbesiyyet sanatı, İngiltere ve Amerika'dan öğrenilebilir. Serbesiyyet müstakil bir ilimdir. Bu ilmi gerek teorik (kavâid) ve gerekse pratik (fiilen) yönden öğrenebilmek içinse, bu tür toplumlar içinde bulunmak icap eder. Bu anlamda gençleri Rusya,

İsviçre, İngiltere ve Amerika'ya göndermek gerekir. Ticaret, bunu gerçekleştirmede uygun bir fırsat sunar. Oradaki okullarda öğrenim gördürülürler. Sonrasında umumi işler için seçilerek göreve getirilirler. Ve bizler de üzerimize düşen görevlerde kusur etmemeliyiz. Ana gayemiz ise memleketimizin menfaatine yönelik daha fazla çalışmak olmalıdır. Zira daha önce yapılan hataların neticeleri bugün hala boynumuza dolanmış ağır bir ip olarak durmaktadır.³¹⁹

Rumların kendi durumlarını ortaya koyma bakımından önemli olan bu metin, sorunun ne olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Burada merkeze dinin konulduğu görülmektedir. Problemler de bu mevzu etrafında ele alınarak asıl gayenin dini yaşam bakımından özgür bir ortamın yaratılması olmuştur. Kilise etrafında dini çerçevede bir toparlanma ve bilinçlenme planı öngörülmüştür. Yazı boyunca vatan ve milletten bahsedilmekte Rumistan tabiri kullanılmaktadır. Üstü örtülü bir şekilde siyasi bir hürriyet gayesi satır aralarına serpiştirilmiş görülmektedir. İngiltere, Rusya ve Amerika ile irtibat sağlanması ve gençlerin buralarda yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Bu metin, 'geçmişte sorun neydi ve şimdi ne değişti'ye dair bir malumat sunmamaktadır.

Şanizade eserine aldığı tercümenin ardından kendi değerlendirmelerine yer verir: "Bozguncuların akıbeti hüsrân ve belânın en hızlısıyla nasıl sona erdiyse, bu da onun gibi sonu erdi."³²⁰, "Onların yaptıkları şey, sırf tahriktir. Şeytan onların ayaklarını işledikleri bazı şeyler sebebiyle kaydırır. Hareketsiz olanın hareketlendirilmesi, toplu olanın dağıtılması, arzu duyulana buğzedilmesi, zamanın adetlerindedir."³²¹ "Zuhûr-i nimet bî-intizarın kadri zayıdır, bilir kadrin bulanlar gûşîş-i bisyârdan sonra"³²² ifadesini temsil eden erbab-ı hâzır, devletin eski durumunu bozarak aşama aşama başka bir hale dönüştürmüşlerdir. Aslında devlet aynı devlet, millet aynı millettir. Fakat sorun adem-i terbiyedir.³²³ Şanizade, durumu terbiyenin olmamasıyla açıklar. Fakat bu vaziyet, mücerret bir hadiseden oluşmaz.

³¹⁹ Şanizade, a.g.e., Cilt III, 1290, s. 166- 172.

³²⁰ "İntehâ kemâ tentehî âkıbetü'l-müfsidîn bi-esra'î'l- husrâni ve'l-belâ." Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 1043.

³²¹ "Ve hâzellezî le-mahzu't-tahrîki mâ ce'alû

İnnemâ istezellehumü'ş-şeytânü bi-ba'zı mâ kesebû

Ve min-'âdeti'il-eyyâmi tahrîku sâkinin

Ve tefrîku mecmû'in ve tebgîzu müştehâ. Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 1043.

³²² Beklenmeksizin (çabasız) gelen nimetin kıymeti bilinmez, çokça gayretten sonra onu bulunlar kıymetini anlar.

³²³ "Mey o mey, sâkî o sâkî, hâlet ol hâlet değil." Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 1045.

Toplum, bir bütündür ve yönetim de bu sosyal yapıya dâhildir. Böylece devletin aynı kalıp, toplumun ya da bireylerin ahlaki yönden değiştiğini söylemek makul bir değerlendirme olmayacaktır. Bireyin ahlaken bozulup yozlaşması toplumun, toplumun yozlaşması da devletin yozlaşmasına kaçınılmaz olarak yol açacaktır.

Şanizade öncelikli olarak Rumları eleştirmekte sonrasında ise devlet ricaline tenkitler yöneltmektedir. Devletin kadim halinin, mevcutun kıymetini bilmeyen birtakım kişilerce bozulup değiştirildiğini ileri sürer. Bunun nasıl olduğu ve hangi sebep vesilesiyle ortaya çıktığına dair herhangi bir malumat vermez. Aynı durum Rum tarafına ait mezkûr yazı için de geçerlidir. Sebeplerine, oluşum sürecine dair herhangi bir malumatın verilmediği bir dizi sorun gündeme getirilir ve bunların çözümüne yönelik planlar ortaya konur. Fakat netice itibariyle her iki cenah da mevcut durumu derinlikli bir şekilde ele alma çabası içine girmemektedir. Şanizade'nin meseleyle alakalı nihai tespiti, “içinde bulunulan durum konuşuyor; konuşulanlar da doğru söylüyor” ifadesinde kendine yer bulur.³²⁴ Dolayısıyla her iki bakış açısı da makul bir netlik sağlamaktan uzaktır.

Osmanlı'nın Balkanlar'daki yönetsel durumunun hem siyasi hem de ekonomik yönden bozulması bölgedeki isyan hareketlerinin ortaya çıkmasının açıklanmasında yeterli değildir. Belki de Aydınlanma ideolojilerinin ve Fransız Devriminin bu süreçte daha etkin bir rol oynadığını söylemek çok daha doğru olacaktır. Bu bağlamda kendine has bir tür “Balkan Aydınlanması”ndan bahsedilebilir. Bu da süreci çift taraflı şekilde okumayı icap ettirir. İki yöne sahip bu süreç, Şanizade'nin devletin eski düzeninin değiştirilmesi diye ifade ettiği değerlendirme ile Korfu Adası'nda kaleme alınan metindeki çıkış yolu arayışlarının neticesinde ortaya çıkan bir durumdur. İki kare birleştirildiği takdirde daha net bir tarihsel çerçeveye sahip olunabilir.

Şanizade, eserine II. Mahmud'un cülusuyla başlar. Tanıklığını yaptığı ve kaleme aldığı bu dönem, siyasî ve sosyal değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği bir zamandır. Bu zaman dilimi, yeniçeri ocağının kaldırılması, Rumların bağımsız bir devlet kurması ve milliyetçi hareketlerin gittikçe kendini daha fazla hissettirmeye başlaması gibi birtakım ciddi kırılmaların hemen öncesine tekabül eder. XIX. yüzyılın başlarını kayıt altına alan ilk vak'anüvis, kendi dönemi olması itibariyle

---

³²⁴ Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt II, 2008, s. 1046.

Şanizade olmuştur. Bu tür mühim meselelere takaddüm eden devri anlamının yolu o döneme dair yazılan eserleri tahlil etmekten geçer. Her ne kadar vak'anüvislik geleneğinin doğasının salt olay aktarımından öte bir değerlendirme veya yorumlamaya müsait olmadığı söylene de, *Tarih-i Şanizade* bu yönde önemli değerlendirmeleri kendisinde barındırmaktadır.

1800'lerin başlarında Osmanlı'da siyasî, sosyal ve askerî açıdan en sorunlu kurum Yeniçeri Ocağı'dır. Ocak'taki yozlaşma, neredeyse tüm dokuya zarar veren bir mahiyete bürünmeye başlamıştır. Ocak, askerî modernleşme çabalarının önünde duran bir engel olmakla birlikte sosyal alanda da güven ve emniyeti bozan marazlı bir bünyeyi kendisinde barındırır. Şanizade yeniçeri ağasının görevden alınmasından bahsettiği bölümde, diğer makamlarda mevcut olan bozulma ve yozlaşmanın ocaklı taifesi arasında had safhada olduğunu ve yeniçeri ağalığı makamına layık birinin bulunmasında türlü güçlüklerle karşılaşıldığını yazar.³²⁵ Âsitâne'deki olaylara dair malumatların verildiği bir diğer bölümde ise yeniçerilerin taşkınlıklarına değinilirken "mugaylân-ı vâdi-i tuğyân" ifadesi kullanılmaktadır.³²⁶ İsyân vadisinin dikeni şeklinde sadeleştireceğimiz bu terkibi birtakım ağır sözcükler takip eder.³²⁷ Yine başka bir kısımda, ulemanın tuhaf tedbirleri yanında, yeniçerilerin durumunun mezkûr hal üzere seyretmesi halinde Devleti-i Aliyye'nin sorunlarla karşılaşacağından bahsedilir.³²⁸

Şanizade eserinin ilk cildinin bir bölümünde, Yeniçeri Ocağı'nı etraflı bir şekilde ele alarak neden böyle bir hale duçar olduğunu açıklamaya çalışır³²⁹: Âl-i Osman'nın kadim döneminde yeniçeriler isminden anlaşılacağı üzere devşirme köleler ve acemi oğlanlarından oluşan yeni bir piyade askeri sınıfıydı. Bektaşî taifesine mensup olan bu zümre, vakit ve zamanlarının törelerine göre terbiye görmüş ve talim almış olan itaat sahibi bir ordu idi. Sağlam bir intizama sahip, güçlü bir yapıyı haiz, taburları kuvvetli ve savaş kuralları gereğince hareket etmede ve mevzi almada öncü durumda bulunuyordu. Komutan ve subayları, kendilerine yaklaşmanın mümkün olmadığı sıralanmış askerlerden oluşan, ateş saçan bir çark

³²⁵ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 50-51.

³²⁶ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 90.

³²⁷ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 90.

³²⁸ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 92.

³²⁹ Georg Oğulkyan tuttuğu günlüğünde, yeniçerilere dair tanıklıkları yer vermektedir. Birincil kaynak olması ve Şanizade'nin bakış açısına paralellik arz etmesi bakımından önemlidir. Bkz. Georg Oğulkyan, **1806-1810 İsyânları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa**, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972.

gibiydiler. Kosova, Niğbolu, Varna, Mohaç, Yemen, Habeş ve Sudan gibi memleketlerde birçok devletin piyadelerine, hatta süvari birliklerine dahi galebe çaldıklarını, tarihe aşına olanlar bilecektirler. Dünyada, yeniçeri ordusuna galebe çalacak hiç kimse olmadığı, Mısır Devleti'ni tamamen perişan ettiklerini ve kendileriyle boy ölçüşecek bir orduya rastlayana kadar herhangi bir yenilgiye uğramadıkları herkesin malumudur.

Ne zaman ki yetiştirilmesi kolay olan çocuk yaştaki devşirme köleleri Gayrimüslimlerden alma usulü terk olunmuş ve Müslümanlar arasından ihtiyaca binaen çocuklar alınmaya girişilmiş, işte o zaman Ocak'ın yapısı değişmeye başlamıştır. Bunun en başta gelen nedenlerinden biri, ehl-i İslam'a kul muamelesinde bulunmanın güç olmasıdır. Başka bir sebep ise, yeniçerilerin evlenmelerine karşı çıkılmamış, dolayısıyla da evlenenlerin gece kışla dışına çıkmalarına müsaade edilmek durumunda kalınmıştır. Neticesinde, askerlerin eski düzeni bozulmaya yüz tutmuş ve kışlalar han odalarını anımsatır bir vaziyette, kabiliyetsiz hantal askerlere ve işsiz güçsüzlere mesken olmuştur. Şuan itibariyle başka bir nizamın gereği, herkesin malumdur. Fakat sureti ve sebepleri henüz bilinmemektedir. Bunların anlaşılması içinse, İslam'ın ve insanlığın gereklerini öğrenip, sonrasında öğretmek insanların gözlerindeki gaflet perdesinin izale edilmesi gereklidir. İslam'daki kardeşliğin faziletini ve yönetene itaatteki faydaları insanlara anlatmak, aralarındaki anlaşmazlıkları terk ettirmek, İslam milletindeki gayretin doğasında olan menfaatleri düşünmeye ve imandan olan Müslümanlardaki vatan sevgisindeki faydaya etraflıca kafa yormaya yönelik kabiliyetli kılınmaları icap etmektedir. Padişahın koruması ve serbestiyetinin büyük bir nimet olduğunu, bazı Müslüman halkların bir müddetten beri başka milletlere mahkûmiyetinin kendileri için büyük bir musibet olacağını insanlara anlatmak iktiza eder.

Müslümanların cesur yaratılışlarını tahrik ettirmek ve düşman devletlere karşı hararetlerini arttırmak, düşmana galebe çalmanın asıl sebebi olan intizam ve itaate onları mecbur etmekle gerçekleşmiştir. Fakat yüz elli seneden beri işler sürekli tersine gitmektedir. Fetret ve karışıklıkların akabinde ittifakta, itaat ve intizamda çatlaklar oluşmaya başlamış ve düzen bozulmaya yüz tutmuştur. “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayınız” mealindeki ayet-i kerime, “savaş esnasında kendisiyle güç kazanılacak her şey” ifadesiyle açıklanarak Müslüman gazilerin fayda temin etmek için düşmanlarına benzemeleri ve onlara aynı şekilde

mukabelede bulunmaları gerekli iken, “kim bir kavme benzerse, o da onlardan olur” hadisi beyhude amaçlarla yayılmıştır. “Bütün inananlar kardeştir” ifadesi dikkate alınmayarak devlet büyükleri, ocaklılar ve ulema, vezirleri eleştirmeye başlamıştır. Vüzerâ da kırılarak, “dilîne hâkim olan kurtuluş bulur” sözünde karar kılmıştır. Hükkâm-ı şer’iyye ve seyfiyenin başlarını öne eğerek susmaları, insanların uyması gereken devletin kanunlarına ehemmiyet gösterilmemesine yol açmıştır. Bu da padişahlar ve orduları arasındaki sevgi ve ehemmiyetin ortadan kalkmasına sebebiyet vermiştir.

Bir zamanlar intizamındaki üstünlükle meşhur olan Bektaşî taifesinin erkân-ı nizamı da eski sekban ve sipahiler gibi bozulmuş ve düşüncelerindeki sakatlıklar sebebiyle isyan etmeye başlamışlardır. Yöneticilerdeki kabiliyetsizlik de, isyanların zapturapt altına alınmasına imkân sağlamıştır. Zamanla tamamen kanunların dışına çıkan yeniçeriler, payitahtta yaptıkları taşkınlıklar ve çıkardıkları isyanlarla huzuru bozmuşlardır. Halk da onların zorbalıklarından korunmak için, mecburen Yeniçeri Ocağı’na, Turnacılık, Haseki Tekâütlüğü ve Kışla Mütevelliliği gibi görevler alarak dâhil olmaya başlamıştır. Bunların neticesinde, neredeyse herkes yolsuz yordamsız yeniçerilik davasını fesat sermayesi olarak görmüş, Odabaşı Çarşısı’ndan geçmemiş, Tulumbacılar Kışlası’ndan su içmemiş bir alay hamal, amele Yeniçeri Ocağı’na intisap etmiştir. Bu şahıslar, iş yerlerine put şeklinde nişanlar asmakla kalmayıp, öldükten sonra ise tefrik edilsin diye bedenlerine mürekkep ve iğne ile işaret koymuşlardır. Hatta bazıları daha da ileri giderek, mezar taşlarına alamet nakşetmişlerdir.

Yukarıda zikredilen sebeplerle, kimi bakkal ya da sebzeçi, kimi ise hamal veya kayıkçı olan bu birliklerin savaş zamanında işe yarayıp yaramayacaklarını konuşmak bir tarafa, evlerinden dışarı bir adım dahi atmayacakları defaatle tecrübe edildiği vakidir.³³⁰

Şanizade, Yeniçeri Ocağı’nın tarihi seyrini bu şekilde vermektedir. Değerlendirmesi, günümüzde yeniçerilere dair yapılan yorumlarla örtüşmektedir. Özetlemeye çalıştığımız parçadan yola çıkarak üç şeyi ifade edebiliriz: Yeniçerilerin yapısındaki bozulma veya yozlaşma devşirme alımındaki eski usulün terk edilmesine dayandırılmaktadır. Yönetimdeki başarısızlıklar veya yetersizlikler, askerî

---

³³⁰ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 100-103.

kurumdaki çözümlenin bertaraf edilmesini engellemiştir. Askerî yapıda sorunların ortaya çıkması da toplumsal sorunların doğmasını tetiklemiştir.³³¹

Nihai anlamda hem hariçte hem de dâhilde Osmanlı, eski düzenini devam ettirmekte güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştır. Ancak bu mesele sadece yozlaşan herhangi bir kurumun kendisiyle alakalı değildir. Devletin, yenileşme hareketine yönelik gelen tepkiler karşısında geri adım attığı da diğer bir hakikattir: ‘Nizam-ı Cedîd Şeyhülislamı’ şeklinde halk arasında yayılan ve değişim siyasetini eleştiren söylemlere binaen mezkûr Şeyhülislam görevinden alınmıştır. Akabinde ise eşkiyanın zararından korunması için, arpalığı olan Manisa’ya gönderilmiştir.³³² Modernleşme çabalarının ilk etapta teknik olarak disiplin açısından askerî alanda yapılmaya çalışılması durumu açıklamada önemli bir göstergedir.

Şanizade’nin eserinde geçen kendi dönemine ait bir başka değerlendirme de tıp ile alakalıdır. Şanizade, Süleymaniye Tıp Medresesi’nden mezun olmuştur.³³³ Tıp alanındaki kayda değer çalışma ve neşriyatına rağmen herhangi bir devlet kademesinde hekim olarak yer almadığı gibi tıp medresesinde hocalık görevi de üstlenmemiştir.³³⁴ Fakat eserinde yer yer tıp ile ilgili konulara temas etmiş ve hekimlerin durumuna dair tenkitlerde bulunmuştur: Memâlik-i Osmaniye’de yeni tıp ilmini tahsil etmek bir tarafa, eski tıbbı dair öğrenim gören kimse mevcut değildir. Bir zamanlar tabipleri meşhur olan Kostantin şehri şimdilerde Hırvat gemici ve sair ırgat bozuntusu bir alay cahil tabibin ellerinde kalmıştır. Farklı memleketlerden payitahtta meskûn nadir bulunan bazı işin ehli olan tabip ve cerrahlar ise bahsi geçen cahil kişiler tarafından eleştiriye maruz bırakılmışlardır.

---

³³¹ Her ne kadar birçok sorunla karşılaşılsa da netice itibariyle yeniçeri askerleri devletin ordusunu oluşturmaktadır. Ocağın problemleri, yeniçerilere geçmişteki durumları hatırlatılarak bertaraf edilmeye çalışılmıştır. 1821 tarihinde yayınlan ferman bu çerçevede önem arz etmektedir: Yeniçeriler Ocağı Dergâh’ı, Osmanlı Devleti’nin sadık, güvenilir ve kahramanlıkları ile meşhur olmuş; geçmişte yapılmış savaşlarda memlekete nice nice hizmetlerde bulunmuş, aldığı emri yerine getiren, itaatkar askerler olup böyle vakitte [Babadağı’na asker sevkıyatı için] canla başla dinimize ve devletimize hizmet eylemeleri gerekmektedir. Mealen aktarılan bu parçada, devletin olmasını istediği durumun geçmişte vuku bulduğu görülmektedir. İnceden inceye verilen bu mesajdan ocağının bugünkü vaziyeti ve devletin ona yönelik bakış açısı kolaylıkla okunmaktadır. Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt IV, 1290, s. 8.

³³² Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 146.

³³³ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, pek üstün vasıfları, derin tabâbet bilgisi ve yayınları sebebiyle devrin ileri gelenleri tarafından kıskanılmış, rakip olarak görülmüş, bu yüzden de hakkı olan Hekimbaşılığa getirilmediği gibi vak’ anüvisliğe tayini de hoş karşılanmamış hatta eserlerinin padişaha takdimi ve basılması hususunda da pek çok engelle karşılaşmıştır. Bkz. Aykut Kazancıgil, **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi; Şanizade Mehmed Ataullah: Hayatı Ve Eserleri**, İstanbul, Özel Yayınlar, 1991, s. 22.

³³⁴ Kazancıgil, a.g.e., s. 21.

İşin ehli olan tabipler, “falan kişi budaladır, filan kişi ise inatçıdır” ifadeleriyle yaftalanmışlardır. Bu şekilde cahilce bir tavırla tabiplerin maharetleri, karakterleri üzerinden ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu cühela takımı, iltimas ve rüşvete bulaşmıştır. Ve her hangi bir izinnamesi olmadığı halde, henüz mezun oldukları iddiasıyla, İstanbul’da Hekimbaşı Efendi tezkiresiyle samur kalpak giyip istediği yerde dükkân açıp Avrupa’nın maskarası olan şahıslar, tabip kıyafetleri içinde tafra satarak senede birkaç bin tane küçük ya da büyük yaştaki hastayı telef ederek sanat tecrübelerini ortaya koyarlar. Bu kişiler, tabip ve cerrah suretinde kasaplar olarak zuhur eden hastalıkları doğanın tabipliğine havale etmektedirler. Meşhur bilgelerden birinin ifadesiyle; İstanbul’un suyu ve havası, mesire yerleri, zevk ve sefası son derece güzeldir. Lakin şehrin bu tür meziyetlerinin yanında kendisinde üç tür musibet bulunmaktadır: Birincisi, taun yani veba, ikincisi yangın ve diğeriye cahil tabiplerdir.³³⁵

Şanizade, eserinin başka bir bölümünde yine tabip bahsiyle alakalı bir olayı kaydeder: Serdar-ı Ekrem’in hastalanması üzerine özel tabibinin kendi başına hastasını tedavi etmekten çekinip korktuğunu zikreder. Ordu Baştabibi’nin aslında “kendisi hasta olduğu halde başkalarını tedavi etmeye kalkışan bir tabip”³³⁶ olduğu halde işi tecrübe etmek üzere gönderildiği ve olaya vakıf olmayan bir çirak olduğu Şanizade tarafından ifade edilmektedir. Bu olaya binaen biri Rum diğeri Frenk tabiplerinden olmak üzere iki doktor tedavi için görevlendirilmiştir.³³⁷

Şanizade’nin görev yaptığı dönemde görülen tehlikeli hastalıkların başında tâ’ûn yani veba gelmektedir. *Tarih-i Şanizade*’de, veba ile ilgili birtakım tabirlere yer verilmektedir: “Ve kezâ yedüllü ‘alâ mevt-i kesîrin min-emrâzın menfûretin husûsan mine’l-vebâ’i,”³³⁸ “izâ vaka‘a haze’r-riczü bi- arzın lâ tedhûlûhu ve izâ vaka‘a ve entüm fi hâ felâ tahrucû minhâ,”³³⁹ “et-ta’ûnu riczün ürsile ‘alâ tâifetin min-Benî İsrâ’îl,”³⁴⁰ “İzâ nezele’l-vebâ’u alâ diyârin, se-yühlikü külle zî-‘izzin ve be’sin, izâ

³³⁵ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 216.

³³⁶ “Tabîbun yüdâvî’n-nâse ve huve marîzun”

³³⁷ Şanizade, a.g.e., Cilt I, 1290, s. 348.

³³⁸ “Aynı şekilde nefret edilen, iğrenç hastalıklardan, özellikle vebadan pek çok kişinin ölümüne delildir.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 540.

³³⁹ “Bu murdarlık bir yerde ortaya çıkarsa, oraya girmeyiniz! Ve sizin bulunduğunuz yerde ortaya çıkarsa, o zaman da orayı terk etmeyiniz!” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 540.

³⁴⁰ “Veba, İsrailoğulları’ndan bir gruba musallat kılınan azaptır.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 542.

vaka‘a‘ş-şerâretü fî metâ‘in, se-tahrikü zâke min-ratbin ve yâbisin.”³⁴¹ Ataullah Efendi, vebanın yayılması üzerine yayımlanan fermanı eserine almıştır. Bu bölümde, tâ‘ûn ve veba arasındaki farklardan bahsetmektedir. Belirtilerinin neler olduğu ve hangi yollarla hastalığın bir başkasına geçebileceğini açıklar.³⁴² Bu tür konuların zikredilmesi, Şanizade‘yi, vak‘anüvislik müessesesinin çatısı altında görev alan diğer vak‘anüvislerden ayırt etmektedir. Ataullah Efendi, bilfiil kendi mesleğini icra etme imkânı bulamasa da, yeri geldiğinde mevcut durumu ele alırken tıpla ilgili mevzulardaki³⁴³ meslekî malumatını, hem eleştiri olarak hem de insanlara yol gösterme maksadı güderek yazmaktan geri durmamıştır. Şanizade tıp ilmine vâkıf olması hasebiyle sağlıkla ilgili durumları zikrederek, gerek kurumsal gerekse sosyal anlamda dönemi başka açılardan aktarma fırsatını iyi bir şekilde değerlendirmiştir.³⁴⁴

---

³⁴¹ “Kıvılcım eşyaya düştüğü zaman yaş kuru demeden yaktığı gibi, veba bir memlekette ortaya çıktığı zaman, izzet ve güç sahibi demez herkesi helak eder.” Bkz. Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, a.g.e., Cilt I, 2008, s. 585.

³⁴² Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 136-137.

³⁴³ Ataullah Efendi, eserinin üçüncü cildinde Mir‘âtü‘l- Edbân fî Teşrihi‘l- A‘zâi‘l- İnsân, Usûlü‘t- Tâbi‘a, Mi‘yârü‘l- Etubbâ, Kanûnu‘l- Cerrâhîn ve Mizânü‘l- Edviye adlı kısımlardan oluşan Hamse-i Şanizade isimli eserinin başlısından bahseder. Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt III, 1290, s. 124.

³⁴⁴ 1812 Kasım ayının başlarında, kış mevsiminin yaklaşmasıyla veba hastalığının bir nebze olsun sükûnete erdiğini ve İstanbul‘da veba salgınından dolayı günlük ölüm adedinin beş yüze düştüğü ifade edilmektedir. Bkz. Şanizade, a.g.e., Cilt II, 1290, s. 156.

SONUÇ

Ontolojik ve epistemolojik zeminin batıda ortaya çıkan sosyal bilimlerin etkisiyle değişmesi, tarihin ve tarih çalışmalarının hem asıl/kök hem de fer'leri/uzantıları itibariyle de değişmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm oldukça yakın bir dönemde yaşanmıştır. 1700'lerin sonuna kadar batıda farklı bir dünya tasavvuru mevcut iken sonrasında günümüz "modern" dünya tasavvuru benimsenmiş ve akabinde benimsetilmeye başlanmıştır. Yani, bu varoluşsal kırılma sadece batı-dışı toplumlara has olmayıp batının kendi tarihinde de yaşadığı ontolojik bir kopmadır. Bu dönüşüm günümüzde de akademik camiayı etkisi altına almaya devam etmektedir.

Osmanlı kelimenin tam anlamıyla kendine has bir medeniyet inşa etmişti. Bu medeniyetin köklerinin uzantıları Osmanlı hükümranlığının süresini aşmaktadır. İlimi ve kültürel anlamda ciddi bir tarihsel mirasın üzerine kurulması, tarih ilim geleneği kadar tarihinin de sınırlı olmadığını gözler önüne sermektedir. Bu uzun soluklu geçmişi ideolojik olarak ele alan seküler-muhafazakâr bakış açısı, mazisine önyargılı bakan bir tarih tasavvuru geliştirmiştir.

Binaenaleyh tarihî çalışmaların iki sac ayağı olan ontolojik ve epistemolojik unsurlar tahlil ve tamir edilmeden tarihe ve tarih yazıcılığına dair bir metodoloji inşa etmek pek muhal görünmektedir. şuan için batı menşeinin dışında bir tarih düşünce ve tasavvurunun olmayışını bir nebze olsun açıklama çabası olan bu tahliller üzerinde çaba harcamak lüzumu, kendisini her geçen gün daha fazla hissettirmektedir. Tarihte var olmak, tarihinde var olmaktan geçtiğinden tarihini yok eden/sayan bir toplumun bir düşünce inşa etmesi ümmi, sağır, kör ve dilsiz bir köylünün mantık ilkelerinin felsefi köklerinin antropolojisine dair bir kitap yazma çabasına benzetilebilir. Bu uç örnek aslında günümüz batı-dışı dünyasının durumunu açıklamada çarpıcı bir tasvirdir ki nihaî hedefi alternatif bir tarih düşüncesinin mümkünatına dair, zihinlerde yer eden varsayımları, tartışma zeminine taşımdan ibarettir.

Osmanlı İmparatorluğu, hemen hemen kuruluş dönemine kadar geri götürebileceğimiz bir tarih yazım geleneğine sahiptir. XV. asra gelinceye dek münferit eserler kaleme alınmış, kurumsal anlamda bir tarihçilik henüz tesis edilmemiş idi. Zaten devletin kuruluş dönemlerine dair elimizde o devirde kayıt altına alınmış neredeyse hiçbir eser mevcut değildir. II. Bayezid ile birlikte -birtakım

siyasi olayların da etkisiyle- tarih yazımı çalışmalarına daha etraflıca yaklaşıldığı ve destek verildiği görülmektedir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarının sonlarına doğru daha önce müstakil olarak yazılan tarih kitapları Şehnamecilik Kurumu adı altında devletin himayesinde resmîyete dökülmüş ve çalışmalar bir müddet bu şekilde devam etmiştir.

Şehnameciliğin, vak'anüvislik müessesesinin öncüsü olduğuna dair bir iddia mevcuttur. İran geleneğinin, tarihyazıcılığı üzerindeki kuvvetli tesirlerini, Osmanlı'daki şehname geleneğini şekillendirmesi üzerinden görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin dikkat çekici bir mahiyette olan bu yazım kültüründen etkilenecek, kendine has bir tarih yazımı inşa ettiği söylenebilir. Firdevsi'nin *Şehname*'si hâlihazırda İran'da mevcut olan, miladi X. asrın çok öncesine uzanan yazım kültürünün bir devamıdır. Selçukluların bu üsluptan etkilendiği ve Osmanlı Devleti'ni bu çerçevede öncelediği bir gerçektir. Osmanlı da XV. yüzyıl ile birlikte ciddi anlamda İran geleneğinin yörüngesine girmiştir. Yönetim kademesi özellikle hükümdarlar bu tür çalışmalara ön ayak olmuş, ciddi anlamda patronaj ağı kurarak telif edilen eserlerin müelliflerini ödüllendirerek icra edilen çalışmaları teşvik etmeye özel bir çaba göstermişlerdir.

Şehnamecilik, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarına doğru kurumsallaştırılmıştır. Önceleri, herhangi bir kişinin yazdığı eseri padişaha takdim etmesi söz konusu iken, kurumsal yapılaşma ile birlikte şahıslar bu görevi resmî olarak devam ettirmişlerdir. Uzun soluklu bir kurum olamayan şehnamecilik yerini vak'anüvislik kurumuna bırakmasından önce, müesses bir çatı altında olmayan bireysel çalışmalar, XVIII. asrın başlarına dek sürmüştür. Şehnameciliğin, vak'anüvisliğin öncüsü olduğuna dair iddiaların geçerliliği kısmen mevcuttur.

Şehname tarzında tarih telif etme çabalarının iki boyutu vardı: Her eser de olduğu gibi bu yazım kültürünün de iki veçhesi bulunur. Birincisi kullanılan dile tekabül eden üslup, ikincisi ise bu üslubun kendisini ifadelendirmeye çalıştığı olayların anlatımından oluşan içeriktir. Her iki açıdan da vak'anüvisler, tamamen olmasa da büyük oranda bu süreci devam ettirmişlerdir. Şehnamecilikte daha çok manzum tarz tercih edilmiş ve anlatının merkezine hükümdar yerleştirilmişti. Bu sebeple doğal olarak hükümdarların katıldığı savaşlar, seferler, ülkenin siyasi olayları, saray ve payitaht etrafında gerçekleşen hadiseler eserlerde zikredilmiştir.

Vak'anüvislik geleneğinde, şehnameciliğe nazaran daha kolektif merkezli bir anlatı tarzı ve edebî yoğunluk devam ettirilmekle birlikte tamamen mensur tarz

benimsenmiş ve kurum ortadan kaldırılana denk bu minval üzere devam edilmiştir. Vak'anüvislik kurumunda görev alanlar, tarihi aktarma görevini üstlenmişlerdir. Nihâf anlamda dinî ve siyasi açıdan geçmişe bakış açısı ve onu geleceğe aktarma düşüncesinin altında daima nasihat etme, ibret ve ders alma amacı güdülmüştür. Diğer taraftan meşrulaştırma aracı olarak da kullanıldığı ileri sürülebilir. Na'îmâ ile başlayan vak'anüvislik müessesesi, Abdurrahman Şeref ile nihayete ermiştir. Bu çalışmada Şanizade Mehmet Ataullah Efendi ele alındığı için şehname geleneği genel hatlarıyla verilmiş, diğer taraftan vak'anüvislik müessesesi daha etraflıca ele alınmıştır. Bu kurumda kimlerin görev yaptığı, hangi dönemleri yazdıkları, nasıl bir arka plana sahip oldukları ve hangi kriterlere binaen mezkûr makama tayin edildikleri işlenmiştir.

Na'îmâ'nın nasıl bir dil ve üslup geliştirdiği ve bu tarzın sonraki vak'anüvislerde ne kadar devam ettiğinin tespitine gayret çalışılmıştır. Sonuç itibariyle yaklaşık iki yüzyılı kapsayan bu dönemde birtakım farklılaşmaların haricinde pek bir değişimden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Vak'anüvis olarak bu göreve getirilenler, geleneğin doğasına ayak uydurarak hadiseleri kayıt altına almaya azami çaba göstermişlerdir. Değişim, kısmen de olsa makamda görev alan kişinin ilgi ve alaka alanlarına göre olmuştur. Na'îmâ ve Cevdet Paşa, tarih ilminin teorik yönlerine değinmeleri hasebiyle gelenekte ön plana çıkan isimler olmuştur. Bu anlamda Şanizade de kendi eserinin mukaddimesinde tarih ilmine ve tarihçiye dair kendine has tespitlerde bulunmuştur.

Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, tabip olması yönünden bu tür mevzuları zikretmesi eserini muhteviyat yönünden zenginleştirmiştir. Dil ve üslup açısından edebî yoğunluğu devam ettiren Şanizade, dönemi itibariyle Yeniçeri zorbalıklarını, Rum isyanlarını, sosyal yapıda ve devlet kademelerindeki ahlaki yozlaşmaları eserinde yoğun olarak işlemiştir. Klasik İslam tarih yazım geleneğinin önemli bir hususiyeti olan şiirler üzerinden eleştiride bulunma usulünü eserinde tercih etmiştir. Ve böylece tenkitlerin, yeri geldiğinde üstü kapalı bir şekilde ifade edilebilmesi mümkün olmuştur.

Şehnamecilikte hükümdar anlatının merkezinde iken vak'anüvislik geleneğinde böyle değildir. Bu sebeple Şanizade'nin eserinde de hükümdar zımnen mevcut bulunmuştur. Diğer taraftan gerçekleşen hadiseler, çoğu zaman ayet, hadis veya şiir, atasözü ya da deyim gibi edebî öğeler eşliğinde kader ile açıklandığı gibi

bazı yerlerde astroloji ilmine başvurularak yıldızların hareketleriyle izah edilmeye çalışıldığı da görülür. Sonuç itibariyle Şanizade Mehmet Atullah Efendi, *Tarih-i Şanizade* isimli eserini yazarak vak'anüvislik geleneğinin XIX. yüzyılın başlarındaki önemli bir temsilcisi olmuş ve genel itibariyle yazım kültürünün hemen hemen bütün hususiyetlerini yerine getirerek eserini kaleme almıştır.

Şanizade'nin vak'anüvis geleneğini iki yönden devam ettirmiştir; Birincisi vukâ'ât-ı cüziyye denebilecek olayların kendi mekân ve zamanları içinde ele alınmasıdır. Bu, olayın salt anlatısından ibaret olan bir aktarım tarzıdır ve gelenek boyunca devam ettirilmiştir. Fakat Şanizade, hekim olması hasebiyle, tıpla ilgili mevzuları eserine almıştır. Yeniçeriliğin en sorunlu dönemlerinde görevde bulunan Atullah Efendi, Ocak'a yönelik sert eleştiriler getirmiş ve kurumu tarihsel seyri içinde ele alarak sorunun ne olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Sosyal yozlaşmanın getirdiği ahlaksızlıkların, hem devlet kademelerinde hem de halk arasında olanları açıkça yazma yoluna gitmiştir. Rum isyanını eserinde sıklıkla zikretmiştir. Bu hadiselerle birlikte devlet ve halk arasında ortaya çıkan sorunları imkân nispetinde ifade etmeye gayret etmiştir.

Şanizade gerçekleşen olayları, kader ve takdir-i ilahi ile açıkladığı gibi yeri geldiğinde, özellikle doğal afet ya da sosyal kargaşa gibi büyük sosyal hadiseleri ilm-i nücûm ile izah ettiği de görülmektedir. Fakat nihai anlamda zımmen de olsa ontolojik açıdan Şanizade İslamî bakış açısının kodlarıyla tarihi ele almaktadır ki böylece günümüzde mevcut bulunan modern telakkiden tamamen ayrılmaktadır. Şanizade, ontolojik yönden yaratılış üzerine temellendirilmiş düşünce tasavvrunu, epistemolojik açıdan ayet ve hadis gibi dinî referanslarla eserinde destekleme yoluna gitmiştir. Hem ontolojik hem de epistemolojik zemin, Şanizade'nin eserini günümüz modern monolitik varoluşsal tarih tasavvurundan keskin bir şekilde ayırmıştır. Kaza, kader ve takdir-i ilahîye dayalı izahlar bu bağlamda somut örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fizik dünyanın, metafizik taraflarıyla da açıklanması, *Tarih-i Şanizade*'yi varoluşsal olarak anlamladırma yönünden zenginleştirmiştir.

İkincisi ise yazım üslubuna tekabül eder. Şanizade bu anlamda oldukça belagatli bir dil kullanmıştır. İfadedeki edebî dil yoğunluğunu yeri geldiğinde şiir, atasözü, deyim, özdeyiş, ayet, hadis gibi ifade ve terkiplerle destekleme yoluna gitmiştir. Bu tür bir dil, bazen aktarılan bir meseleyi daha etraflıca ele almak için kullanıldığı gibi, bazen de yazarın söylemek istediğini açıkça zikretmek yerine elfâz-

ı mermûze kabilinden başvurduğu bir üslup tarzı olmuştur. Şanizade, bu tür bir ifade şeklini, tenkit etmek istediğinde, siyasi değerlendirme yapmak durumunda kaldığında, bir durumu özlüce ifadelendirme gayreti içinde bulunduğunda ve övgüye başvurmak istediğinde kullanmıştır. Bu anlamda şehname geleneğinde nazm halinde kaleme alınan eserlerin, vak'anüvislik geleneğinde tarihsel anlatıyı destekler mahiyette, ek bir ifade tarzı olarak devam etmesi şehname geleneğinin halefi olarak vak'anüvislik müessesesinin ortaya çıktığı iddiasını destekleyen bir unsur olduğu söylenebilir.

Şanizade bir vak'anüvis olarak görevini icra etmiş ve kendi zamanını, müessesenin gereğine uygun bir şekilde başarılı olarak kaleme almıştır. Her ne kadar siyasi ve ideolojik olarak belli bir düşünce dünyası içinde bulunsa da, eserinde, Rum isyanı gibi belirli hadiselerin dışında, sadece tarihsel bir aktarımı yerine getiren bir üslup ve bakış açısı geliştirmiş ve bunu tarihini yazarken de takip etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref Efendi: **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Ahmed Cevdet Paşa: **Tarih-i Cevdet**, Cilt I, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1312.
- Ahmed Cevdet Paşa: **Tezâkir**, Cilt I, Haz. Cavid Baysun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Akbulut, Uğur: "Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- Aykurt, Çetin: "Şani-zade Mehmed Atullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Akyüz, Kenan: **Encümen-i Dâniş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Altınay, Ahmet. R: **Âlimler ve San'atkârlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 2006.
- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.
- Argunşah, Mustafa: "Türk Edebiyatında Selimnameler," **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8, Fall 2009, s. 31-47.
- Arıkan, Zeki: "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler," **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 173-197.
- Arıkan, Zeki: "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi," **Tarih ve Sosyoloji Semineri: 28-29 Mayıs 1990**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 77-91.
- Aydiner, Mesut: **Subhî Tarihi. Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin**, İstanbul, Kitabevi, 2007.
- Ayverdi, İlhan: "Vak'anüvis," **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Kubbealtı, 2006.

- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Banarlı, Nihat. S.: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Cilt II, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Beydilli, Kemal: **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995.
- Bitlisî, İdris: **Heşt Bihişt**, Cilt I, Haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Ankara, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2008.
- BLOCH, Marc. L. B.: **French Rural History: An Essay on Its Basic Characteristics**, Trans. Janet Sondheimer, London, Routledge & K. Paul, 1966.
- Breuilly, John: **Approaches to Nationalism, Mapping the Nation**, Ed. by., Gopal Balakrishnan, London- New York, Verso, 1996.
- Bond, Charles R.: "The Office of the Ottoman Court Historian or Vak'anüvis 1714-1922: An Institutional and Prosopographic Study," Unpublished Doctoral Dissertation, Los Angeles, University of California, 2004.
- Bulaç, Ali.: **Tarih, Tolum ve Gelenek**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.
- Câbî Ömer Efendi: **Câbî Tarihi: Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni: Tahlil ve Tenkitli Metin**, Cilt I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Carr, Edward H.: **Tarih Nedir?**, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Cioran, Emil M.: **Tarih ve Ütopya**, Çev. Haldun Bayrı, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.
- Collingwood, Robin G.: **Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler**, Çev. Erol Özvar, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet: "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı," **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı 7, 1999/2, s. 1-63.
- Durmuş, İsmail: "Nahiv," **DİA**, Cilt XXXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Ergürebüz, Şefik: **Matbaacılık Tarihi**, İzmit, Işıl Kitabevi, 1947.
- Erkan, Mustafa: "Gazavatnâme," **DİA**, Cilt XIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

- Ersanlı, Büşra: **İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu 1929-1937**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Eryılmaz, Bilal: **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul, Risale Yayınları, 1996.
- FAROQHI, Suraiya: **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Firdevsi: **Şehname**, Cilt IV, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956.
- Firdevsi: **Şehname**, Cilt I, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Maarif Hürriyet Yayınları, 1974.
- Fleischer, Cornell H.: **Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı 1541-1600**, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2009.
- Genç, Mehmet: "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum," **Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi**, Der. Sevil Atauz, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, s. 439-446.
- Gerçek, S. N.: **Türk Matbaacılığı I: Müteferrika Matbaası**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.
- Gooch, G.P.: **History and Historians in the Nineteenth Century**, Boston, Beacon Press, 1968.
- Görgün, Tahsin: "İbn Haldun", **DİA**, Cilt XIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Hobsbawm, Eric J.: **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.
- HUMPHREYS, R. S.: **İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması**, Çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004.
- İbn Haldun: **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, İstanbul, Yenişafak Gazetesi, 2004.
- İbn Haldun: **Mukaddime**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009.
- Iggers, G. G.: **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2000.
- İlgürel, M.: "Cevdet Paşa Tarihi'nin Kaynaklarından Vâsıf Tarihi," **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 114-126.

- Imber, C.: “İlk Dönem Osmanlının Tarih Kaynakları,” **Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin kuruluşu üzerine tartışmalar**, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 39-71.
- İnal, İ. M. K.: **Son Asır Türk Şairleri**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1988.
- İnalcık, H.: “The Rise of Ottoman Historiography,” **Historians of the Middle East**, Ed. by Bernard Lewis and P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, pp. 152-167.
- İnalcık, H.: “Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği,” **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Der. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 17-29.
- İnuğur, M. N.: **Türk Basınında İz Bırakanlar**, İstanbul, Der Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet: “Na’îmâ ,” **DİA**, Cilt XXXII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Na’îmâ, M. E.: **Târih-i Na’îmâ**, Cilt I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- NA’İMÂ, M. E.: **Na’îmâ Tarihi**, Cilt I, Haz. Zuhuri Danışman, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967.
- İsimsiz: **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, Ankara, Maarif Vekâleti, 1932.
- İsimsiz: **Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
- Itzkowitz, N.: “Algılamalar Sorunu,” **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Der. L. Carl Brown, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 30-43.
- Jelavich, Barbara: **Balkan Tarihi 18 ve 19. Yüzyıllar**, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, Gülçin Koç, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.
- Kabacalı, A.: **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Kazancıgil, A.: **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi; Şanizade Mehmed Ataullah: Hayatı Ve Eserleri**, İstanbul, Özel Yayınlar, 1991.
- Kocatürk, V. M.: **Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk**

- Edebiyatı Tarihi, Tahlili ve Tenkidi**, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1964.
- Kuran, Ercüment: “Ottoman Historiography of the Tanzimat Period,” **Historians of the Middle East**, London, Oxford University Press, 1962, pp. 422-429.
- Kütükoğlu, Bekir: “Vekâyinüvis,” **İA**, Cilt XIII, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Kütükoğlu, Bekir: “Lokmân b. Hüseyin,” **DİA**, Cilt XXVII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Kütükoğlu, Bekir: **Vekayi'nüvis Makaleler**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1994.
- Levi-Strauss, C.: **İrk, Tarih ve Kültür**, Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden, İstanbul, Metis Yayınları, 1987.
- Nakıp, T.: “Osmanlı Devlet’inde Geç Dönem Tarih-i Umûmîler,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- Neumann, C. K.: **Araç Tarih Amaç Tanzimat**, Çev. Meltem Arun, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Niyazi, Mehmet: **Türk Tarih Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.
- Oğulukyan, G.: **1806-1810 İsyancıları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa**, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972.
- Okumuş, Ejder: “İbn Haldun’un Osmanlı Düşüncesine Etkisi,” **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2006, s. 141-185.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyıl**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006.
- Ortaylı, İlber: **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2006.
- Orwell, George: **1984**. New York, Plume, 1983.
- Özbilgen, Erol: **Bütün Yönleriyle Osmanlı: Âdâb-ı Osmâniyye**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- Özkaya, Y.: “Ahmet Cevdet Paşa’nın Tarihi’nde Arşiv Belgelerinin Kullanış ve Değerlendirilişi,” **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 145-162.
- Pakalın, Mehmet: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Milli

- Z.: Eğitim Bakanlığı, 1983.
- Parıldar, Sümeyye: “Sosyoloji ya da Tarih: İbn Haldun ve Mukaddime Üzerine Bir Deneme,” **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı 21, 2006/2, s. 169-177.
- Piterberg, G.: **Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu**, Çev. Uygur Abacı, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005.
- Quartaert, Donald: **Osmanlı İmparatorluğu 1700- 1922**, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Sertoğlu, Mithat: “Vak’anüvis,” **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1986.
- Sıddıkî, M.: **Kur’an’da Tarih Kavramı**, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Pınar Yayınları, 1990.
- Sezer, Baykan: **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul, İÜEF Yayınları, 1979.
- Şahin, H.: “Menâkıbnâme,” **DİA**, Cilt XXIX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Şanizade, M.A.E.: **Tarih-i Şanizade**, Dersaadet, Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1290.
- Şanizade, M.A.E.: **Şânî-zâde Târîhi**, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008.
- Taberi: **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Cilt I, Çev. Ahmet Temir, Zakir Kadiri Ugan, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1965.
- Tanpınar, A. H.: **19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1976.
- Taştan, Y. K.: “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Çorum, Karam Yayınları, 2007, s. 413-445.
- Tekindağ, Ş.: “Selim-nâmeler,” **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı I, 1970, s. 197-230.
- Tekindağ, Ş.: “Osmanlı Tarih Yazıcılığı,” **Bellekten**, Cilt XXXV, Sayı 140, 1971, s. 655-663.
- Thomas, L. V.: **A Study of Na’îmâ**, Ed. by., Norman Itzkowitz, New York, New York University Press, 1972.

- Toderini, G.: **İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı**, Çev. Rikkat Kunt, İstanbul, Yayın Matbaacılık, 1990.
- Tosh, John: **Tarihin Peşinde**, Çev. Özlem Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Traverso, E.: **Geçmiş Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Versus Kitap, 2009.
- Unan, F.: “Osmanlı Medrese Uleması: İlim Anlayışı ve İlmî Verim,” **Koonduk İlimler Jurnal Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 5, 2003, s. 14-34.
- Wilson, John: **Social Theory**, New Jersey, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1983.
- Woodhead, C.: “An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnâmeçi in the Ottoman Empire, C. 1555-1605,” **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Mongenlandes**, 1983, s. 157-182.
- Yinanç, M. H.: “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik,” **Tanzimat**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1999, s. 573-595.
- Zürcher, E. J.: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

